

Dr. Végh József

Szégyenbélyegek

**Folyamatábrák a stigmatizációról
a börtön szégyenbélyegétől a szégyenbélyeg börtönéig**

1997

TARTALOM

Pár bevezető szó

Négyszemközt a börtönnel

A megszégyenítő rabság

Lelkek a pányván
Illúziók az állam emberségességéről
Állampolgári jámborság? Görcsös illúzió-féltés?
Univerzalisztikus illúzió-racionalizálás
Óvatosság és garanciák helyett „mágikus bizalom”
A szorongás zsákutcája
„Én ugyan nem értem...”
Normarendezés
Kísérlet a szegény átlépésére
A fogvatartás öncélúnak minősítése

A megszégyenítő börtön

A „börtönviseltség” szegyenbélyege
A kutathatóság korlátai
A festmény, a tévéfotó és a házirend
Jean-Pierre a szétszabdalt bizonytalanságban
A belépő csapdái
A „Fogjatok le, fogjatok le!” szituáció
Speciálprevenció/generálprevenció = megtisztulás/elrettetés?

A megszégyenítő társadalom

Bocsánat?! Azt már nem! - A precedensszony csapdája
Egy másik csapda: a csinovnyik halála
„Társadalmi beilleszkedési zavar?”
A precedens kitüntetett jelentősége a stigmatizálódásban
A derék állampolgár kilenc és fél pontja
Minőségjelző vagy birtokosjelző?

Négyszemközt a stigmával

A stigma fogalmáról

A stigma természetéről
Stigmák üzenete a változó társadalomban
Három a stigmatípus?
A stigmákat magyarázni lehet, megjósolni nem
Ki kit is tűr el?!

A stigmatizációról általában

Konzisztens és inkonzisztens nyugvópont
Az individuális és az integratív típus
A nyugvópont minőségének jelentősége a társadalomban
Társasság, maszk, amorf
Egy nagy sötét szakadék
Hatalmak és stigmák

Összefoglalás helyett

Egy tipizálási kísérlet
Három táblázat
Zárásként egy nyíltlevél

Irodalom

Idegen szavak jegyzéke

Mellékletek

Interjúk előzetes fogvatartottakkal (1991 Bécs)

Európai szellem az igazságszolgáltatásban

Osztrák példák a börtönártalmak csökkentésére

A Börtönújságba készült írások

Kedves Olvasó!

Sok halhatatlan szerző hét, tíz évig,
némelyik egész életén át dolgozott művén,
hogy örök érvényű, és tökéletes alkotást hagyjon az utókorra.
Én nem szeretnék közéjük tartozni.

Sőt!

Mi se okozna nagyobb örömet,
mint ha írásom, tárgya megszűnése miatt,
akár már holnap
érvénye vesztett lommá válna.

Ezt még siettetni is szeretném!

Megszakítom hát a csiszolgatás, szépítgetés, pontosítgatás
amúgy is befejezhetetlen utómunkálatait,
hogy írásom mihamarabb az Ön kezébe kerülhessen.
Nem kérem azonban, hogy elnéző legyen a gyengéivel szemben.

Segítő vagy bíráló észrevételeit,
egyetértő vagy ellenkező véleményét előre is köszönöm.

Kívánom,
ne bánja meg,
ha idejét soraim olvasására fordította.

Végh József

Pf. 508

1 5 3 8

Pár bevezető szó

Rövid írásom akár két, még rövidebb is lehetne. A kiindulásként választott börtönviselt stigma önmagában is megérne egy kötetet, a nézőpont is alkalmas lenne egy önálló kötet vezérelvének. Nem címlapra kínálkozó, botrányízű, sikamlós börtön-szörnyűségek kerülnek szóba, hanem hétköznapiak, feltűnés nélkül nyomorítók, avatatlanoknak észre se vehetők.

Ám a börtön és a számos vele összefüggő kérdés révén általánosságban is elgondolkodunk a szegyenbélyeg (stigma), és a megbélyegzés, megbélyegződés (stigmatizáció) felől.¹

A Négy szemközt a börtönnel című rész a megbélyegződés megélésének néhány mozzanatát öt, erre különösen alkalmas börtöninterjú elemzésével próbálja megragadni, és a megbélyegződés helyzetében vázol néhány viselkedés- és személyiség-típust is.

Miután a „börtönviselt” megnevezést önálló stigmaként mutatja fel, megkísérli a börtönön belüli működésének állomásait nyomon követni. Végül a megbélyegzettek szemszögéből irányítja rá a figyelmet először a bűnüldözés, az igazságszolgáltatás, a bévé² felségterületén tetten érhető többszintű stigmatizációra, majd pedig a hivatásos megbélyegzők felelősségére.

A Négy szemközt a stigmával című rész általánosságban foglalkozik a stigmatizációval. Alapvetően szociálpszichológiai szemszögéből járja körül a fogalmat és jelenségekörét. A téma önálló átgondolkodását ösztönzendő még olyan - nem túl olvasóbarát - eszközt is bevet, mint az idegen szavak használata. (E vétek súlyosságát enyhítendő ezek jelen értelmezése a dolgozat végén betűrendben megtalálható!) Végül a könyv saját példáin igyekszik bizonyítani általános megállapításai gyakorlati használhatóságát is.

A mellékletek részben kiegészítő, részben háttér anyagok:

1. A bécsi börtöninterjú teljes szövege.
2. A „Lehetőségek és esélyek” európai példákat hoz a börtön okozta károk felismerésére, enyhítésére, a szabadultak beilleszkedésének elősegítésére. Az Európa Tanács néhány börtönökre vonatkozó ajánlását, a nálunk sajnos teljesen hiányzó igazságügyi szociális munkát, néhány büntetési alternatívát és egy civil utógondozási modellt ismertet röviden.
3. A Börtönújságnak készült írások egy hazai büntetés-végrehajtási intézetben készült sajátos naplójegyzetek. A rövid írások közvetlen módon szembesítenek a bűnözés és az igazságszolgáltatás számos kérdésével.

¹ A négy szemközt a stigmával című részben ennél sokkal bővebb meghatározás található a stigma és a stigmatizáció fogalmáról.

² A büntetés-végrehajtás rövidítéséből, a bv.-ből a „tévé” mintájára alkotott mozaikszó,

Négy szemközt a börtönnel

A megszégyenítő rabság

Lelkek a pányván

A börtönbe kerülés, a vizsgálati és az előzetes fogvatartás emberpróbáló élményét a bécsi fogház kényszerű vendégeivel folytatott beszélgetések elemzésével tanulmányozzuk.

Az öt interjú a maga nemében unikum, hisz előzetesekkel csak ritkán készülhet interjú, egyszerűen honfitársi alapon pedig még ennél is ritkábban. Tudták, hogy a beszélgetéstől nem remélhetnek ügyükben segítséget, így a néhány kérdéssel beindult monológok manipuláció mentesen, olykor megrázó őszinteséggel folytak.

Mind az öt interjúalany a megbélyegződés kínjait szenvedte: előzetes fogvatartottak³, először vannak börtönben, (egy kivételével külföldön,) helyzetüket mind nehezen viselik, emiatt fordultak segítségért a szociális gondozóhoz is, aminek nyomán én is megkerestem őket.⁴

Az interjúk elemzésével nem a megbélyegződés összes elméletileg lehetséges módját próbálom meg felmutatni, (ez nyilván nem is lehetséges). Azt szeretném érzékeltetni a segítségükkel, ahogy a megbélyegződő személy még büntetlen előélete reakcióival, értékeivel és előítéleteivel próbálja új helyzetét értelmezni, feldolgozni, ezek alapján latolgatja a vele történetek súlyát, szerepét, jelentőségét további életében.

A beszélgetések hangkazettán rögzített anyagának elemzésében két okból sem mehettem mélyebbre. Az első, hogy csak a fogvatartottak lelkiállapotát szerettem volna bemutatni, ízelítőül, mi megy végbe egy bezárt emberben. (Erre a célra ezeknek a különleges helyzetben létrejött, őszinte, hiteles beszélgetéseknek a meghallgatása kommentár és elemzés nélkül is alkalmas lenne!) A második, hogy a leírt szöveghez kellett tartanom magam, ha már egyszer az értekezés dokumentációjaként mellékelem őket. Igyekeztem minden más írásban objektív módon rögzíthető emlékemről is lemondani, így a személyes találkozásokor keletkezett benyomásaimról, de a hangszalagon meglévő olyan információkról is, mint a beszéd színe, tempója, lendülete vagy szaggatottsága, sírás, elcsukló hang, stb. Ezeket nehéz hitelesen leírni, viszont ha leírásuk nélkül hivatkoznék rájuk, az egész dolgozat hitelét rontanám. Inkább szöveg közelben maradva akartam kevesebbet mondani, mint az egyéb csatornákon szerzett információk alapján számomra nyilvánvaló mélységekbe alámerülni.

Az interjúk csak lazán strukturáltak, inkább „szabad ötletek jegyzékei egy-egy ülésben”. Leírásuk olykor talán zavaróan is szöveghű, ám így remélhetőleg mégis érződik valami abból is, ami a személyes beszélgetés sokkal szélesebb kommunikációs sávjában, a hangban, a tekintetben, a testtartásban, a mozdulatokban, információként megjelent, (még ha csak annyi is, hogy itt most a leírásban alighanem elveszett belőle valami.)

³ Tárgyalásukat követően mindnyájan szabadultak, tehát nem csak saját maguk találták úgy, hogy eddig is ok nélkül rostokoltak ott, de legalábbis bőven megfizettek az eddigi bent létükkel a nekik felróttakért.

⁴ Három hónapot töltöttem osztrák meghívásra az ottani büntetés-végrehajtás tanulmányozásával, ennek részeként magyar előzetes fogvatartottak szociális gondozásába is bekapcsolódhattam.

Illúziók az állam emberségességéről

Minden interjúból kiderül valamilyen formában, hogy a kérdezettek a demokratikus jogállamot igazságosnak, jónak, emberségesnek gondol(t/j)ák, épp ezért nagyot csalódtak az (itteni) igazságszolgáltatásban. Megrendült a bizalmuk az addig objektívnek remélt bűnüldöző szervezetben, melyek viselkedése már a pusztán gyanú hatására rosszindulatúan ellenségessé változott velük szemben, és ez az attitűd az eljárás folyamán végig meg is maradt.

Az interjúalanyok nem értik, nem érzik jelenlegi helyzetüket, nem látják át, hogy az igazságszolgáltatás az embertelenségig szétagolt szakterületeken, gondosan szétosztott, szigorú szereposztással végzi a dolgát, ennek során pedig csak egyetlen mozzanat érdekes: megállítható-e a vád, vagy el kell ejteni, az összes többi (még oly emberi részlet) nem fér bele a képbe.

Lajosnak komoly trauma volt, hogy olyan embernek nézték, aki részéről elképzelhetetlen bűncselekményekkel, sőt azzal gyanúsítható, hogy hamis útlevelel, vagy a „zöld határon” évek óta átvándorolt Ausztriába ezeket elkövetni. „Hát minek néz maga engem? Gengszternek, rabló, meg gyilkosnak vagy mi, hogy én csak sunnyogok... - Átvándorított hamis útlevelel! -, mondom: minek néz maga engem, hallja, ilyeneket mondott: - Miért, azért átvándorított hamis útlevelel. Hát hogy jön át? Na jöjjön!... Hogy lehet egy normálisan gondolkodó embernek... Hogy én átvándorítok a határon!?”

Azt se hitték el, hogy büntetlen vagyok, azt mondta, ne hazudozzak, mert utána fog nézni.”

Az ügyükben tapasztaltak dacára sem akarnak szembesülni az állami bürokrácia érzéketlenségével, és ragaszkodnak az illúzióhoz, hogy otthon ez nem így megy, és hogy itt is csak azért bántanak velük így, mert nem beszélik a nyelvet.

Lajos, bár az egész bűnüldöző munkáról roppant sommás és keserűen lesújtó véleményt mond, meg van győződve arról, hogy otthon nem vádolnak meg valakit olyan könnyen, és nem ültetik ennyi ideig a semmiért.

János: „a legnagyobb baj, hogy nem tudok németül. Nem tudom elmagyarázni, hogy mit akarok, biztosan segített volna az állomáson a rendőr is, akkor nem lett volna semmi probléma.”

Még a maguk megélte visszasságok dacára is (pontatlan jegyzőkönyv, hamis beállítás, tolmács nélküli intézkedés, a kihallgatás durva hangneme, stb.) lojalitást mutatnak a hatóságokkal, felmentik őket a külföldiekkel (így magukkal) szembeni előítéleteik miatt, mintegy részt is vállalva abból a szerepből, amit az ottani médiák a bűnözni átvándorló külföldiekről a közvéleményben kialakítottak.

„Bent ülve meg is értem, hogy ennyire ellenőrzik a külföldieket, mert hallottam, miket dolgoznak itt, autópároltól 50-500 000 dollárig sikkasztás, kábítószer, minden. És nem is csodálkozom, hogy ilyen erősen fogják a dolgot.” (János)

A humánus és a bürokrácia széttartó, sőt ellentétes voltára Imre a legérzékenyebb, aki az interjú idején még bízik az éhségstrájkjában, reméli, hogy egy gondoskodó, jószágos államapácska, (még ha idegen is) nem hagyja őt börtöne mélyén tönkremenni. Szíve mélyén nem hiszi, hogy itt senkit sem érdekel, eszik-e, iszik-e vagy nem, éppen csak meghalni nem hagyják. (Kiszáradva, beesett szemekkel két hét után valóban a pszichiátrián landolt, és a rossz egészségi állapota miatt elnapolták a tárgyalását.)

A józan ésszel össze nem egyeztethető módon bízott még a jegyzőkönyvet felvevők jóindulatában is iránta, és szót fogadott nekik, amikor arra biztatták, hogy ismerje el, amivel vádolják, hiába nem igaz, mert így lesz neki a legjobb. János reménykedik még az osztrák bíró emberségében is, olyan személynek képzei, akinek majd mindent el fog tudni magyarázni őszintén, és az meg is fogja őt érteni.

Csillának a humánus hatalom iránti illúzióit afölötti csalódottsága bizonyítja, hogy nem törődik senki a bérelt lakásuk sorsával, a szeme romlásával, hogy süket fülekre talál, mikor segítséget kér kinti egzisztenciája fenntartásához, stb.

Zsuzsa is csalódott: „Szóval én nem, nem, nem, egyszerűen nem tudok jelzőket használni, de ez a kilenc hónap az életemben kegyetlenebb volt, mint 56-ig a Rákosi érában egy élet, holott ott is megéltem egy-két dolgot. De ott tudta az ember. De itt arról beszélnek, hogy demokrácia van. A második republikban van egy olyan, így kezdődik a második republiknak a fásszung, hogy a jog az a népé, a nép érdekét védi és azt a nép alakítja. Hát én nem tudom, hogy itt a nép érdeke micsoda?”

Állampolgári jámborság? Görcsös illúzió-féltés?

Állampolgári jámborság? Görcsös illúzió-féltés? A hazai kutatások is kimutatták a magyar embereknek a megbélyegzett személyekkel szembeni általánosan elutasító hozzáállását. Ez egyszerre jelentheti annak a jóhiszemű támogatását, aki a megbélyegzés súlyos felelősségét a közjó érdekében vállalja, és azt a reményt, hogy szegénybélyeget senki nem kap ok nélkül. Különösen érvényes ez a beállítódás a kizárólag az állam által üthető bélyegek esetében. Viselőik elutasítása mélyén bizonyára ott rejtőzik a hatalmas megbélyegzőtől való félelem is: nehogy a megbélyegzettel közösködő is kihívja maga ellen a haragját.

Az erős elutasítás minden bizonnyal annak az illúciónak is köszönhető, amit a hivatalos szervek nélkülözhetetlen, tévedhetetlen és csálhatatlan voltáról a hivatalos sajtó oly lankadatlanul gerjeszt. Mennél sötétebbek, mennél veszélyesebbek és gonoszabbak a bűnelkövetők; mennél nagyobb szükség van a kézre kerítő szervre; mennél nagyobb közjót, mennél nagyobb erkölcsi tőkét jelent, a rács mögé juttatásuk, annál kevésbé merül fel a gyanú, hogy ez a szerv hibázhat, netán tévedhet is. Tehát akit odadugnak, annak minden bizonnyal lakat alatt is van a helye. Az **eddig büntetlen** előéletű letartóztatottak is ezt vallják. Még azt is remélik, hogy kiderül az ártatlanságuk, és nem ég beléjük a bűnöző bélyeg.

Az interjúalanyok is hangoztatják, hogy ők nem bűnözők, csak tévedésből vagy véletlenül kerültek ide. Elutasítják még a lehetőségét is, hogy őket ezután bárki egy kalap alá veheti a többi bent ülő „tényleg bűnözővel”. Ezeket ha lehet, csak még hevesebben utasítják el, mint eddig, ezzel is hangsúlyozva, hogy semmilyen közösséget nem hajlandók vállalni velük.

Még a józan gondolkodású Zsuzsa is rögtön szükségét látja kommentálni a látogatni érkező hozzátartozókról mondott „becsületes emberek” minősítést: „becsületes emberek, hiszen nem ültek börtönben, végig dolgozták az életüket, a gyerekük megbotlott, nem?”, vagyis számol a „börtönviselt” stigma „fertőző” hatásával: lehetnek, akik nem tartják magától értetődőnek, hogy a vétlen hozzátartozókat becsületeseknek lehet tartani az adott körülmények dacára is.

A rövidebb ideje bent ülők különösen mereven határolják el magukat társaiktól.

János: „ahogy ezek között a srácok között elnéztem, hát vannak itt nagy gazemberek, biztos”

Imre: „Rengeteg a gennyszer⁵ ember, aki nincs tekintettel a másakra” Ugyanő majdnem visszaszívja, hogy „tisztos”, amikor önkéntelenül is kiszaladt a száján konszolidáltnak ható, idősebb magyar zárkatársáról: „egy tisztos... hát, egy tisztességes ember lényegében, elcsúszott egy apróságon, mindenkivel megesik az ilyesmi különben.”

Öt interjúból nem lehet általánosítani, de érdekes, hogy a férfiak, úgy tűnik, könnyebben elhiszik a többiekről, hogy igaz, amivel vádolják őket, a nők inkább hangoztatják, hogy sok ártatlan is van bent, és hajlamosabbak kétségbe vonni a többiekkel szembeni vádak megalapozottságát is.

„Én nem mondom, tényleg, a turizmus, az nagyon befolyásolta a külföldieknek az ide való jutását, de én biztos vagyok benne, hogy nagyon sok ember, ennek nem 10, hanem 60 százaléka ok nélkül van letartóztatva” (Zsuzsa)

„... sajnos én el tudom már azt is képzelni, hogy hamis tanúkkal igenis bizonyítani tudják...” (Csilla)

A társakhoz való előítéletes hozzáállás a bent töltött idővel a férfiak körében is folyamatosan csökken. Lassan belátják, hogy nem olyan fekete az ördög, mint a híre, és hogy a bentiek között szimpatikus, rendes, tisztességes embereket is találnak.

De folyamatosan csökken az igazságszolgáltatásba vetett ösbizalom is. Lassan összeszoknak a „bűnöző” bélyeggel, ami az idő múlásával egyre inkább fenyegeti is őket. Hosszú letartóztatás után aligha engednek ki valakit egészen ártatlanul, az anyagi felelősség terhe miatt ritkán vallja be a hatóság, ha tudja is, hogy tévedett.

A megbélyegzettség tudomásul vételétől már csak egy lépés a börtönnel való összebékülés: „Hát most már kezdenek bűnözőt csinálni az emberből, az ember a leghülyébb állat, az mindent megszokik.” (Lajos)

Ha az érintettnek nem lehet egyenes derékkel kijönni a fogvatartási szituációból, akkor a „normális” társadalommal való teljes és visszavonhatatlan szakítása is bekövetkezhet. Szégyenbélyege elfogadásával a megbélyegződés folyamata „sikeresen” lezárul, és egy emberrel újra kevesebb a „normális” köztünk.

Univerzalisztikus illúzió-racionalizálás

Imre és Lajos láthatóan nem tudja elviselni a bűn nélküli büntetés lehetőségének gondolatát, mindent megmozgatnak ennek az ellentmondásnak a feloldására: egyfajta univerzalisztikus racionalizálással mentik a féltve őrzött illúziójukat, hogy csak igazságos büntetés létezik. Lajos még arra is hajlandó, hogy bezárását isten büntetésének tekintse az élete során általa eddig elkövetett összes „helytelenkedéséért”. Különösen jó példa erre, hogy olyasmiket is belevon az itt tartózkodásával „megbűnhődendő” dolgaiba, mely dolgokkal természetesen senki sem vádolja, nem is vádolhatja. Például, hogy szerető férj letére peep show-ba ment, „hát jó, engem érdekelnek, ilyen... bementem ebbe a peep show-ba is, tudja, nők ott táncolnak meg forognak azon a szaron. Jó, hát nem láttam soha életemben...” Meg hogy a Magyarországon rá váró teendők dacára nem átalott elmenni ausztriai ismerőseivel szórakozni az éjszakába! Meg

⁵ Ez a népetimológia önmagában megérdemelné egy fejezetet!

hogy szinte baráti viszonyuk dacára nem szégyellt tőlük pénzt elfogadni, amiért egyik városból a másikba szállította őket. Sőt, ahelyett, hogy a lányának is példát adott volna lokálpatriotizmusból, „keleti létére” egy kockázatmentes szocialista autó helyett („flancból”) a tőkés alkatrészipiacra utalt nyugatit választotta! „De hát megbántam, hogy megvettem ezt a nyugati típusú autót, azért, mert ha nem veszem meg, akkor nem kerülök ide. Csak az az igazság, hogy a lányomnak tetszett nagyon. Hát szép kis autó, meg otthon, tudja... De inkább vettem volna egy új Zsigulit”

Imre is hasonló illúzióhoz köti magát: a bűnhődés után megbocsátásnak kell következnie! Amikor fenyegetőnek érzi, hogy a büntetés messze túllépheti a vétkéért szerinte jogos mértéket, éhségstrájkba kezd. Imre az intenzívebbé tett szenvedéssel mintegy mágikus úton szeretné siettetni a megbocsátást, nagyobb hatékonyságra kapcsolva igyekszik „lebűnhődni” a bűnét, és ezzel siettetni a kétségtelenül bekövetkező megbocsátást.

Az interjúalanyok az igazságszolgáltatás szót túl komolyan véve ennek a munkának minden szintjén az igazságosságot várták el, méghozzá a szónak a lehető legtágabb értelmében, emberlétük univerzalisztikus, szinte csak isteni dimenziókban feltáruló összefüggéseire is figyelemmel. Nemcsak az ügyük fölött, hanem teljes eddigi életük, személyiségük, erkölcsi kvalitásaik, egész emberségük fölött vártak ítéletet: hiába. Zsuzsát is megdöbbeníti, hogy: „Itt az embernek semmi értéke nincs. Van egy szám, és ez a szám az aktaszám, oszt jónapot. Hogy az hetvenéves, nyolcvanéves, rákos beteg, félig a koporsóba van a lába, bűnöző, nem bűnöző?! Megy szépen lassan a maga módján.” (Zsuzsa)

Óvatosság és garanciák helyett „mágikus bizalom”

Minden bekerülés történetében tetten érhető olyan elem, ahol az interjúalanyok egyfajta „mágikus bizalom” jegyében (tévesen) mérték fel a velük szemben tanúsított magatartás hátterét.

Mi az a mágikus bizalom? Egyfajta (legtöbbször tudattalan) viselkedés-varázslat. Az emberi együttélés során naponta alkalmazzuk magunk is. Segítőkészek, jóindulatúak, megértőek, tapintatosak stb. vagyunk, ha úgy látjuk, ránk szorul a másik, abban bízva, hogy velünk szemben is ilyen lesz az a másik, akire éppen egyszer talán mi szorulunk majd. Olyasféle ez, mint egy folyamatba helyezett önmagát beteljesítő jóslat: Belőlünk kisugárzik egy létrejövendő viszony egyik fele (jóslata), ami előhívja a másikban a viszony hiányzó felét (beteljesülését). Végzetszerűbben fogalmazva: a másinak látnia kell rajtunk a helyzetünket, állapotunkat, szándékainkat, és ennek megfelelően kell viselkednie velünk szemben.

A legelső példa mágikus a bizalomra, hogy a Bécsbe érkezők szinte a felelőtlenségig hittek abban, hogy egy szabad, demokratikus országba érkeztek, ahol szimpátiával, jóindulattal, segítőkészséggel fogadják a vasfüggöny mögül végre kiszabadult magyar „sógort”.

Ebből a pozitív előítéletből nőtt ki az a transzcendens igazságosság-hit, ami a legkisebb testvér otthonos bizalmát keltette bennük. Mindnyájan úgy gondolták, ha nem akarnak senkinek rosszat, ha ártatlanok, ha a saját értékítéletük szerint helyesen cselekednek, nem történhet velük semmi baj. Még a velük érintkezésbe kerülő hivatalos személyben is az embert érzékelik, annak együttérzésében és jóindulatában bíznak.

János hagyja, hogy a jegyzőkönyvet felvevő rendőr rábeszélje, vállalja el a terhére rótt bűncselekményt, mert így lesz neki a legjobb. Lajos és Csilla sem erősködött, hogy a jegyzőkönyvet fordítsák le nekik, hiszen a „közeg” már láthatóan nagyon fáradt volt, hanem aláírták úgy olvasatlanul, hadd mehessen dolgára szegény.

Csilla ragadtatta legmesszebb magát az osztrákokkal szembeni alaptalan bizakodással, aki egyenesen nagyobb támogatást remélt maguknak, fiatal párként, mint otthon kaptak volna. Azt hitte, elég, ha szép, rendezett családi életet él, ha szorgalmasan dolgozik, ha nem tud olyasmiről, amihez szerintem semmi köze, ha a munkaadója elégedett vele, és akkor nem történhet semmi baja.

János talán egyenesen jóhiszemű szószátyárságának köszönheti, hogy börtönbe került. Ha nem kezdi el „gyanúsán barnára” sült idegen létére a magyarul alig beszélő taxisnak „fehér európai” voltát bizonygatni, hogy „együvé tartozásuk” hangsúlyozásával nagyobb segítőkészségre hangolja, talán nem került volna összetűzésbe a vasútállomás körül lézengő alakokkal, akik az együvé tartozásról nyilvánvalóan még kevésbé gondolkodtak „fehér európai” alapon, mint ahogy János azt a taxisról magától értetődőnek feltételezte. Mindenesetre már sose fogja megtudni, miért is akarták móresre tanítani. Azért-e, mert „fehér-európainak” vallotta magát, vagy mert „gyanús barnára sült”? Esetleg mert idegen volt? Netán egyszerűen „csak úgy”, passzióból hajkurászták, hogy jobban teljen tőlük az idő.

Imre abban bízott, disszidens volt-földije a vele kötött üzlet során kint is földijeként viselkedik, és nem is fordult meg a fejében, hogy becsaphatja. A lopott motorért fizetett ár egyébként az ő számára elég magas és egyszersmind elég alacsony is volt ahhoz, hogy hihető baráti ár legyen.

Hasonlóan hamis bizalom áldozata Lajos is. Ő is a volt honfitársakkal szemben adta fel a józan gyanúvást. Nem tételezte fel róluk, sem hogy bűnözéssel keresik a kenyerüket, sem hogy tudtán kívül ekkora veszélybe sodorják. (Talán nem is tették!) A két fuvarért kapott talán kissé túlméretezett honorárium fölött olyan meggondolásból is napirendre térhetett, hogy a tehetősebb „nyugatiak” kicsit segíteni akartak a „szegény kis keletin”, vagy hogy ha taxit béreltek volna, még többet kellett volna fizetniük.

Ezek az elgondolások teljesen logikusak és racionálisak, helyességük pedig akkor valóban nem volt ellenőrizhető. Semmiképpen se lehet azt mondani, hogy az interjúalanyoknak tudniuk lehetett volna, milyen következményekkel kell számolniuk. Naponta, tömegével hoznak emberek hasonlóan bizonytalan alapokon nyugvó döntéseket, és nem történik semmi.

A szorongás zsákutcaja

Imrét senki sem tájékoztatta ügyével kapcsolatban semmiről, még arról sem, hogy pusztán illetékességből szállították el a szinte otthonos, határ menti kis börtönből egy „sokkal keményebb börtönbe”, nem pedig azért, mert hirtelen rosszabbul kezdett állni a szénája. Szorong mind a benti, mind a kinti jövője miatt. Szeretné elkerülni, hogy kiboruljon, ami érzése szerint olyan idegőrlő „apróságok” miatt is fenyegeti, hogy éjjel nem hagyják aludni egymást az emberek; nyomasztja az állandó feszültség, hogy a zárkában bármikor összeverekedhetnek, és a felügyelet még ha tud is róla, kérés nélkül nem avatkozik be, ha meg igen, akkor is csak verésből lesz több, nem nyugalomból. Fél, hogy egy minden hátsó szándék nélküli, önkéntelen mozdulatáért őt is megverik, hogy neki is benne maradhat a foga a kenyérben, mégse viszik ki a fogászatra: „A cellatársam a múltkor a kenyérből vette ki a fogát, és egyszerűen nem vitték ki fogorvoshoz, pedig már többször kérte magát.” stb., stb.

A rendelkezésére álló kevés információból nem is ítélné meg tárgyilagosan a helyzetét. Érthető, ha a tényeket eltúlozva, a legsötétebb variációkban gondolkodik. A legjobban abból tűnik ki ez a túlzó, végletes helyzetértékelési hajlandósága, hogy elbeszélése során a börtönben kezeletlenül maradt és, rosszul összeforrt törött lábról lassan kiderül, hogy „csak” egy eltört lábujj: „A társamnak lábtörése volt és nem vitték ki egy hétig a kórházba, amikor

kikerült kórházba, akkor már annyira összeforrt, hogy újból kellett törni a lábujját, mert nem tudott volna cipőt venni.”

A hiteles tények szolidabb volta persze semmivel sem csökkenti kétségbeesése valódiságát és az önpusztító kínlódást, a börtön-rémálmom riadalmát. „Mintha sokat segítene, hogy a szörnyűség itt belül van és nem ott kívül!”⁶ Szorongása éhségsztrájkra vitte. Ezzel egy sokkal súlyosabb, de legalább maga választotta, és belátható ideig tartó kockázatot vállalt fel. Végletekre kifutó gondolkodásmódja itt válhat igazán életveszélyessé. Abban is felületes és túlzó a megítélése, hogy mekkora veszélyekkel jár nem enni és nem inni. A beszélgetés idején, amikor még csak négy napja sztrájkol, így beszél, „Iszonyatosan el vagyok gyöngülve. Igaz, hogy még most a negyedik napja, hogy nem ettem és nem ittam, ez még nagyon kevés egy embernél, iszonyatosan gyöngülök, szédülök, meg érzem, hogy ez egy maradandó lesz az életembe, de csinálnom kell, mert ez magamnak egy biztatás, csak az érti meg, aki már volt ilyen helyzetben, csak az tudja átgondolni, mi ez.”

A keresztény világban a fellazult tilalmak miatt a böjt inkább reformkonyha jellegű étkezést jelent, amit valóban akármeddig lehet folytatni. Az igazi böjt „kultúrájáról”, alapvető szabályairól Imrének nyilván nincsenek ismeretei. Nyilván nem figyelt oda még arra sem, hogy a komoly, szakszerű éhségsztrájkok során is ügyelnek arra, hogy inni igyanak! Amibe ő kezdett, azt nem is lehet böjtnek nevezni. A nem-evés nem-ivás súlyos károkat okoz! Bizonyára a böjtről és az éhségsztrájkokról hallomásból szerzett ismereteinek felszínessége is szerepet játszik abban, hogy „éhségsztrájkba” kezdett. Csakhogy az általa választott forma nem éhségsztrájk, hanem öngyilkossági kísérlet. Talán ha tisztában van a tudnivalókkal, nem is kezd bele, de a látogatásomkor tapasztalható beszűkült tudatállapotában már nem tarthatta vissza a böjtre vonatkozó egészségügyi felvilágosítás. Az ottani börtönök ebben az oktan egészségkárosításban meghagyják a fogvatartott szabadságát. Egy idő után naponta megméri ugyan, hogy nem eszik-e titokban, de csak akkor avatkoznak be, amikor az „szabad elhatározásból” már öntudatlan, és nem tudja ezt megakadályozni. Imrét is csak akkor szállították ki a pszichiátriára.⁷

„Én ugyan nem értem...”

Interjúalanyaink Zsuzsa kivételével, mind idegen országban, ismeretlen nyelvi közegben vannak fogva, a nyelv tehát jelentős nehézségeket okoz a számukra, még a nyelvben valamennyire járatos Csillának is. „Aki itt nem beszél a németet, az meg van halva, azt egyáltalán nem hallgatják meg, bármit mond, bármit kér, egyszerűen levegőnek nézik. Az őrnők úgy bánnak velük, mint a kapcaronggyal, mert külföldi.”(Csilla)

„Ez a legnagyobb baj, hogy nem tudok németül, az biztos.”(János)

„... nem tudtunk semmit németül, jóformán csak azt, hogy hónapot, meg mit tudom én, ezeket az egy-két..., még köszönni tudott az ember, de még kérni se nagyon tudtam. Nem érdekelt soha egy nyelv se, nem készültem sehova.” (Lajos)

„Tanulom a német nyelvet, de nekem ez édeskevés haszon ahhoz képest, amit vesztettem, meg nem nagyon tudom majd hasznát venni, mert hát én nem világcsavargó vagyok.” (Imre)

⁶ Néha csontvázról álmodok... (Ami a Szívedet nyomja Móra 1975).

⁷ Ausztriában joga van az éhségsztrájkra! Akkor avatkoznak be, ha már nem képes ellenkezni, infúzióval talpra állítják. Nálunk szabályszerűen „megtömték” volna tölcserrel, gumicsővel, ha bejelentette volna, hogy ő most éhségsztrájkba kezd.

A probléma mégis sokkal kevésbé nyelvi természetű, mint első látásra tűnik, itthon is elmondhatnák a következőket:

Zsuzsa: „Megkapják az úgynevezett vádiratot is. Egy szót senki nem ért belőle, hogy mi a vád, hogy mi történt, hogy történt, mivel, milyen koholmánnyal vádolják őket, semmit nem tudnak! Elmennek a tárgyalásra úgy, hogy nem is tudják, hogy miről van szó... Teljesen hasraütés-szerűen történnek a törvények. Nincs átlag, holott az eset átlag.”

Csilla: „Teljesen el vagyok keseredve, amiket hall az ember. Van, aki kevés dologért kap rengeteget, van aki meg sokért kap szinte semmit... nagyon sok félreértés származhat abból, hogy nem teljesen az áll az aktában, amit én akartam mondani. Mert elég, ha csak egy szó nem azonos azzal, amit én gondolok, és azt már meg tudják csavarni, hogy nekik legyen jobb, ne nekem. „

Lajos: „én aztán nem értem, hogy ők mit beszélnek, úgyis úgy találják (a bíró) elé, ahogy azt kell. Az biztos, hogy innen ember úgy ki nem megy, hogy az ártatlan.”

János: „És így aláírtam. Én még börtönben nem voltam, nem vagyok járatos ebben az irka-firka papírmunkában, hát kíváncsi leszek rá... Nem lehet kiszámítani, hogy az emberrel itt mit akarnak.

Imre: megvádoltak vele, hogy én loptam a motort, sajnos, azóta nem tudom, hogy mi van, mert hozzám se szóltak azóta, hogy itt vagyok bezárva, senki nem keresett meg, hogy mivel vádolnak, hogy mire számíthatok.”

Az idézett gondolatok talán megvilágítják, hogy a „senki nem ért semmit” mennyire nem pusztán nyelvi természetű probléma egy börtönben!

Az előzetes fogvatartásban nálunk is különösen kilátástalan a helyzet. Még a képzetesebb se igen tud eligazodni a jogi terminusok között, aktuális törvénytárhoz nem tud hozzájutni, tehát a bürokrácia nyelvén nem tudja magát szabatosan kifejezni. Ha ezen a nehézségen úrrá tudna is lenni, bentől nem tud hiteles dokumentumokat mellékelni, nem jut hozzá még hivatalok címéhez sem, akárkinek nem is írhat segítségért, ha meg netán mégis mindent tudna fejből, még egy ócska írógéphez se jut, amin komolyabb küllemű irományt készíthetne. Kénytelen odakucorodni a ráeső $\frac{1}{6}$ - $\frac{1}{21}$ -ed (olykor egyenetlen felületű deszka-)asztalhoz a kártyázók mellé, vagy egy kemény fedelű könyvvel az ölében az emeletes ágyra, és csak kézzel tud írni, ha egyáltalán sikerül papírt, tollat szereznie.

Mindezek miatt a fogvatartott gyakorlatilag anyanyelvén is analfabétizmusra kárhoztatott idegen a sorsát szövögető-nyiszitáló bürokrácia birodalmában.

Normarendezés

A székely elleni egyik fegyver a normarendezés,⁸ ami lényegében az „az vesse rám az első követ...” illetve „Te se vagy jobb a Deákné vásznánál!” elvre épül, és igyekszik azon az alapon összekacsintani a kívülállókka, hogy ő még hozzájuk tartozik, hogy még egészen „normálisan abnormális”, még belül van a normalitás tűréshatárán.

⁸ Előkelőbben normifikáció a neve, és a megbélyegzettnek azt a törekvését jelzi, hogy magát közönséges embernek állítsa be, bár emellett nem feltétlenül titkolja el a szégyenbélyegét sem. Goffmann 1981 / 224.o

Ezzel is él szinte mindegyik interjúalany. Leggyakrabban úgy, hogy tágabb körre tolja ki a szégyenét: magyarként, sőt, külföldiként határozza meg megbélyegzettnek magát, nem (bűncselekménnyel gyanúsított) egyénként.

Ide sorolható az a - szinte önkéntelenül használt - nyelvi jelenség is, hogy magukról beszélve állandóan váltogatják az egyes szám első személy illetve az „ember” általános alany használatát. De az is normarendezés, ha aktívan bizonyítani igyekszik, hogy a normálisok között nála sokkal sötétebb gazemberek is vannak.

Csilla hangoztatja, hogy így bánnak itt minden külföldivel, gyanúsítgatják őket mindenfélével, és nem hisznek el nekik semmit.

János nyelvismerete hiányával és más közömbös tulajdonságaival (barnaság) magyarázza, mintegy mindenkit egyformán fenyegető balesetnek tartja, ami vele történt. „Nem nekem kéne itt ülni, hanem annak a szemétláda taxisnak, meg a négy töröknek, meg annak a hat jugoszlávnak, amelyik utána itt üzgélt, mint egy kutyát. Ezeknek kéne itt lenni, a rendőrnek, meg a vasutasnak, mert Magyarországon a seggét majdnem kinyalják, mert ő német. Mi meg magyarok vagyunk, hát vagyunk olyan ember magyar, mint a német, vagy az osztrák vagy akármelyik, még ha ki is használnak bennünket.”

Lajos is bízik abban, hogy az otthoniak mellette maradnak, és nem őt fogják más szemmel nézni, hanem azokat, akik megbélyegezték.

A normarendezés egy sajátos módjának tekinthetjük, amit Zsuzsa csinál: nem temetkezik bele a saját problémájába, éberén és kritikusan szemléli maga körül a világot, gyűjti a visszasságokat, a túlkapásokat, a társait ért méltánytalanságokat, a velük történt szerencsétlenségeket, a „közeg” többieknek szenvedést okozó emberi gyengeségeit. Ezeken keresztül értékeli át, méri le azt, mennyire normálisan abnormális, ami vele történik. A mások szerencsétlen sorsa, szenvedései, kiszolgáltatottsága, tehetetlensége tükrében a maga helyzete valamivel elviselhetőbbé szelídül, „normalizálódik”.

Kísérlet a szégyen átlépésére

Az előző viselkedéstől ez abban különbözik, hogy nem próbálják összekacsintásra rávenni a kívülállót. Állítólag biztosak annak a véleményében, vagy nem érdekli őket. Ehelyett önmagukban, önerőből próbálják kioltani a szégyenük tüzét. Szinte mindegyikük más-más módon próbálja az őt ért szégyent szelídíteni, csökkenteni, elkenni, sőt, visszaadni.

A leghevesebb közelharctechnika a „Bagoly mondja verébnek” elvű visszabélyegzés. Nem csoda, hogy ezt Zsuzsa választotta védekezésül, hisz ez a szégyen őt régi bécsi lakosként jobban érinti.

„Van egy közmondás németül: Ha nem tudsz iskolába járni, menj el postásnak vagy vasutasnak, ha oda se vagy jó, menj el rendőrnek... Az emeleten a szolgálattevő fegyőrnők egymás között marakszanak, tehát a köztük levő békesség sincsen meg, ez meg természetes, hogy mind rajtunk csattan.”

Alkalmazza azonban a bélyeg általános gyengítését, viszonylagossá, esetlegessé tételét is: „Teljesen hasraütésszerűen történnek a törvények. Nincs átlag, holott az eset átlag... Teljesen kiszolgáltatott itt minden ember... Itt nincs rend, itt nincs rendszer, mindenki mindenkinek ki van szolgáltatva, itt mindenki mindenkitől fél.”

A vizsgálóbíróról és más hivatalos személyekről, az egész büntetés-végrehajtási munkáról tett rendkívül találó és sokszor kétségkívül érdemi kritikai észrevételei; a hivatalos szervek részéről elkövetett túlkapások, melléfogások, kevéssé humánus cselekedetek gyűjtögetése alkalmas rá, hogy érdemtelenné nyilvánítsa megbélyegzőit a megbélyegzésre, hogy gyógyítsa velük a börtön által rajta esett sérelmeket, sőt, hogy szinte visszájára fordítsa azokat. Éber és kritikus szemmel figyeli a felügyelet, a vizsgálóbíró, az államügyész emberi gyengeségeit, erkölcsi tökéletlenségeik révén mintegy semmissé téve a jogi eszközökkel rajta ejtett foltot.

Részben ugyanez a technika fedezhető fel Csilla esetében is, csak koránál fogva ő ezt sokkal felszínesebben csinálja. Ő is ellentámad, vádol: „Itt az a lényeg, hogy a külföldit, azt a lehető legjobban megalázni, mellőzni, lenézni, ami csak lehet.” Felsorol példákat, amik tükrében az osztrákok se jobbak a Deákné vásznánál, sőt! „Valahogy el vannak itt fuserálva az emberek. Annyi a kábítószeres, a gyerekeket bántják, megölik, meg mit tudom én.” Gyűjti, talán még fel is nagyítja a sérelmeket, melyek tükrében ő maga az áldozat. „Négy és fél dioptriás szemüveget hordok, és nem kaphattam vissza a pótszemüvegemet, a kontakt lencsémét úgyszintén nem, és sajnos a szemem az romlik a rengeteg olvasástól, mert mást mit tehet az ember fönn a szobában egész nap?”

A három férfi közül egyik sem erkölcsileg tekinti végzetesnek az itteni börtönt az otthoni életére nézve. Még Imre tart leginkább kedvezőtlen változástól otthoni megítélésében, de ő is ennek az anyagi következményei miatt aggódik elsősorban: „Rengeteg szövetkezeti munkám volt most felvállalva, ezek a munkák most elvesztek, és ha odahaza kiderül, hogy börtönből jöttem, ezeket soha vissza nem kapom, de másfajta se.”

Lajos igyekszik bagatellizálni a fogvatartása jelentőségét, bízik benne, hogy „otthon úgyis csak nevetni fognak az egészen. Sok ember ismer. A zenész haverjaimtól kezdve, barátaimtól kezdve... Nem az az ember voltam otthon, aki ilyesmiket csinál. Mondjuk, azt tudják. Két megye tudja! Az nevet. Úgyis nevet, az a jó, úgyis tudom, otthon nevetnek az egészen. Nincs mit szégyellnem, mert nem voltam én otthon soha betörő, meg csavargó, meg... áá.” Nem az itteni szégyen, hanem az elvesző kinti javak, az elszenvedett anyagi veszteségek illetve az elromló, felbomló kapcsolatok viselik meg leginkább. „... a feleségem az... nem hiszem, hogy lesz már valami ebből a kapcsolatból, nem régóta a feleségem, fiatalabb is tőlem 14 évvel.”

János is hasonlóan van ezzel, bár a gyerekei miatt kínosan érzi magát: „Gondolom, azt a lapot biztos elküldték, hogy le vagyok tartóztatva. Gondolhassa, hogy milyen jó érzés most otthon a családnak. A két gyerek zavar, mindig arra tanítottam, hogy becsületes emberek legyenek, ha megtudja, hogy miért büntettek itt, hát tényleg, idáig három hétig, hát, nagyon ellenkező képet fognak kapni rólam az biztos. És ez még jobban bánt, mint a szomszéd, vagy akármelyik barátom, hogy mit fog hozzá szólni. Lényegében ezt csak én érzem, hogy itt ücsültetnek, nem a barátaim, vagy a szomszéd. ... Amit tudtam volna idáig dolgozni, biztos, hogy maszek mellett, vagy akárhol egy 10-15000 Ft-ot tudtam volna, itt meg még el kell költeni 10-15000 Ft-ot.”

A szégyen elhárítására a külföldi bebörtönzés valamivel nagyobb eshetőséget ad, mint az otthoni. A külföldön, magyarként elszenvedett stigmatizálódás, ha nem is jó ajánló levél, de morális mentőöv az itthoniak szemében, ha ismeretlenekben valószínűleg nem is kelt bizalmat, az ismerősök eddigi bizalmát nem kell, hogy megingassa. A „kinti börtönt viselt” stigma hazai holdudvara nem akkora, mint az itthoni fogvatartásé, hisz nincs mögötte a hazai bűnüldöző szervekkel való összeütközés fenyegető terhe.

A fogvatartás öncélúnak minősítése

A bebörtönzés bűnmegelőző szerepe nagyon is kérdésesnek tűnik Imre abszurd gondolatának a tükrében: „Engem nem engednek ki, mert tudják, hogy én ide vissza már nem jövök, nekik én már munkát nem adok!” Ez a keserű mosolyra készítő, tragikomikus gondolat több kérdést is felvet. Először is a feje tetejére állítva bár, de helyesen érzékeli, hogy az igazságszolgáltatás szinte állandó klientúrával dolgozik, aminek jószerint a börtön az otthona, és egyáltalán nem rettentí el a szabadulás után újabb bűncselekmények elkövetésétől.

Ugyanebből a fordított logikával alkotott megállapításából derül ki az, hogy mennyire nem érzékeli az esete és a saját maga súlyát az igazság-szolgáltatás masinériájában, amikor mélyen tudatos pedagógiai és foglalkoztatás politikai megfontolásokat sejdít az ő ügyében is közömbösen lassú bürokratikus eljárás mögött. Naivitásában szinte hízelgő az a feltételezése, hogy a bévések szégyenkeznenek, ha fél házzal kéne üzemelniük, és azt mondhatnák rájuk az emberek, hogy nem dolgoznak meg a pénzükért.

Tegyük tehát fel, hogy Imre valóban nem kerül ide vissza többet. Vajon azért-e, mert bármit is megértett a vele történetekből? Vajon elmondható-e, hogy ebből tanulta meg, hogy a jövőben helyes, „jogkövető magatartást valósítson meg”? Azt a kérdést már fel sem teszem, hogy megtanulta-e ebből, hogy milyen a helyes, jogkövető magatartás? És ő még nem is műveletlen, hisz szakmát szerzett, tehát legalább 11 évet járt iskolába, és (egyelőre még) önálló iparral rendelkezik! Ha itthon történt volna vele ez a malőr, akkor a saját neve alatt vállalkozásba se kezdhethetne már, (kénytelen lenne feketén dolgozni,) pedig a szakmai képességei mit sem változtak, és teljes erőből neki is látna, hogy veszteségeit pótolja, sőt, még a legalitásra is kínosan ügyelne.

A megszegyenítő börtön

Ha nem is kérdőjelezzük meg az igazságszolgáltatás gyakorlatának jogszerűségét, arról a széles körű szociális, mentálhigiénés kárról folyton elterelődik a figyelem, amit a börtönnel a jogszerűség mellett ugyancsak szolgáltat. Pedig nem lehet eleget beszélni az igazságszolgáltatás diszfunkciójáról: a börtön személyiséget romboló, egyéni és társadalmi problémák széles körét generáló hatásáról!⁹

Vajon az igazságot szolgáltatja-e valóban az állam, amikor egy kárt egy másik kárral orvosol, és még úgy is tesz közben, mintha csak orvosolna, és kárt nem is okozna közben?

⁹ Ebben a részben az állami intézményrendszer és az egyedi állampolgár áll egymással szemben. Mivel a stigmatizálás mindig egy konkrét intézmény részéről történik, szükségképpen akkor is választanom kellett egyet, pontosabban egyet mindenképpen kellett választanom, ha általánosságban akarok a stigmatizációról beszélni. Épp ilyen erővel, és épp ilyen esetlegesen választhattam volna például a politikát, az egészségügyet, a közigazgatást, az adóhatóságot, a rendőrséget is, de akár még a kvázi-állami mammut szolgáltatókat is. Az igazságszolgáltatás intézményrendszerét választottam, mert ezt alaposabban ismerem a többinél. Ezen eredményesebben véltem bemutatni, hogy a stigmatizáció működése „általában a társadalomban” milyen nehezen érhető tetten, mennyire nem könnyű bizonyítani, hogy és hogyan teljesíti be/ki egy állami stigmáját „a társadalom”. Szükségképpen csak esetleges példákon lehet megmutatni, mekkora teret enged/biztosít az állam ütötte stigma működésére a társadalom (médiáktól is gerjesztett) előítéletes gondolkodása. Én - esetleges módon - ilyen példákkal találkoztam.

Ezeket a károkat nem lehet se perújrafelvétellel, se példa statuálás gyanánt egyes esetek szereplőinek a felelősségre vonásával orvosolni. Az aránytalanul nagy károkozás lehetősége ugyanis olyan kivédhetetlen magától értetődéssel van jelen az igazságszolgáltatás napi gyakorlatában, hogy észébe se jut senkinek. Pedig az egész társadalom kárvallott, és senki sem nyertes!

A „börtönviselt” stigma kapcsán nem foglalkozom a hivatásos állomány szerepével abban a további megbélyegződésben, ami a fogvatartott börtönön belül társai részéről élhet meg.

Pedig érdemes lenne néhány dolgot megvizsgálni.

Például: ha a felügyelet „keménykezü”, akkor a fogvatartottak is keményebbek-e egymáshoz? Viselkedésük a testületi fenyegetést kompenzálja-e vagy modellként követi azt? Netán a felügyeleti minta helyett pusztán nyers anyagi érdekek vezetnek erőszakhoz a fogvatartottak között, amire a felügyelet stílusától függetlenül nyílik hol nagyobb, hol kisebb tér.

A felügyelet hozzáállásának a vizsgálata nélkül azonban még az sem tisztázható, egyáltalán fennáll-e ilyen direkt kapcsolat. Egy ilyen vizsgálat sok szűrőpróbaszerűen kiválasztott ügy alapos és minden részletre kiterjedő átvilágítását kívánná meg. Ilyenre a testület nyilvánosság-izsnya miatt nemigen van mód. A bévések számára egy ilyen vizsgálat csak „álcázott kivizsgálás” lehet, és csak bűnbak keresés céljából képzelhető el. Ez a reflex nemigen teszi őket nyitottá egy ilyen átvilágításra akkor sem, ha nincs mit takargatniuk. Még öngólt is löhetne egy intézet, ha egyedül vállalkozna ilyesmire, tudván, hogy sokkal többet törődik a fogvatartottjaival, mint más intézetek. Feltételezhető ugyanis, hogy az erőszakos érdekérvényesítés gyakoribb „uralt”, mint „gondozott” fogvatartottak között. Csakhogy az „uraltak” félelemből sok durva ügyet is eltitkolnak, a „gondozottak” pedig enyhébbeket is felpanaszolnak.

Egy ilyen vizsgálatra talán nem is lenne megrendelő. A társadalom számára nem nagyon fontos ez a „humanitárius” kérdés. A büntetés-végrehajtás a társadalmi figyelem peremén van, ha nem okoz botrányt, máris kiválóan teljesíti feladatát.

A „börtönviseltség” szégyenbélyege

A „börtönviselt” stigma magán viseli mindazon jellemzőket, amiket egy stigma csak hordozhat. Már önmagában is tanulmányozásra érdemes tulajdonsága, hogy mivel leggyakrabban a „bűnöző” stigma melléktermékeként jön létre, megbélyegző ereje az esetleg ártatlanul előzetes letartóztatásba vett személy esetében is nagy. Mivel az állam, a társadalom leghatékonyabb megbélyegző szerve üti rá, rendkívül hátrányos helyzetbe kerül általa élete számos más területén is. A megbélyegzett képletesen is, szó szerinti értelemben is bekényszerül az ugyanezt a stigmát viselők csoportjába. Ott további megbélyegződésnek van kitéve, aminek a hatása az előzőnél talán kevésbé széles körű, de annál mélyebbre ható és annál radikálisabb lehet.

Nem könnyű behatárolni azt a stigmát, amit maga a börtön okoz, hisz a börtönbe kerülőt elsősorban a bűncselekményével szokták megbélyegezni. Amikor a börtönt emlegetik vele kapcsolatban, akkor is inkább bűncselekménye elkövetésére utalnak vele, tehát a „bűnöző” értelemben használják. A „börtönviseltség” bélyege így a „bűnöző” stigmába olvad bele. Hogy a „börtöntöltelék”, a „sittes” és szinonimái önálló megbélyegző értelemmel is bírnak, olyankor válik leginkább nyilvánvalóvá, amikor egy adott személy fontosnak tartja erősen kihangsúlyozni, hogy büntetve ugyan már volt, de börtönben még nem.

A „börtönviselt stigma” olyasféle holdudvarral rendelkezik, hogy viselője:

- haverjai között veszélyes bűnözők is lehetnek, akik miatt nem lehet rá hosszú távon számítani, mert folyton fennáll a veszélye, hogy újra börtönbe kerül miattuk, netán még esetleg magával is ránt;
- a börtönben a kinti életben tabunak tekintett, durva, radikális konfliktusrendezési, válságkezelési módszereket ismerhetett meg, és ezeket egy nézeteltérés esetén be is vetheti;
- akár a hatóságokkal, akár volt fogolytársaival szemben lehetnek rendezetlen adósságai, függőben maradt konfliktusai, tehát folyton tartani lehet attól, hogy a legváratlanabb helyzetekben kellemetlenségek érhetik a társaságában lévőket is;
- olyan lelki sérüléseket hordozhat, amiknek felszínre kerülésével szemben egy „normális” ember tehetetlen.¹⁰

Még ha az adott esetben ezek teljesen alaptalanok is, az ilyen gyanúk éppen az érzékenyebb, beilleszkedésre törekvő börtönviseltnek nehezítik meg az újrakezdést, és épp őket riasztják el a „makulátlanokkal” egy zátonyra futással fenyegető kapcsolat teremtésétől.

Stigmájuk arra szorítja őket, hogy inkább olyan körben keressenek társakat, ahol börtönmúltjukban garantáltan semmi kivetnivalót nem látnak.

A kutathatóság korlátai

A stigmatizálódás nem magától értetődő következménye még az állam egyértelműen és radikálisan stigmatizáló aktusának sem (pl. gyanúsítás, szabadságtól megfosztás).

Még egy „nyilvánvaló” krízis is lehet csak stratégiai húzás egy fogvatartott részéről, aki a hihető krízis-lehetőség felismerésével a betegség-előny pozíciójából igyekszik kedvezőbbre fordítani a helyzetét.¹¹ Ez a viselkedés teljesen érthető, de nem krízis. (a 22-es csapdája!)

Gyakran az van a legmélyebb krízisben, akin ennek a legkisebb jele sem látszik. Éppen mert krízisben van, nem kockáztatja, hogy ebben a különösen sérülékeny, érzékeny állapotában akárkinek is kiszolgáltatassa magát. A stigma különben is radikálisan leszűkíti azoknak a körét, akikkel teljes értékű kapcsolatra remény mutatkozhat.¹² Kiszámíthatatlan faktor, ami miatt egy kapcsolatban mindkét részből nagyobb rizikóval kell számolni, mint stigma nélkül. Egy ilyen viszonyba sokkal több bizalmat kell fektetni, vagy sokkal több biztosítékot kell beépíteni, nehogy a „stigma-biankót” bármelyik fél előhúzza a másik ellen egy kedvező pillanatban.

¹⁰ A börtönben jól kamatozó tőke, ha valakiről elterjed, hogy hamar feldühödik, és akkor nem néz se istent, se embert. Az erőszak fenyegetése gigászira nőhet azokban, akiket ennek az összezárás kiszolgáltat. A szabad életben az ő félelmeik szinte mitikussá növelik a börtönviselt személybe amúgy is belelátott fenyegetést.

¹¹ Még tapasztalt pszichoterapeutáknak is gondot okoz a kérdés eldöntése! ld. Pszichoterápia 1981/445.o

¹² Goffmann 1981 /220-221. és 224.o.-n olvasható fejtegetése alapján a normálisok közül a (stigmatizáltak részéről is elismert!) „bölcsek” azok, akikkel szemben a stigmatizált fesztelenül viselkedhet és számíthat rá, hogy ők normálisként fogják kezelni. Ezek a „stigmofil” személyek szolgálnak modellként a többi (stigmofób) „normális” számára a „normalizáció”-ban: azaz példát adnak rá, milyen mértékben lehet normálisként kezelni a stigmatizáltat.

Mindkettő megteheti! Még a stigmatizált is fordíthatja a maga hasznára, ha nem tartja magát a vállalt feltételekhez, bármikor mondhatja: „Mit várnak tőle, ő...?”¹³

A legintenzívebb lehet a megbélyegződés az előzetes fogvatartás idején. Csak el kell képzelni, milyen lehet, amikor nyitányként egy csomó idegen előtt pucérra kell vetközni, hogy megnézzék, nem tetves-e az ember, aztán reggel sorba kell állni az egyetlen vécé előtt, nem tudni rendesen tisztálkodni, mert az ember zárhatatlan pléhszekrénykéjéből éjszaka ellopott tisztálkodó szerére a „menő” fenyegetően azt mondja, hogy az az övé, elhallgatni, ahogy kurva gyanánt mustrálgatják az ember szíve-szerelmét, vagy ahogy harsányan szórakoznak a levelein, és hogy ráadásul bármikor beküldhetik takarítani a klotyóba, amit előbb direkt az ő számára összerondítottak. Mind emellé az örökös vitatkozástól, zajtól, idegességtől egy perc nyugtot se találni, nem tudni, hogy ezt meddig kell kibírni és hogy mi jön még, tudni viszont hogy az iskolába már nem lehet visszamenni, hogy lakni se lesz hol, élni se lesz miből, ha egyáltalán kimegy, - ráadásul mindez (például) az apja nevelő célzatú feljelentése miatt, mert otthonról elcsent és a bizományiban eladott egy kínai vázát.¹⁴ Ennek az intenzív megbélyegződésnek a kutatása azonban technikai nehézségekbe ütközik, hiszen az ezt éppen elszenvedő személy a „nyomozás érdekében” (többek között a kutató számára is) hozzáférhetetlen. Utólag viszont még akkor is lehetetlen lenne a folyamatot rekonstruálni, az értelmezéséhez szükséges információkat beszerezni, dokumentálni és ellenőrizni, ha az érintett hajlandó lenne visszaemlékezni rá, és nem igyekezne mindent elfelejteni, amilyen hamar csak lehet. Ez a folyamat egy titokterhes jogi, erkölcsi, pszichológiai, szociális helyzetben zajlik.

A „börtönviselt stigmának” annyira meghatározó eleme a titok¹⁵, hogy akkor is nehezen lehetne tudományos igényességgel, alapossággal és egzaktsággal feltárni, ha ebben minden érintett érdekelt lenne. Csakhogy gyakran kifejezetten ellenérdekeltek egy ilyen törekvésben.

A büntetés-végrehajtási intézetekben a rács egyik oldalán se nagyon kedvelik a hivatlan látogatókat, a fogadott, pláne a fogadatlan prókátorokat.¹⁶

A többi érintett hivatalos szerv sem örül a nyomozás idején a fogvatartottak kérdezgetésének. Még tán munkájuk hátráltatásának, netán a „nyomozásuk utáni nyomozásnak” is értékelnék, ha valaki óhatatlanul is belekotorászna a benti viszonyokba.

¹³ ld. „Faláb játszma” Berne 1987/209.o

¹⁴ Ennek az egyébként konkrét esetnek az említése nem pótolhatja a szabatosan szakszerű elemzést, amely feltárná és körülrajzolná e totális személyiségrombolás valamennyi bélyeget hátrahagyó támadási pontját, de azt talán igazolja, hogy erre és számtalan hasonló procedura elszenvedésre nem túlzás a „legintenzívebb megbélyegződés” minősítés.

¹⁵ „...primitív állapotok között...viszonylag megengedett a hazugság, ... itt ennek pozitív célszerűsége van, ... az érvényesülő, tehát ki nem derülő hazugság kétségtelenül a szellemi fensőbbtség megnyilvánulásának egyik eszköze, amelynek segítségével lehetségessé válik a kevésbé ravasz emberek irányítása és elnyomása. Szellemi ököljog ez...” (Simmel 1973 /318-319)

¹⁶ Az NSZK-ban egy fogvatartott öngyilkosságával kapcsolatban nyilatkozó önkéntes szociális gondozó börtönviszonyokat bíráló kijelentése egy tévéműsorban országos botrányt kavart, ami precedens értékű bírósági ítélettel végződött: „a börtönviszonyok elfogult kritizálása” (unsachliche Kritik an Vollzugsverhältnissen) címen, és megvonták a jogosítványát fogvatartottak gondozására (ld. Strafvollzug und Straffälligenhilfe 41/2 és 41/5 száma) Nálunk ilyesmire csak azért nem kerülhet sor, mert eleve nincsenek ilyen szociális gondozók.

De senki se gondolhatja komolyan azt sem, hogy egy zárka lakói akárkinek is hiteles szociometriát produkálnának, vagy hogy jó szemmel néznék, ha közülük valaki kibeszelné a zárkában történeteket. Legyen bár akármilyen ártatlannak látszó témáról is szó, és akármilyen eskü alatt ígérje is meg az a kutató, hogy szigorúan tudományos célra fordítja az információkat, amiből senkinek semmi kára nem származhat, jöllehet haszna se. Naivitás lenne a kutató értelemiségi iránt feltörő bizalomban hinni, ami helytálló tudományos következtések levonására alkalmas, megbízható információkat eredményez. A titok, a rejtettség, a homályban maradás a börtönben olykor egyenesen létfontosságú, védelme (majd) minden érintett részéről természetes törekvés!¹⁷

Mindig érdekelt a megbélyegzettség. Két évig bv. nevelőtisztként, előzetes fogvatartottak körében, belülről volt módom szemlélni a „bebörtönzés” speciális megbélyegző aktusának működését.

Hamar világossá vált azonban, hogy nem egyenruhában juthatok közelebb a megbélyegzettség-problémához. Nem a börtönben folytatott beszélgetésekből érthetem meg jobban általános szinten a megbélyegződést, hanem fordítva: az általános szint alapján érthetem meg jobban a bentit. Hiszen egyenruhában, függőségi viszonyban csak nagyon kétes hitelű „őszinte” beszélgetéseket lehetett folytatni a fogvatartottakkal a börtönről, dokumentálni pedig még e kétes hitelűen őszintéket is alig. Már maga a beszélgetés ténye veszélybe sodorhat, gyanúba keverhet, de legalábbis kellemetlen helyzetbe hozhat egy fogvatartottat, sőt még egy a szokottnál nagyobb figyelemmel hallgató bévést is.¹⁸

Nálunk az előzetes fogvatartás senkiföldje a rendőrség, bíróság, büntetés-végrehajtás hármas útelágazásában. Egyfajta társadalmon kívüli terület. Egy szociális „fekete lyuk”, ami égi rokonához hasonlóan bármit elemészt, ha belehull, miközben maga érzékelhetetlen, olyan, mintha nem is lenne. Vakfolt a társadalom érzékelésében. Mintegy előre meghitelezett amnéziában zajlanak benne nagy jelentőségű társadalmi és lelki történések.

A közvélemény nem is sejti, mennyire végzetes stigma ütögető hely a börtön! Mennyivel több embert nyomorít meg, mint amennyi bent ül! Mennyire közérdek lenne a börtön okozta károk enyhítése, visszaszorítása. Az erről való tudás nélkül pedig nem érzi senki annak a súlyát, mit jelent két év után „bűncselekmény hiányában” vagy „bizonyítékok hiányában” felmentve, kártérítés nélkül, egyszerűen úgy kiengedni valakit előzetesből, mintha mi se történt volna! Igenis történt! Akár tönkre is mehetett bele.

¹⁷ „Lényünk olyan, hogy életünk alapjául nemcsak az igazság és tévedés meghatározott arányára van szükségünk, hanem arra is, hogy életünk elemeinek képe meghatározott arányban legyen világos és homályos. Amit végső alapjáig világosan áttekintünk, az éppen azáltal veszít varázsából, s nem teszi lehetővé, hogy a fantázia kidolgozza lehetőségeit, ennek elvesztéséért pedig semmiféle valóság sem kárpótolhat minket; ez ugyanis olyan öntevékenységek, amelyet hosszútávon nem pótolhat semmilyen befogadás és élvezet.” (Simmel 1973 /334)

¹⁸ Erre a helyzetre is igazak a pszichiátria és a társadalom között érvényes megállapodásokról írottak. A börtönben dolgozók is nagyon szűk mozgástérben, pontosan szabályozott társadalmi feladatot látnak el, amiért cserébe olyan mély titkokhoz jutnak mások életéről, és olyan mélyen bele is nyúlhatnak mások életébe, mint enélkül a munka nélkül soha, mindezt azonban csak addig tehetik, míg rájuk nem bizonyul, hogy visszaélnék a titkokkal (ld. Gerevich 1983 40.o.)

A festmény, a tévéfotó és a házirend

A börtön maga a társadalom kicsiben.¹⁹ Látszólag akár mindjárt kettő is lehetne, olyan látványosan különülnek el benne két részre a rács két oldalán lévők. Hogy mégiscsak inkább egy, azért van, mert végső soron mindkét oldal, vagyis minden bent lévő közös érdeke, hogy botránymentesen bonyolódjon benne az élet.

Nyilvánvaló szövetkezésre a két oldal között nemigen van lehetőség. Az például semmiképpen sem képzelhető el, hogy egymást támogatandó, kart karba öltve tüntetnének a bévések magasabb fizetéséért vagy a közkegyelemért.

A kis titkos, alkalmi „összeesküvések” is nagyobb veszteséghez vezethetnek, mint amit nyerni lehet velük. Mindkét oldal akkor jár a legjobban, ha békén hagyják egymást, ha nem okoznak egymásnak az elkerülhetetlennél több kellemetlenséget.

Amíg „béke van”, a két oldal a saját térfelén a másiktól nem zavartatva alakítja a dolgait, úgy és olyan tételekben „játszik”, ahogy és amilyenekben tud. Normális működés esetén aktívan vagy passzívan „zéró összegű játszmat játszanak”.²⁰ A játékszabályok és a feltételek tisztázottak, a tételeken lehet ugyan vita, de előbb-utóbb általában megkapja, aki jól látja, hogy neki jár valami, mert előbb-utóbb „magától” odaadja, aki rájön, hogy úgysem képes megtartani.

Mind a két oldalt erős alá-fölé rendeltetés/zűrés jellemzi.

A hivatásos oldalon ez olyan, mint egy festmény. Pontos szabályokkal körülbástyázott, államilag garantált, merev, személytelen, stabil konstrukció. Tagozódása, alkotó elemeinek illetékességi köre többé-kevésbé pontosan rögzített, a rangjelzések és beosztások mögött a személyiség csak igen korlátozottan érvényesül. Értékrendjük, állásfoglalásaik általánosságban a kapott kiképzés színvonalát szerint jelezhető megbízhatóan előre, vitás konkrét ügyekben feletteseik gondoskodnak az összhangról. Aki Kitáncol a sorból, előbb-utóbb ki is marad belőle.

A fogvatartotti oldalon inkább olyan, mint egy fotó a tévében. Ha mozdulatlanok is tűnik, az csak azt jelenti, hogy a korábbi állapothoz képest még nem változtak mögötte a viszonyok. Ez a rangsor ugyancsak elég határozott, szerves, élő, bár (talán) kevésbé stabil. Ez is szigorúan szabályozott. „Ideológiai egység” általánosságban a régi, kipróbált személyes ismeretsége teremti meg. Ez konkrét ügyekben a legszigorúbb elzárás mellett is kialakuló információs csatornák útján érvényesül. Általánosan használják a börtön állandóan üzemkés „Vasúti rendszerű konferencia-vonalát”²¹: a zárkák ablakaiból a belső udvarra kikiabálva szinte mindenkit elérhet bárki, gyakran még azt is, akit akar. Különösen bonyolult vagy bizalmas ügyeket általában orvosnál, sétán, istentiszteleten lehet rendezni.

De minden börtönnek vannak speciális lehetőségei is. Például ahol nincs állandóan melegvíz, ott ilyen a „telefon”. A nap 23 órájában üres melegvízcső hálózat áll e célra rendelkezésre. Vagy ott a kényelmesebb, diszkrétebb, de korlátozottabb körben is használható a „videó”: a vízzár kipumpálása után az egymás fölötti szintek végcsészéje.

¹⁹ Id. Foucault Kerkersystemjét (Foucault 1976)

²⁰ Az ilyen játszmák résztvevői csak egymástól nyerhetnek

²¹ Természetesen nem valami műszaki újdonságra, hanem Kern András kivehető ajtós NDK-s turmixgépés mindenki a vonalban-os kabarészámára gondolok

A ranglétra alakulása a fogvatartottak között leginkább egy folyamatos pontversenyhez hasonlít, aminek a pillanatnyi állása szerint bármikor átrendeződhet az egész. Éppen ezért a rangsor tetején és alján különösen észnél kell lenni, mert ott minőséget lehet csúszni. Ilyen például, ha valaki tapasztalatlanságból, figyelmetlenségből, gyávaságból addig csúszott, hogy már nem bírja elviselni az ott lévők kijáró folytonos megaláztatást, és kénytelen külső segítséget kérni. Ennek paradox módon a legkevésbé veszélyes módja, ha például „nyel, falcol”²², vagy valami fegyelemsértést követ el, amiért fogdára kerül, és eközben alkalma nyílik rá, hogy utána más zárkába kérje magát. Ám ha azzal a kézenfekvőnek hivatkozással kérne segítséget, hogy ővele miket csinál(tat)nak, soha nem moshatná le magáról a vamzer²³ nevet. És ennek mindenütt érezné a következményeit az ország börtöneiben, még ha az adott ügyben a zárkatársait nem is büntetnék meg miatta.

Épp így minőséget csúszhat, aki a ranglétra csúcsán veti el a súlykot. Annyira „menőnek” érzi magát, hogy túl sokat enged meg magának egy társával szemben, netán túl bizalmaskodó hangot üt meg a felügyelet egy erre különösen érzékeny tagjával. Az ilyesmiből könnyen lehet feljelentés, újabb büntetési tétel.

Ám nehogy bárki azt higgye, hogy a dolog ilyen egyszerű. Aki egy társával szemben erőszakot enged meg magának, attól a többiek is félnek annyira, hogy nem tanúskodnak ellene, és így könnyen le tudja tagadni. Még újabb tőkét is jelent neki: elterjed a híre, hogy tartani kell tőle, és legközelebb már fenyegetnie sem kell. Egyébként megfelelő hosszúságú ítéltre várva még a feljelentés sem riasztó! Összbüntetésben néhány hónappal megúszhatja azt, amiért évekkell kellene bűnhődnie, ha csak ez az ügye lenne. Aki pedig netán már amúgy is életfogytiglanra számít, az gyakorlatilag szinte büntethetetlenül tehet, amit csak akar.

A fogvatartotti oldal hierarchiája tehát egyszerre szigorúan kötött és örökös mozgásban lévő. Látszólagos mozdulatlansága az előző helyzet folytonos reprodukálódása. A benne ható erők, félelmek felismerése nagy gyakorlatot, és olykor kegyetlen, vad fantáziát igényel.

A börtönben a hatalom birtokosai és elszenvedői közötti távolság nagyságát a házirend jelöli ki, és be- illetve be-nem-tartásától függ, mekkora lesz valóban.

A házirend lehet eleve is irányelv vagy előírás jellegű, de válhat ilyen jellegűvé egy vezető értelmezése következtében is.

Egy irányelv jellegű házirend vagy egy irányelvként értelmezett házirend alapján rugalmasan, jó légkörben lehet dolgozni.

Egy előírás jellegű, illetve egy rugalmatlan vezető kezében ilyenné vált házirend azonban valóságos pokollá teheti azt az életet, holott azt csupán szabályozni hivatott.

A börtön jellegéből adódóan az előírások betartása szinte kizárólag csak felülről lefelé kérhető számon, így a vezetés szűk látókörűen értelmezett érdeke azt kívánja meg, hogy minél

²² A „nyelés” leggyakrabban valami fémtárgy, kanál, villa, zsilettpenge, lenyelését jelenti. De a börtönkultúrában külön tudomány a speciálisan nyelésre szánt tárgyak készítése, csakúgy, mint a nyelés technika, amivel el lehet érni, hogy a nyelőcső ne károsodjon, és komplikációk esetén „csak” a gyomrot kelljen felvágni. A falc: érfelvágás (kísérlete) leggyakrabban az alkaron, a csuklónál.

²³ Áruló, spicli

szigorúbb, minél részletesebb előírásokat gyártsanak a börtön mindennapi életére.²⁴ Csakhogy az élet a börtönben is élet, és tele van szabályszerűtlen „fennforgásokkal”, pontatlanságokkal, véletlenekkel.

Különösen sok fegyelmi eljárás termelésére alkalmas az olyan házirend, amely²⁵ érthetetlenül szigorú magatartási kötelmeket, (katonai viselkedési normák, előjáró előtt sapka levétel!!!), vagy a civil élet megfelelő szabályaihoz nem illeszkedő normákat ír elő a külvilággal való érintkezésben. Ilyenek például a csomagra meghatározott sajátos kézbesítési feltételek, a méretek postai szabványnál szigorúbb korlátozása, a (nem csak) külső személyek számára kitalálhatatlan és logikátlan tiltások a csomag tartalmára nézve, (ami a hozzátartozók életét is megkeseríti). Ilyen szabályozás mellett egy-egy következetes házirend-végrehajtás (kiegvelt csomag) sokszor napokig tartó feszültséget okoz a kárvallott fogvatartottakban, ami bármikor személyek közötti konfliktusban robbanhat ki.²⁶

Minél részletekbe menőbben előírászerű tehát a házirend, annál betarthatatlanabb, viszont annál könnyebb be nem tartását tetten érni, és abból „jogszerű” fegyelmi ügyet csinálni.

Egy ilyen házirendnek az egyetlen tökéletesen működő funkciója a bűnbak képzés. Ám a házirend betartásának számonkérésére általában csak „esemény fennforgásakor”, vagy a jobbára kiszámítható időben zajló ellenőrzések (szemlék) alkalmával kerül sor. Ilyenkor viszont botrány számba megy, ha kiderül valami szabálytalanság, amit az idők végezetéig felemlgetnek majd. Mindenkinek az hát az érdeke, hogy „esemény” ne történjen, és az ellenőrzések idejére rend legyen. Ha e két elvárást teljesítik az intézetben, belső életük folyhat a maga útján, a maga törvényei szerint.

Nyilvánvalóan öngólt lő az előírás jellegű házirend, amikor működése mímelésének az érdekében mintegy összeesküvésre kényszeríti a felügyeletet a fogvatartotti „hatalmasságokkal”.

Ezért a „rendért” cserébe a felügyelet átengedi nekik a velük egy zárkában lévő állami megőrzésbe vett szabadságát, ráadásul sokkal nagyobb hatalmat ad nekik felettük, mint amekkora magának van.

²⁴ „Minden büntetés, amely nem a feltétlen szükségességből származik, mondja Montesquieu, zsarnoki; e megállapítást így lehet általánossá tenni: embernek minden ember fölötti hatalma, amely nem a feltétlen szükségességből származik, zsarnoki.” ld. Cesare Beccaria: A bűnökről és a büntetésekről OPKM Bp. 1989. ld. Deviancia...1993

²⁵ Az előzetes fogvatartásban kijáró ártatlanság véelme dacára.

²⁶ Beccaria figyelmeztet: „Megtiltani egy sor közömbös cselekedetet nem jelent egyet azzal, hogy elejét vesszük a büntetteknek, melyek belőlük születhetnek, hanem inkább újakat teremtünk, s önkényesen határozzuk meg az erényt és a bünt... ”

Mivé lennénk, ha megtiltanák nekünk mindazt, ami bűnbe vihet minket? Érzékei használatától kellene akkor megfosztani az embert. Egy okra, amely az embereket egy igazi büntett elkövetésére készíti, ezer jut, amely azoknak a közömbös tetteknek az elkövetésére készíti őket, melyeket bűnöknek a rossz törvények neveznek; és ha a bűnök valószínűsége az indokok számával arányos, kiterjeszteni a bűnök körét annyit tesz, mint fokozni elkövetésük valószínűségét. A törvények nagy része nem más, mint privilégium, vagyis mindenki adója kevesek kényelméért.” (ld. Cesare Beccaria: A bűnökről és a büntetésekről OPKM Bp. 1989. Deviancia... 1993)

Olyannyira átengedi, hogy a házirendbe bele is foglalja: „a kijelölt közösségvezető vagy zárkafelelős jogszerű utasításait (a fogvatartottaknak) végre kell hajtani.”²⁷ Talán nem kell bizonygatni, hogy ez a „közösségvezető” a ritka kivételtől eltekintve vagy nagy börtönmúlttal, vagy szemmel láthatóan nagy testi erővel rendelkező személy, és hogy utasításai mindig „jogszerűek”-e, az csak költői kérdés lehet, csakúgy, mint az, hogy „na és mi van, ha nem jogszerűek?!”

Jean-Pierre a szétszabdalt bizonytalanságban

A szabadság állapot, érzés. Szabadság vagy van, vagy nincs. Az előzetes fogvatartásban nincs. Ott folyamatos kínai verébvadászat zajlik. Mihelyt leszállana valahol egy csöpp verébnyi lelki függetlenség, belső szabadság, a börtön „hatalmasságai” máris perdíti a dobját, és máris újra menekülnie kell, míg kimúlva alá nem hull. Minden a bizalmas-személyes távolságon belül történik²⁸, teljesen elvész az belső élet, lehetetlen az lelki egészség megőrzéséhez nem nélkülözhető, és otthon természetes lelki elmélyülés, elábrándozás, zavartalan lazítás, félrevonulás. Nemcsak a többiek idegességétől folyton feszült légkör miatt. Az elmélyült gondolkodás veszélyezteti a fennálló egyensúlyt, ezért az éppen fent lévők minden eszközzel igyekeznek ellenőrizni mások gondolatait. Legjobb eszköz erre, ha nem hagynak gondolkodni. Kommunikáció-kényszer és kényszer-kommunikáció határozza meg a viszonyokat, adott, hogy kivel, miről, milyen hangnemben, milyen mélységben kell/lehet kommunikálni, és nem lehet megakadályozni, hogy akár a legszemélyesebb titkok is terítékre kerüljenek. Vissza se lehet utasítani a legkedvezőtlenebb szempont vagy feltételezés alapján való bánásmódot, és a saját értékrend szerint elfogadhatatlan, idegen értékeknek kell zokszó nélkül engedelmessé válni. Elveszett, aki nem képes differenciálni lényeges és kevésbé lényeges szükségletei között. Aki nem tudja felmérni, mikor és miért érdemes hadakozni, mi fontosabb, mi értékesebb? Aki nem képes távolságot teremteni akár saját magától is. Ez azonban nem könnyű, hisz vajon nem ez a „differenciálatlanság” mozgatta-e egész addigi életében, hogy megszerezze mindazt, ami szerinte a „normális élethez elengedhetetlen”? És legyünk őszinték! Nem ez a differenciálatlanság sokunk legfontosabb hajtóereje egész életében?

Nehéz magától értetődőnek tekinteni, ami tulajdonképpen tényleg nem is magától értetődő: a szabadságvesztéssel elvész a fogvatartott önrendelkezése. Hirtelen elérhetetlenné válik számára minden, ami korábban magától értetődő része volt az életének: olvasás, változatos étkezés, rendszeres fürdés, találkozás és törődés a számára fontos emberekkel. Olyanokhoz kénytelen alkalmazkodni, akikkel a szabad életben még egy levegőt sem szívott volna. Hagynia kell, hogy szembesítéseken odaállítsák mustrára idegen emberek között idegen emberek elé. Hogy motozáskor nyilvánosan mezítelenre vetkőzessék. Most mindez odavan.

Ráadásul a folyamatos benti kínai verébvadászathoz még számos kinti probléma is társul. Szinte lehetetlen a saját ügyéről, a kinti dolgairól bármit is megtudnia. Sokszor még az a vékony kis hivatalos szál, az ügyvéd is több gondot jelent, mint enyhülést.

Ez a légkör a maga leszorított mozgásterében mégis, vagy talán még inkább kedvező feltételeket teremt az előítélet, ezzel a szégyenbélyeg kialakulásához.

A börtön társassága sokrétű, az adott korlátokat tiszteletben tartva akadálytalan benne a felfelé irányuló mobilitás, szinte örökös a bizonytalansággal kísért változás, jellemző a

²⁷ A rendelkezés-részlet a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet 1993-as, fogvatartottaknak készített házirendjéből való

²⁸ ld. Hall 1980

tudatlanság/tájékozatlanság, korlátozott a kommunikáció, relatíve bőven vannak a valamilyen szempontból kisebbségbe szoríthatók, folytonos a vetélkedés és a konfliktus, a bűnbakképzést akár egészen legális szankciók is szentesíthetik, a börtönnépességen belül számtalan erőszakos indulatokat gerjesztő mentemonda kering minden lehetséges és elképzelhető ellenfélről, végül pedig a mindenkori „hatalmasságok” gyanakvóak, hajlamosak rendkívül keményen fellépni a hatalmukból részt követelőkkel szemben.²⁹

A biztonságos érzés egyik - talán nem is tudatosan megteremtett - garanciája a fogvatartottak körében uralkodó szétzilált bizonytalanság. Az elmélyült gondolkodás ugyanis veszélyt jelent a „hatalmasokra”. Gondolkodással ki lehet bújni a szorításukból, ki lehet szabadulni a gyakran nem is túl igényesen font hálójukból. Az állandó bizonytalanság állapota azonban a gondolkodást eleve lehetetlenné teszi. A „hatalmasságok” a maguk vadászterületén újabb és újabb célpontok keresésével mulatják az idejüket, hogy folytonos erődemonstráló játékaikkal teszteljék hatalmukat a többiek fölött. Senki nem lehet egész biztos, hogy nem ő lesz a következő célpont. Lapul, nehogy felhívja magára valamelyik terepet pásztázó „hatalmasság” figyelmét, nehogy akár még a hivatásos állomány áldásával is „móresre tanítsák”.

Ilyenkor ugyanaz történik, mint amikor az utcabeli gyerekek focicsapatának a kapitánya felkiabál Jean-Pierre anyukájának, hogy engedje le a fiát focizni. Az anyuka könnyekig meghatódik, hogy lám mégiscsak befogadják az ő kisfiát a környékbeli fiúk maguk közé, de illedelemből szabódik még egy kicsit: „De gyerekek! Tudjátok, hogy szegény kis Jean-Pierre-nek nincs se keze, se lába!” - „Persze! Nem is játékosnak kell, csak a focinkat már szétrúgtuk!”

A „hatalmasságok” is szeretnek focizni. Hogy csak jobb híján „Jean-Pierre-ekkel”, vagy különösen szívesen velük, azt nem lehet tudni, de mert tényleges focijuk nemigen van, így nincs is más lehetőségük, csak a „Jean-Pierre-ek”. Ők persze nem fedik fel könnyelműen a lényegi értelmezési különbséget, amikor „virágnyelven” a hatalmukba kérnek a felügyelettől egy még gyanútlan „Jean-Pierre-t” (pl.: rendre utasítatják, megerősítetik, hogy az köteles nekik engedelmeskedni, mondjuk utasításukra „takarítani”). A felügyelet nem is igen szabódik a kérést teljesíteni, hiszen csak az a fontos, hogy a zárkabeliek „jók legyenek”. És ha a „hatalmasság” megkapja, amit akar, akkor „jók”.

A zárkán belüli „hatalmasokat” a hierarchiából eredő nagy távolság a felügyelettől biztosítja annyira, hogy miután Jean-Pierre rádöbben, hogy nem játékosnak kell, nem mer ez ellen szólni, (egyébként pont ettől alkalmas Jean-Pierre-nek!) Így látja, ellenszegülése esetén számításra kell rá, hogy nemcsak a zárkabeli, hanem a hivatalos hatalmasságok is teljes fegyverzetben felvonulhat ellene. Ha pechje van, valamilyen címen még plusz börtönbüntetést is kaphat a nyakába azért, mert nem engedelmeskedett egy rabtársának, (nem akart Jean-Pierre-ként focizni)! Elvégre nem olyan csábító az a lehetőség, hogy a plusz büntetés végére már ő is alkalmas lehet valahol zárkafelelősnek.

²⁹ Ezeket a körülményeket határozza meg az előítélet kialakulásához Allport 1977/348

A belépő csapdái³⁰

Az első büntényes előzetes fogvatartott különösen veszélyes helyzetbe kerülhet. Míg ő még azon rágódik, hogy mi is történt vele, hogy is került ide, meg hogy akkor most már őt is bűnözőnek tarthatja valaki, és akkor pedig most hogy lesz tovább ezután, addig a többiek már régen azt mérlegelik, mire tudják őt használni, mije kié legyen.

Aki még az igazságszolgáltatás rögzös útján is először jár, eleinte még a régi reflexeivel, a büntetlenek előítéleteivel (olykor egyenest göggyével) reagál a környezetére. Csakhogy általában minden másképp van, mint amilyennek hitte, vagy - mint később rájön -, mástól, máshogy van minden tényleg mégis úgy.

Ha az előítéleteit nem tudta a börtönajtóban letenni, és nem tekinti magától értetődőnek, hogy itt is emberek közé került, komoly nehézségei támadhatnak. Elkerülhetetlenül eléri a „kultúra sokkja”.³¹

A legrosszabb helyzetben az van, aki a régi „büntetlen” reflexei szerint igyekszik az „előkelő idegen” pozíciójában fölötte maradni ennek a „bűnbandának”, akik közé véletlenségből került.

Hasonlóan rossz esélyekkel indul, akiről a börtönről hallott rémségek után leri a félelem, hogy „ezek között a haramiák között” nem éli túl már az első éjszakát sem.

Végül annak se jobb, aki igyekszik elkerülni, hogy kapcsolatba kerüljön fogvatartott társaival.

A dörzsölt profi börtönlakók mindegyik típussal szemben bombabiztos technikával rendelkeznek, amivel rövid úton, különösebb erőszak nélkül meg lehet kopasztani és a hierarchia legaljára lehet csúsztatni őket.

Az „előkelő idegennel” egészen addig lehet költetni előkelő idegensége megvásárlására, amíg csak van neki valamije. Még ő maga is méltányos és helyes megoldásnak találja, hogy ezúton egy előkelő idegenhez méltatlan viták és pítizések nélkül mentességhez lehet jutni a lealacsonyító közszolgálati zárka-munkálatok alól. Aztán ha már nem tud fizetni, kénytelen lesz elgondolkodni rajta, hogy előkelő-e és idegen-e még, mert ettől kezdve meg kell csinálnia mindent, ami alól korábban mentességet vásárolt magának. Mindegy, hogy ő hogyan gondolkodik magáról. Hogy kevésbé előkelőnek és kevésbé idegennek tartja-e már magát, vagy még nem, ha nem tudja megfizetni az árát, kénytelen „inkognitóba” vonulni.

Mire szembe mer nézni a ténnyel, hogy börtönviselt lett, akkorra a többiek már régen csak mint „csicskát” emlegetik.

Az se jár jobban, aki fél. Őt készségesen és lovagiasan „megvédik”, ő aztán védelmezőjének és barátainak „hálából” megtesz magától mindent, amit félt, hogy erőszakkal fognak vele csinál/tat/ni. Őrá védelmezőjétől való érzelmi jellegű függése miatt a csicska mellé még - okkal, ok nélkül -, a köcsög címkét is rárakhatják.³²

³⁰ A „belépő” fogalommal pusztán a társasságba való bekerülés mozzanatát szeretném jelölni, minden közelebbi információ nélkül annak módjára, minőségére. A belépés, az involválódás rögtön megtörténik, mihelyt valaki egy társasság szociál-pszichológiai aurájába bekerül. Amint a mód vagy minőség tisztázódik, aszerint minősíthető a mozzanat (pl. adaptáció, integráció, diszkrimináció stb. - hogy maradjunk az előkelő latin mellett).

³¹ ld. Pszichoterápia 1981/448.o

³² A szexuális szolgáltatásra maguktól is hajlandó, vagy arra kényszeríthető fogvatartottak bevett, nem épp hízalgó megnevezése.

Annak az „állampolgárkodónak” se jobb, aki komolyan veszi a hivatalos verziót, hogy bezárásával csak a személyes szabadságát korlátozzák, és hogy csak a bv. alkalmazottak utasításait kell végrehajtania. Ha elég öntudatos, és állampolgári jogait érvényesítve még a zárkában is sikerül elérnie, hogy a „menő” a felügyelettől tartva ne merjen dirigálni neki, arra ráragasztják a messzire virító, és erkölcsileg megsemmisítő vamzer címkét „miheztartás végett, minden tisztességes börtönlakóknak az ő szíves tájékoztatásokra.” A börtönbéli hatalmasságok ugyanis nem engedhetik meg maguknak, hogy valaki büntetlenül kivonja magát a hatalmuk alól! A vamzer címke aztán váratlan balesetek, sajátos balszerencsék, személyes holmi eltűnések, alamuszi, apró kellemetlenségek egész sorához vezethet, de ráuszíthatnak olyat is, aki szívesen elmagyarázza neki tettelesen is a dolgok benti állását.

Mind a hárman elrontották a börtön-belépőjüket. Nem találták meg a minimálisan szükséges és elégséges alkalmazkodás mértékét. Az első kettő ott hibázott, hogy anyagiakkal, illetve patrónus keresésével (vagyis személyén kívüli eszközökkel) akarta elkerülni a rangsor végét. Ezzel viszont mintegy beismerték, hogy önerőből nem láttak esélyt a többiek között tartásuk megőrzésére. Ezzel az önleplezéssel automatikusan a börtönbéli hatalmasságok szabad prédájává váltak.

A harmadik azt hitte, elkerüli a rangsor végét, ha megpróbál a rangsorba be se lépni. Ezzel viszont csak kiszolgáltatottságát, védtelenségét, a benti viszonyokban való tájékoztatlanságát árulta el.

Jaj tehát azoknak, akik nem tudnak elég hamar megbékélni a gondolattal, hogy a börtönkapun belépve akár tetszik ez nekik, akár nem, teljes jogú tagjai lettek a „börtöntöltelékek bandájának”.

Mialatt ők frissen beégett szégyenbélyegüket nyalogatják, ahelyett, hogy teljes figyelmüket új helyzetüknek, újdonsült sorstársaiknak szentelnék, addig még ebben a körben is a legkevésbé becsült státuszra csúsznak le, még a megbélyegzettek között is megbélyegzetteké válnak. Ezzel aztán megnő az esélye, hogy tényleg olyan szörnyű legyen odabent a számukra, amilyentől féltek, és amilyet el szerettek volna kerülni.

A „Fogjatok le, fogjatok le!” szituáció

Egy elrontott belépőt nehéz korrigálni. Az új bekerülő kénytelen elgondolkodni azon, hogy voltaképpen milyen viszony is van a közte és a többi börtönbeli személy között? Hogyan, kinek a révén kerülhet legkedvezőbb helyre a fennálló rangsorba.

A börtön szigorú és jól láthatóan alá-fölérendelt világában a rács két oldalán levő fogvatartotti és testületi rangsor közötti az alá-fölé rendeltsége nem lehet kérdéses. Formailag nem is az. A gyakorlatban és részleteiben azonban ez már nem mindig ilyen egyértelmű. Az a döntő, hogy a fogvatartott milyen „magasan” tud kommunikálni a hierarchiában.

Ha valaki az intézmény valamely felsőbb vezetőjéhez épít ki olyan hosszabb távú kapcsolatot, (például segítséget kér tőle valami hosszadalmasabb ügyben,) aminek kapcsán lehetősége lesz vele rendszeresen beszélni, bizonyos határok között még a felügyelet részéről is megkülönböztetett bánásmódot élvez. Ám ha visszaél ezzel, vagy valami komolyabb fegyelemsértést követ el, és elveszíti „kivételezettségét”, a bukott vamzer megvetett, kiszolgáltatott státusára csúszik le. Ugyanilyen előnyökkel, de (a többiekre jelentett kisebb fenyegetettséggel arányosan) kisebb bukási lehetőséggel jár, ha valakinek a felügyelettel sikerül jó kapcsolatot kialakítania.

Egy újonnan bekerülő azonban általában nem gondol erre a lehetőségre, mire pedig rájön, hogy lett volna ilyen lehetősége, akkorra ezt az utat a többiek elvágják előle, nem tud kimászni a „börtön hatalmasságok” ellenőrzése alól.

Aki bekerül a zárkába, (pláne, ha először!) nem ismerheti az ottani viselkedési normákat, erőviszonyokat. Könnyen előfordulhat, hogy elkeseredésében, félelmében enged egy „baráti közeledésnek”³³ és ezzel „túlalkalmazkodik”, vagyis a rangsorban az őt megillető szintnél lejjebb állók körébe sorolódik, („alul integrálódik”) és a rájuk leosztott feladatok köre kezd rá is vonatkozni. Ebből csak úgy szabadulhat, ha felvállal egy „Fogjatok le, fogjatok le!”³⁴ - szituációt.

Ez általában úgy indul, hogy amikor az újonnan jött tisztába kerül a zárkában uralkodó viszonyokkal, és észreveszi, hogy „alul integrálódott”, elkezd nem teljesíteni, nem elfogadni a rá kiosztott feladatokat. Emiatt megnövekszenek a vele jelenleg azonos szinten lévők terhei. Ilyenkor a közülük legagresszívabb tettelegességgel fenyegeti meg. Ha ettől se tér jobb belátásra, akkor valami bekezdéscím értelmű „csatakiáltás” után valóban verekedésre kerül sor. De nem feltétlenül.

Ez a felszólítás ugyanis „szociális aktussá” avatja a konfliktus rendezését. A „csatakiáltástól” hirtelen a régebbi fogvatartott (a „kihívó”) a börtönrangsort képviseli. Ha a „hatalmasságok” hagyják a verekedést, az azt jelenti, bizonytalanok benne, vagy mindegy nekik, hogy az „újonc” tév-integrálódott-e, és a kérdést kettejük hatalmi vitájává minősíti vissza. Ha nem engedik verekedéssé fajulni a dolgot, akkor biztosak abban, hogy az „újonc” tév-integrálódott, és állást foglalnak, alul-e, vagy felül. Ha szerintük az újonc kb. a helyén van, a verekedés kezdeményezőjének adnak igazat. Ha úgy ítélik, hogy többre érdemes, lehiggasztják a kihívó felet. Ez nem jelenti azt, hogy az újoncot ettől egyúttal a maguk közé is fogadják, az viszont biztos, hogy ellenfelénél magasabb státust ítéltek neki.

Mindenesetre jobb lenne, ha a belső béke nem az ilyen felesleges és kétes kimenetelű kakaskodásokon múlna. A képzett szakemberek által végzett szociális gondozás nemcsak az ítélet letöltésének vége felé lenne szükséges, hanem az előzetesben is, sőt ott talán különösen is. A szociális gondozóval beszélni lehetne mindezekről a problémákról, tán egy részüket még ki is lehetne védeni. Kevésbé mélyre égne a börtönviselt stigma is, kevesebb, a kinti világban kifejezetten értékes személyiségvonás kaphatna a börtönben az elhibázott belépő miatt megbélyegző hangsúlyt. A bizonytalanság, a börtön sajátos világa kevesebb maradandó nyomot hagyna a fogvatartott még egészségesen civil mentalitásán.

³³ Talán kissé profán a párhuzam, mégis analóg ezzel a terapeuta - alsóbb néposztálybeli páciens kapcsolat: minél akutabb a krízis, annál kisebb az idegenség érzése (a páciensben: itt új rabban), még akkor is, ha a terapeuta és a beteg társadalmi háttere vagy életkora nagyon eltér egymástól. ld. Pszichoterápia 1981/453.o

³⁴ Az idézett mondat egy megtörtént esetben hangzott így el, és számomra olyan expresszív erővel sűríti magába a kilátásban lévő csoportdinamikai eseményeket, hogy azóta sem tudtam elfelejteni.

A „szituáció” fogalmat Kiss Ilona „Erkölcsei szituációk elemzése” című írása alapján választottam. Megfogalmazása szerint: „A szituáció viszony, amelyben az ember cselekvése mozog. Az egyén cselekvéssel a viszony statikusságát változóvá alakítja, a viszonyban rejlő valamilyen új, eddig még nem működő mozzanat által.” Kiss 1993

Speciálprevenció/generálprevenció = megtisztulás/elrettentés?³⁵

A címben szereplő fogalmak arra szolgálnak, hogy igazolják a büntetés értelmét, pozitív hatását, társadalmi jogosultságát.

Napjainkban a növekvő bűnözés miatt fokozódik a közvélemény türelmetlensége és nő a hajlama az előítéletes gondolkodásra.

Így a megbélyegzés is könnyebben történhet meg, és súlyosabb következményekkel is járhat, mint gazdaságilag felívelő, konszolidált helyzetben. Akik egyre hangosabban súlyosabb büntetést követelnek, azt állítják, hogy a szigorúbb büntetés jobban elrettenti a többi embert attól, hogy a bűn útjára lépjen, (generálprevenció), illetve a már bezárt bűnözőt törvény tisztelő viselkedésre bírja, vagy ha ezt nem is, legalább addig nem követ el újabb bűncselekményt, amíg bent van (speciálprevenció).

A másik fogalom pár a büntetés értelmét azzal magyarázza, hogy a kemény büntetéstől való félelem elrettenti az emberek nagy többségét bűncselekmények elkövetésétől, viszont az elkövetőt a büntetés révén átélt bűnhődés megtisztítja bűnétől, és utána becsületes emberként folytathatja az életét.

De vajon valóban így van?!

Szó sincs arról, hogy a büntetés-végrehajtás intézményét támadnám. És nem is csak a személyes gyávaságból nem! Börtön mindenütt van, és miért épp a bűnözés kezelése terén válnánk mi Európa vagy a világ mintaállamává? Miért mi lennénk az elsők, ahol a börtönre az alternatív eljárások mellett már nincs szükség. De ha efféle bezzegország nem is leszünk, nem kellene olyan bezzegországnak se lennünk, ahol mérvadó európai országokhoz képest a lakosság sokkal nagyobb hányada rostokol rács mögött!

Nem lenne szabad nekünk se elfelejtkeznünk arról, hogy a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás intézményrendszere sem csálthatatlan, még ha időnként úgy is viselkedik. Illene tudnunk, hogy az ember és a társadalom nemcsak annyi, amennyit a jog eszközével nyakon lehet csípni belőle!

Mindaddig, amíg nagy létszámú zárkák és „zárkafelelősök” lesznek, mindaddig, amíg a testületi szellem botrányiszonya még önmagának is útját állja a visszasságok feltárásában, mindaddig, amíg a nyilvánosság nem kap lehetőséget a benti életbe való betekintésre, annak felügyeletére, addig folyamatosan újabb és újabb személyek taszítatnak ki fölöslegesen a legális társadalomból a kriminalitásba.

A külvilágtól elvágott és magára hagyott fogvatartott a bent töltött idő alatt csak elveszíteni tudja a jövőjét, előre mozdítani nem! Gyakran több időt tölt előzetesben, teljes bizonytalanságban, mint amekkora ítéletet a vád alapján várhatott volna. Mivel innen egyik pillanatról a másikra ki is mehet, a bármikori szabadulás miatt fel sem adhatja, ami korábbi egzisztenciájából megmaradt, fogvatartása miatt viszont értelemszerűen fenntartani sem tudja. Mikorra tehát végre kikerül, és (akár még tisztán is) folytathatná az életét tovább, akkorra teljesen kiszakadhat minden létfontosságú kapcsolatából, elveszítheti az állását, nyakába szakad az

³⁵ Dülmen, A rettenet színháza kivégzésekről szóló fejezetcíme kínálta a párhuzamot. A középkori borzalmakhoz képest ugyan első látásra szinte semmi jelentősége nincs annak a „lelki kivégzésnek”, ami előzetes fogvatartás során egy mai emberben végbemegy, mégis szeretnék arra utalni, hogy a középkorban a feltámadás és az örök élet ígézetében sokkal halálközelibb volt az élet, mint a mostani materialista szemlélet korában, ezért ma sokkal nagyobb a szenvedés és az evilági életben okozott hátrány jelentősége.

elmaradt rezszi, adósságokba keveredik, nem kap hitelt, kölcsönt, stb., stb. Ráadásul hogy hangzik egy ilyen magyarázat: „Nem tehetek róla, börtönben voltam.”?

Mivel az állam bélyegez meg a leghatékonyabban, megbélyegzésért vállalt felelőssége is a legnagyobb kellene, hogy legyen. Köteles lenne meggyőződni még arról is, nem tévedett-e mégis, de azt sem hagyhatná sorsára, akinél nem tévedett.

Az államnak nemcsak büntetnie kell, ahol muszáj, hanem segítenie is kell, ahol szükséges, még akkor is, ha az ítélet helyénvaló. Hiszen a legális boldoguláshoz segíteni a legjobb megelőzés. Ám még nagyobb szükség lenne az állami segítségre, ha az akták alapján ugyan helyes, de a valóságban igazságtalan ítélet születik, aminek a lehetőségét soha nem lehet kizárni!

A megszégyenítő társadalom

Lépünk tovább. Ebben a fejezetben az állampolgár és a társadalom intézményrendszerei állnak egymással szemben. El kell időzni kissé ezen a szinten is: az intézményrendszer stigmatizáló szerepénél. Ebben a fejezetben szétválasztás nélkül, összességükben tekintjük a különböző minősítésekre hivatott intézményeket. Tehetjük, hisz az általuk ütött stigmák még hivatalosan sem maradnak meg a stigmaütő intézmény keretei között, hanem kihatnak a többi általi megítélésre is. Az egyik ütött stigma meg nem kérdőjelezhető tényként jogi és más következményekkel jár a többiben is.

Bocsánat?! Azt már nem! - A precedenssúly csapdája

A börtönben a rács két oldalán lévő személyek a hivatalos verzió szerint egyaránt állampolgárok, mégis (ártatlanság vélelme ide, ártatlanság vélelme oda) a bünt képviselő egyiknek fölötte áll az „igazságot” képviselő másik, és ez több szinten is megszabja köztük a játékszabályokat. A börtönben csak az „igazságnak” lehet igaza, és az „igazság” tévedhetetlen.

Ha e között a két állampolgár között, akik hús-vér emberek is mellesleg, valami félreértés adódik, és egy „igazság” hirtelen „intézkedésbe fog”, a megdöbben „bűn” meg ösztönösen maga elé kapja a kezét, amit az „igazság” az igazságos intézkedés akadályozásának vél, és még erőteljesebben „intézkedik”, akkor ezzel elindul egy lavina.

Mivel egy jogállamban azért szerencsére nem lehet csak úgy „intézkedgetni”, különösen nem „erőteljesen”, csak úgy lehet megvédeni a mundér becsületét, hogy még mielőtt a fogvatartott tenne feljelentést bántalmazásért, őt kell „hatóság elleni erőszakért” feljelenteni. Lehetőleg úgy, hogy ezt minél később tudja meg, és hogy a testületi tagok egybehangzó tanúvallomásai kizárjanak minden kétséget afelől, hogy a vád alapos.

Az egyik ilyen esetben a fogvatartott már egy éve rostokolt előzetesben. Bár a kárára történtek dacára meglepéssel fogadott volna az „intézkedő” részéről egy pardont, az mondta is volna neki, hisz közben belátta, hogy tévedett, de a testület precedenssúlya miatt erre nem kerülhetett sor. Döntsön a bíróság! Ha a testület egyszer már elkötelezte magát az intézkedő mellett, automatikusan halad az ügy a maga útján, közben egyre nagyobbá húzó, dokumentált részletei egyre inkább „ügyé” érnek össze, nehogy az egész testület számára kínos precedens adódhasson a fogvatartottal szemben való alulmaradásra.³⁶

³⁶ Ez a testület részéről egy „futok a pénzem után” típusú csapda (ld. Hankiss 1979).

Az illető fogvatartott ettől kezdve azon is idegeskedhetett, hogy az eredeti vád elestével nem ítélik-e el az új feljelentés alapján. Összesen két évet kellett ülnie, hogy ne ítéljék el azért, amit eredetileg nem csinált, illetve azalatt nem csinált, míg arra várt, hogy ez végre kiderüljön. Arra viszont egész életében emlékezni fog, hogy nincs mire emlékeznie, mert az intézkedés során megsérült ujja rosszul forrt össze!

Ebben az üzemi baleset számba menő ügyben jól látszik, milyen iszonyatosan egyenlőtlen felek állnak szemben egymással, ha valaki úgy dönt, hogy ügyet csinál egy eredetileg egyszerűen tisztázható félreértésből. Ezt a hétköznapi konfliktust a két fél között emberi módon rendezni lehetett volna, hajlandók is lettek volna rá mindketten, bármilyen kellemetlen is volt, de az „állam” nem engedi meg magának, hogy embernek mutakozzon egy másik emberrel szemben, holott képviselője által emberként tévedett ellene.

A bíróság döntésére egy évet kellett várni a fegyháznál is rosszabb körülmények között, teljes bizonytalanságban, ami minden büntetésnél szörnyűbb!

Hát nem olyan ez az igazságszolgáltatás, mint egy fordított hályogkovács?! Az nem is gondolt rá, hogy egy beavatkozása során elkövetett hibával mekkora kárt okozhatott volna az operált szemben, hanem biztos kézzel, tökéletesen leoperálta róla a hályogot. Az igazságszolgáltatás meg, hogy tökéletesen le tudja operálni róla a hályogot, kiveszi a szemet (szakszerűen bár, de végleg).

Nem túlzás a hasonlat! Miközben a vizsgált ügyben a jogra ügyel, olyan - jogi szinten meg nem jelenő - szituációba taszítja a jogi anomália megtestesítőjét, amivel sokkal súlyosabban sérti a jogait, mint amekkora a terhére róható jogsértés, amit meg akar torolni rajta. És hogy nem jut ez a szituáció jogi szintre, arról is maga az állam gondoskodik - persze informális módon.

Egyrészt a rendkívül hosszadalmas eljárás miatt senki se retteg nagyobb istencsapásától, mint valami bírósági ügytől, másrészt a fogvatartott a börtön őt sújtó „diszfunkcionális jelenségeire” nem is álmodhat olyan jogi köntöst, aminek az alsó széle mentén tanúk aláírása lenne a díszítő sor. Az élet elég precedenst ad neki arra, mennyire érdemes az igazságszolgáltatásban igazságot keresni, akár még egy esetleg szándékosan „téves intézkedés” esetén is!

Újabban nálunk is adott már az lehetőség, hogy a fogvatartott anyanyelvén írhat a Nemzetközi Emberi Jogi Bizottságnak. Eltelik ugyan négy-öt év, mire rámozdulnak, de bőven van példa, hogy a fogvatartottnak adnak igazat. Újabban már magyarul is lehet írni, ha valaki a gyalultatlan faasztalon vállalkozik ilyesmire, de aki ezt írógépen meg tudja tenni, az jobb eszközt is talál a „diszfunkciók” elkerülésére.

Egyébként sok mindent attól sem lehet várni, hogy ott lebeg a Nemzetközi Emberi Jogok Bizottsága vizsgálatának pallosa a hatóságok felett. Annyira nem lehet megváltoztatni a börtönt, hogy több-kevesebb fogvatartottnak ne okozzon aránytalanul súlyosabb károkat, mint aminek a megtorlása fejében bezárták bele.

Egy másik csapda: a csinovnyik halála³⁷

Ha egy előzetes fogvatartásban lévő személy komolyan veszi, hogy ővele ártatlansága vélelme alapján kell bánni, az azt is magától értetődőnek tekinti, hogy az emberi viselkedés általános szabályai az előzetes fogvatartásban is érvényesek, tehát egy sértésért bocsánatot kell kérni, és a bocsánatkérést el kell fogadni.

³⁷ A cím nem a Csehov-novella börtönadapcióját jelzi, hanem egy valóban megtörtént eset azzal egybe-csengő vonásaira utal

Könnyen előfordulhat, hogy egy előzetes fogvatartott kinti ügyei folyamatos romlása, a börtön értelmetlennek ható előírásai, a naponkénti kicsinyes zárkabeli összetűzések miatt elveszíti a kontrollt önmaga felett. Ilyenkor nyersen reagálhat egy újabb rossz hírt közlő bévésre, aki persze arról mit sem tehet, csak munkája miatt ő volt kitéve a dühének, az elkeseredésének azok helyett az autoritások helyett, akik személytelen, elérhetetlen, biztonságos messzeségükben annak az okozói voltak.

A megbánás és az őszinte bocsánatkérés a precedenssúly miatt gyakran ilyenkor sem segít. A fogda, vagy egy fegyelmi lap (a börtönbeli intő) viszont egy gyenge idegzetű embert olyan helyzetbe hozhat, hogy nem tudja többé visszanyerni az egyensúlyát. Ha a társasági szabályok szerinti bocsánatkérése dacára fegyelmi büntetést kap, pánikba esik, hogy valami nincs rendben körülötte, és próbálkozik valahogy arról bizonyosságot szerezni, hogy mennyire is áll rosszul a szénája. Tesztelgeti, hogy nem változott-e meg a vele való bánásmód, hogy az addig tán fel se tűnt korlátozások nem csak neki szólnak-e az említett eset miatt. Támpontok kicsikarása érdekében elkezd reklamálni, perlekedni, akadékoskodni. Ezzel pedig könnyen végleg elveszhet. Nincs abban a helyzetben, hogy harcolhatna az „igazáért”, hogy ő értelmezhetné a felügyelettel kapcsolatos helyzeteit, pláne nem, hogy ő diktálhatná a „békekötés” feltételeit a paradox módon éppen a békekötésért indított „küzdelmében”.

Szélmalom harcához talál partnereket, felbujtókat, szurkolókat bőven! (Kibicnek semmi se drága, és egy kis ingyen cirkusz mindig jól jön.) Ideje is van rá elég, hogy beleheccelje magát egyre újabb összetűzésekbe, amikből pedig nem kerülhet ki győztesen, (legfeljebb egy kamikaze típusú megoldásban lehet az övé az utolsó szó).

Miközben ő újabb és újabb veréseit az igazságtalanság halmozódása gyanánt éli meg, és csak akkor tekintené befejezettnek az ügyet, ha belátnák, hogy az alapesetben tévedtek szándékai megítélésében, addig a másik fél (a testület) szerint egyre nyilvánvalóbb, hogy összeférhetetlen, agresszív, provokatív, és hogy már az első ügye is szándékos volt, épp ezért ideje lenne valahogy úgy fellépni vele szemben, hogy végre végleg nyugtuk legyen tőle.

Az ilyen fejfel fálnak rohanások (falcok, nyelések, öngyilkossági kísérletek) javarésze ehhez hasonló segélykiáltás.³⁸

Az előző példával párhuzamba állítva: egy (szabadságában korlátozott) ember megsért egy (hivatalos személy) másik embert, amiért a hivatalos büntetés mellett is bocsánatot kér, és szeretné attól is hallani, hogy nem haragszik, megérti az akkori idegességét, elfogadja és megérti, hogy szándéka ellenére sértette meg.

³⁸ Közhely, hogy az öngyilkossági kísérletek az esetek elsöprően nagy többségében a börtönön kívüli világban sem valódi halálvágyat jeleznek, hanem „csak segélykiáltások”.

A „Bebukottak” című film óta közhely az is, hogy a mi sok-fös-zárkás, főzsvány-zárkafelelősös börtöneinkben gyakran csak a betegszobára vagy a kórházba kerülés az egyetlen alternatíva a kényszerítő választással szemben: „Csicskám leszél, vagy köcsögöm?”

Talán komolytalannak hat, hogy két közhellyel érvelek, de szükségem van arra, amit egy harmadik ígér: a közhelyek attól közhelyek, hogy senkinek sem kell bizonygatni, hogy igazak.

A testület azonban se nem kér bocsánatot, se nem ad. Nem csoda, hogy van aki a végsőig is elmenne, csak hogy ne kelljen szembesülnie azzal, ami azonban a szélmalom harc során elkerülhetetlenül kiderül: a fizikai értelemben elérhető közelségben lévő autoritások is olyan messze vannak tőle, hogy már nem ismerik fel benne az embertársukat. Nekik belőle csak egy szabvány méretű szám létezik, ami kilóg a sorból, és ezért a helyére kell akolbólítani.³⁹

Egy-egy érzékenyebb fogvatartottnak nem is szabadsága elvesztése a fő büntetés, hanem a kiszolgáltatottság, az általános emberi viselkedési normák felfüggesztődése, ami a börtönnel csak úgy „vele jár”. Hallgatólágosan persze, mintha nem is lenne. Így hát a beavatottak közül hivatalból, laikusok közül gyanútlan jóhiszeműségből nem érti senki, hogy mi baja a helyzetével, ha kiborul miatta.

„Társadalmi beilleszkedési zavar?”

Ha a börtönnépesség körében kiterjedt kutatást folytatnánk, hogy mi vezette útjukat a börtönbe, nem juthatnánk be messzire a társadalom-kerekerdő ismeretlen, áthatolhatatlan bozótosaiba.

Ezek az emberek csak azt tudják, hogyan nem találtak benne maguknak egy odút, fészket, vagy éppen élővizet, aszerint hogy halak, rákok, skorpiók, bakok, bikák, kosok stb., illetve lovak, kecskék, netán sárkányok vagy más effélék-e. A vizsgálódás csak arra adhatna tippet, hogy hogyan nem lehet beilleszkedni, hogy hogyan lehet, az sokkal nehezebben kutatható. Titok. Még az is vitatható, hogy a bűnöző tényleg nem illeszkedett-e be a társadalomba!

Hiszen a notórius börtönjáró is beilleszkedett! A tizenévesen börtönbe nyomorított, fél életét börtönben töltő bűnöző is beilleszkedett! Elfogadta a sorsát, és otthonosan, biztonsággal mozog azon a kényszerpályán, amire rátették, amikor belenyúltak az életébe azzal, hogy a legfogékonyabb korában is csak egy szürke aktát láttak belőle, és ezzel elvették a börtönön kívül minden más lehetőségét. Ott vannak a barátai, azok között küzdötte ki magának a túléléshez való jogát, közöttük számíthat támaszra, hozzájuk tartozik. Régi ismerősként üdvözlik a bévések, mikor újra bejön, tudja, melyik lesz a zárkája, az ágya. Kis ügyességgel egyenesen élet-halál ura is lehet a börtönben, de hogy a szabad életben soha nem szerezhet akkora hatalmat mások felett, mint bent, a rács mögött, az biztos. És a jövőjét se tervezheti biztosabban sehová sem, mint a börtönbe, mert ide akkor is visszajön, ha nem akar, kint viszont akkor se biztos, hogy hosszabb időt maradhat, ha pedig nagyon akarna.

Ha előítélettől mentesen, némi beleérzéssel sorra vesszük a lelki egészség nyolc ismervét⁽⁴⁰⁾, láthatjuk, hogy a börtönhöz szokott emberek jó része minden ponton kielégíti azokat.

Rendelkeznek önuralommal, sikeresen irányítják önmagukat, növekedést és fejlődést mutatnak, személyiségük kiforrott és épé függetleneké jó realitás érzékük van, ismerik és uralják a környezetüket, rugalmasan viselkednek és eredményesen tanulnak, értékes feladatokat

³⁹ Az eset felfogható egy meghiúsult szülő - gyermek tranzakciós játszmának, (Berne/1987) melyben azonban a testület (vagy az érintett tagja) még annyira se ment bele, hogy elfogadja a neki felajánlott szülő szerepet, és nem volt hajlandó pozitív választ adni a „mondd, hogy de azért szeretsz, különben rossz leszek”-et játszó gyereknek, (az aktuális szereposztásban valóban „gyereknek”!), hanem (jóllehet az aktuális szereposztásban maga is szülőként büntette,) ezt letagadva úgy tesz, mintha szerinte felnőtt - felnőtt játszmát játszanának, és a fogvatartottat, mint hülye felnőttet, egyszerűen ignorálja, vagy annyira semmibe se veszi, hogy nem is „játszmázik” vele. De játszma ide, játszma oda, a lényeg mindenképpen megalázó.

⁴⁰ Juhász-Pethő 1983 /42.o.

hatékonyan, tökéletes erőkihasználással teljesítenek. Csak mivel az egész életük stigmatizált környezetben zajlik, a lelki egészségük egyes ismérveit is kórosra hangolva állapítják meg a normális viszonyokhoz szokott agyak. Mivel a fogvatartottak „kóros” környezetben adják az egészséges jelzéseket, ezeket is kórosnak olvassák. Pedig milyen jó lenne, ha eszükbe jutna a matematika példája: mínusz x mínusz = plusz.

Az igazságszolgáltatás szinte állandó klienskörrel dolgozik.⁴¹ $1/2$ - $3/4$ közöttire tehető a visszaesők aránya a letöltő helyeken, ami azt jelenti, hogy ezeknek az emberek a börtön mintegy a második otthona. Őket a szabadulásuk után egyáltalán nem rettentí el a szabadságvesztés újabb bűncselekmény elkövetésétől, tehát a büntetés nyilvánvalóan nem éri el hangoztatott célját. Még azt sem garantálja, hogy „legalább bent létük alatt nem követnek el újabb bűncselekményt”. Sőt! Bent, a börtönvilágban kevésbé jártas társaik kárára még veszélytelenebbül tehetik, mint kint!

Ebből a zsákutcából úgy tűnik, nem lehet kicurukkolni, hiába van (vagy lenne) meg hozzá a hajlandóság a fogvatartottakban!

Egy 1993 szeptemberében készült teljes körű intézeti felmérés egyértelműen megmutatta az előzetes fogvatartottak körében a tanulás iránti tömeges igényt.

A 76 befejezetlen általános iskolával rendelkező fiatalkorú fogvatartott közül 69 folytatná bent a tanulmányait, illetve befejezett általános után 62 fő járna gimnáziumba, a 138-ból 92 személy a saját költségén is vállalná a tanulást.⁴²

A felnőtt fogvatartottak közül a 16 befejezetlen általános-iskolával rendelkezőből is 12 folytatná a tanulmányait és 56 fő járna gimnáziumba, közülük 59 személy vállalná a tanulást a saját költségén is.

Sokan vállalnának anyagi áldozatot levelező úton egyetemi, szakmai illetve nyelvi tanulmányok folytatása érdekében az előzetes fogvatartásban töltött idő alatt.

Bár lenne olyan külső iskola, amelyik még a tankönyveket is biztosítaná, vállalná a benti vizsgáztatást, sőt a szabaduló további oktatását is odakint, erre azzal az indoklással nincs lehetőségük, hogy „ehhez rövid az idő”. Ez azonban sajnos egyáltalán nem igaz! A felmérés

⁴¹ „E népesség életmódjának normális részévé válik az, hogy a család valamelyik tagja éppen büntetését tölti. Ez a tény a család többi tagja számára általában érzelmileg nem jelent nagy megrázkódást, anyagilag annál inkább. A visszaesők például - negyedik-ötödik büntetésük után - többnyire nem erkölcsi okokból, hanem a gyakori börtönbeli távollétből fakadó anyagi megbízhatatlanságuk miatt válnak gyökértelenné.” (Gönczöl 1991 /170.o)

⁴² A fiatalkorú előzetesek értelemszerűen sokkal rosszabb mutatókkal rendelkeznek az elítélteknél, akiknek a Kriminológiai Közlemények 46. számában közölt statisztika (Borka Katalin írása, 13.old) szerint kb. 23%-a nem végezte el az általánost. Még ha a fiatalkorúak börtönében meg is szerzik a nyolc általános elvégzését igazoló bizonyítványt, az előzetes ideje akkor is jóvátehetetlen véték a legfogékonyabb korban lévő fiatalok ellen, és már önmagában elég lenne Dér Mária szenvedélyes, de kétségtelenül jogos véleménye alátámasztására: „valamennyi a büntetőjog hatálya alá vont fiatalkorú potenciálisan a jövőjével fizet az elkövetett cselekményéért, függetlenül annak büntetőjogi súlyától, társadalmi veszélyességétől, vagy egyéb más minősítő körülménytől.” (96-97.old)

idején az intézetben fogvatartott 572 előzetesből 325 ült több mint fél éve. ebből 106 egy évnél is régebben!⁴³

Az első bűntényes vagy a fiatalkorú fogvatartott börtönnépességbe olvasztásának első lépcsőfoka, hogy fogvatartóik nagy múltú társaik játékszerévé engedik válni az üres hetek, hónapok unalmát elűzni⁴⁴ ahelyett, hogy ezt az időt tanulásra használhatná fel, és kikerülve más úton indulhatna el, mint amin eddig járt!

A személyiség olyan dinamikus rendszer, amely úgy képes hosszú időn át megőrizni állandóságát, hogy közben változtathatóságát is megtartja.⁴⁵ Ha már egyszer kikerült abból a környezetből, amiből útja a börtönbe vezetett, ebben a sérülékeny és érzékeny lelkiállapotban miért nem kaphat legalább az, aki igényli, olyan impulzusokat, amik kintre szocializálnák? A börtönidőt is felhasználhatná erre! Nemzetünknek is sok nagy embere tanult meg nyelveket, írt nagy hatású könyveket bebörtönzése idején!⁴⁶

A fogvatartottak beilleszkedési zavarait kutató vizsgálatok tehát csak azt állapíthatnák meg kétségtelenül, hogy a legális társadalom, az állam küzd a beilleszt(ke)dés terén zavarokkal, hogy képtelen ellátni a feladatát, nem tudja beemelni a soraiba a polgárait. A börtönök csak „szépség flastromok” a társadalom testén a bűnözés által ütött nem gyógyuló seben. Nagy számú profi és néhány amatőr rabbal teletömve reprezentálják az állam lankadatlan buzgalmának eredményességét a bűnözés elleni küzdelemben. A felszínen! Ahogy már az a flastromoknak az ő szokások. A „fekete szám” ugyanis, aminek még a nagyságrendjét is csak saccolni lehet, csupa „eredményesen beilleszkedett” bűnözőt takar.⁴⁷ „Karrierjük” közvetve vagy közvetlenül sokkal szélesebb körre hat, mint a bent lévőkre kiszabott (vagy még ki sem szabott) börtön.

A precedens kitüntetett jelentősége a stigmatizálódásban

A bűnözés, (így részben a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás is) a nyilvánosság elől rejtett társadalmi foglalatosság, ezért a közvélemény elé kerülő információknak kitüntetett jelentőségük van. A korlátozott és egyoldalú kommunikáció miatt megnő a precedenseknek a jelentősége. A többi ember ezekre az információkra alapozza álláspontját, viselkedését, ezek alapján fél, óvatos, vagy jóhiszeműen gyanútlan.

⁴³ Ha az éves statisztikát vesszük, akkor valóban úgy látszik, hogy „törpe minoritás” az előzeteseknek a hosszabb időt bent töltő hányada, hiszen egy-egy mellett három-négy rövid idő is cserélődik egy év folyamán, csakhogy az intézet légkörét, a rövid idősek életét is a hosszabb idősek határozzák meg, és őket sújtja leginkább az előzetesek forgandóságáról szóló csalóka dogma.

⁴⁴ Fogalmazhatnánk úgy is, hogy átengedni a börtönre való szocializáció informális, ám csak annál hatékonyabb mechanizmusainak.

⁴⁵ Id. Buda 1981 /21.o

⁴⁶ Sajnálatos, hogy ilyeneken kell füstölögni, miközben hazánk is Európához tartozónak vallja magát, és az európai börtönszabályokat is irányadónak vallja a maga számára, abban pedig egyértelműen ilyen elvek vannak! Id.: Az európai börtönszabályok / Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1990/5

⁴⁷ Merton megkérdezett 1700 köztisztviselőben álló középosztálybelit, 99%-uk vallott be olyan jogsértést, amiért egy évi szabadság veszteséget kaphatott volna, méghozzá a férfiak átlag 18, nők átlag 11 esetben követett el ilyet, a férfiaknak 64%-a, a nőknek 29%-a egyenesen főbenjárót! (Merton 1980/362-363)

Precedens minden olyan esemény, amiről azt lehet mondani, hogy valaki nem úgy okozója vagy elszenvedője, mint X.Y. individuum, hanem mint valamely közös sajátossággal rendelkező embercsoport egyik reprezentánsa, tehát az ügyből „általános tanulságot” lehet levonni arra az embercsoportra vonatkozóan, amelyhez X.Y. ezen tulajdonsága alapján tartozik.

Az előítéletes gondolkodás alaptermészete, hogy erejét nem a józan értelem, a reális mérlegelés alapján nyeri, hanem a témakör szélsőséges precedenseinek felemlegetésével. Egy újabb precedens feleleveníti az általa fénybe vont csoportra vonatkozó korábbi előítéleteket is, miközben maga is beleolvad egy-egy stigma holdudvarába, gazdagítja annak mítoszát.

Egy-egy újabb precedens valamely dús mítoszú stigmával megvert személlyel kapcsolatban az ilyen stigma viselőivel szemben erőszakos fellépéshez vezethet szélsőséges csoportok részéről. Az ilyenek egy stigmát amúgy is elég indoknak tekintenek arra, hogy viselőjével a stigmájára vonatkozó legvadabb előítéletek szerint viselkedjenek, - ráadásul minél kevésbé ismerik, annál vadabbul, hisz így csak még lényegibb vonásává lép elő számukra a stigmája.

Ha egy stigmatizált megpróbálja cáfolgatni a ráaggatni próbált, tőle idegen precedenseket, örökös lépés hátrányban van, és nem is érhet célt ezzel a magatartással. Az előítéletes gondolkodás ellen egyetlen hatásos fegyver van, művelőjét hozzá kell segíteni, hogy dugába döntse vele saját koholmányát.

Sok előzetes fogvatartott a börtönben, tehát rendkívül kiszolgáltatott helyzetben éli át, hogy ezentúl stigmával rendelkezik. Rossz pszichológiai kondícióban, merőben új értékrendszerben kell olyan tájékozódási pontokat találnia optimális viselkedése kialakításához, hogy a lehető legkevesebb károsodással ússza meg a dolgot. Eközben börtöngyakorlattal rendelkező társai bekerülése első pillanatától nagy szakértelemmel dolgoznak azon, hogy kiszolgáltatott helyzetét, tájékozatlanságát, tévedéseit vagy naiv jóhiszeműségét hogyan gyümölcsöztethetik a maguk számára legjobban.

A „börtönviselt” stigma ráadásul még azt se teszi lehetővé, hogy önsegítő csoportok alakuljanak közös élményeik feldolgozására, mint ahogy sok más stigma mentén ez megtörténhet. Szinte kizárt, hogy valóban értő körben meg- és kibeszélhetnék a börtönben átélt, vagy a szabad környezetben megélt közös problémáikat. Még akiknek nagy szükségük lenne is erre, azoknak sincs más lehetőségük, mint igyekezni mihamarabb elfelejteni az egészet. (Talán meg se kockáztatnák, hogy egy börtönmúlt alapján szerveződő csoportban viszontlássák azokat a társaikat, akiktől talán épp a legtöbbet szenvedtek. Mégis meg kéne próbálni, mint ahogy nyugaton a szociális utógondozás keretén belül van is ilyen!⁴⁸

A derék állampolgár kilenc és fél pontja

A nyolcvanas évekbeli „Társadalmi beilleszkedési zavarok” fedőnevű⁴⁹ devianciakutatás meglehetősen nagyot merített a hazánkban stigmának alkalmas minősítésekből.

⁴⁸ Nyugat-Európában van ilyen utógondozási forma, de még akár egy „börtönviselt konferencia” sem lenne olyan eredeti ötlet, ld. a „tolvaj parlamentről” írottakat Deviancia, emberi jogok, garanciák 1993 41. old

⁴⁹ Hanák Katalinnal érték ugyanis egyet, aki többekkel együtt hangoztatta, hogy ez az ideológiai indíttatásból zavarnak minősített jelenség normális és természetes velejárója minden normatív alapon működő társadalomnak

Az állam makrostrukturális szinten kezeli a deviáns jelenségeket, számol velük, tervezi a nagyságrendjüket, strukturálisan magába épít belőlük egy-egy kontingenst. A beépítés módja azonban paradox: egyrészt elismeri normális jelenségként a deviancia létezését,⁵⁰ másrészt mégiscsak nem-normálisnak minősíti.

„A deviáns viselkedések legszélsőségesebb formáinak mindegyikére az állami mechanizmusban (vagy ha nem ott, de annak segítségével) intézményesül kezelési, gyógyítási, megelőzési eljárás, szolgáltatás.”⁵¹ Akinél felmerül valamelyik deviancia gyanúja, az egy arra specializált apparátus szakszerűen gondoskodó kezei(karmai) közé kerül, pedig „ha a (deviáns) viselkedéseket a hagyományos, szűk szakmai kezelés keretei között tartják, és nem észlelik, hogy létrejöttükben markáns társadalmi ellentmondások húzódnak meg, akkor elfedik a valóságos problémák létét, és maguk is hozzájárulnak a deviancia társadalmi reprodukciójához. Ezzel megakadályozzák egy új társadalompolitikai stratégia kialakulását, a probléma gyökeréig hatoló, de még nem stigmatizáló hatású szolgáltatások és intézmények létrejöttét.”⁵²

Az állam működése során számtalan területen képes különböző megbélyegző erejű minősítések termelésére, az iskolai bizonyítványtól⁵³ a szegénységi bizonyítványig.

A legsúlyosabb következményekkel járó címkék, mint a bűnöző és a(z elme)beteg „jogerős” odaítélése szigorúan állami monopólium, (még ha olykor gebinbe van is adva). Az erre hivatott intézményrendszer tevékenysége speciális tudást igényel, külön szakma. A szakzsargon mögött laikusok számára felismerhetetlenné kódoltan húzódnak meg a mindennapi élet azon jelenségei, melyek a minősítést megalapozták, és kódolásuk (kategorizációjuk!) helyességének az ellenőrzése emiatt a hozzáférhetetlen (kódolt) alak miatt kívülállóknak szinte lehetetlen.⁵⁴ Mivel a címke alapja homályban marad, a kívülállóknak nincs is más lehetőségük, mint hogy viselőjét a címke szerinti csoportjára jellemző(nek tartott) tulajdonságokkal ruházzák fel. A nem ismert tényleges körülményeket a címkéhez tapadó előítéletekkel helyettesítik be, és azok alapján viszonyulnak hozzá. Ettől az előítéletességtől válik a címke stigmává.⁵⁵

Az amerikai Szasz nevével fémjelzett „antipszichiátria” a pszichiátriai beteggé nyilvánítás kapcsán állította a társadalomkritika fókuszába ezt a jelenséget.⁵⁶ Az ilyen betegről általában be kell érni annyival: „Pszichiátriai beteg az, akit a pszichiáterek ilyenként kezelnek.”⁵⁷

⁵⁰ Hisz: „A társadalmi struktúra legalján élőkkel szemben a kultúra teljesíthetetlen követelményeket támaszt. Egyrészt felszólítja őket, hogy viselkedésükkel a nagy gazdagsághoz igazodjanak, másfelől többnyire megtagadja tőlük a tényleges lehetőséget, hogy ezt intézményes formában tegyék.” - hangzik Merton anómia felfogása. (Merton 1980/365)

⁵¹ (Gönczöl 1991 /147)

⁵² (Gönczöl 1991 /144)

⁵³ Itt nemcsak az iskolai előmenetel milyenségére utaló címkékre gondolok, sokkal inkább az iskolákon keresztül érvényesülő társadalmi kontraszelekcióra (ld. Bourdieu 1978 /71)

⁵⁴ „Az állampolgárt egyaránt veszélyeztetheti az intézményi hatalom bürokratikus működése és a szakértelem imperializmusa. Nemcsak a monolitikus és mindenható állam faraghat alattvalókat polgáraiból, hanem a megcsontosodott, ellenőrzés nélkül működő, megújulásra képtelen szakértelem is.” (Gönczöl 1991 /201.) Ugyanez fogalmazódik meg Nils Christie: A fájdalom korlátai „Eltársam a funkcionárius” című fejezetében is

⁵⁵ ld. Tajfel, Előítéletek...1980/47-48.o

⁵⁶ Magyarul Pethő Bertalan sodró lendületű írása szembesít felkavaró módon vele (Pethő 1986) ld. még Jankowski 1979

Az általam vizsgált „börtönviselt” stigma meghatározása még ennél is körköresebb: börtönviselt az, aki volt börtönben. - Hogy előzetesen akár ártatlanul is lehetett ott, attól ez a stigma még stigma marad. Ráadásul nálunk a börtönviselt rosszabb helyzetben van, mint a pszichiátriai beteg, aki ha nem gyógyul, vagy nem képes megbékélni beteggé minősítésével, azt (akár gyógyszerrel, sőt, erőszakkal is) a betegszerepre „szocializálják”, cserében viszont mint beteget, folyamatosan segítik további élete vezetésében. A börtönviselt azonban még esetleges ártatlansága esetén sem számíthat semmilyen segítségre, ha meg nem is derül ki az ártatlansága, a büntetett előítélethez fűződő gazdasági, jogi és adminisztratív hátrányok mellé túlbuzgó erkölcsös hivatalnokok „érdemtelenége” miatt még az őt jog szerint egyébként megillető állami segítséget is elszabotálhatják tőle.

A stigmatizáció sokszor már akkor feltartóztathatatlanul megindul, amikor intézményesített mechanizmusát mozgásba lendítik. Már az is stigmatizál, hogy egyáltalán mozgásba lendült, lassúsága pedig akkor is diszkreditál egy időre, ha az ügy netán mégse végződne dokumentált stigmával. Mozdításba lendítői gyakran nincsenek is tudatában tettük súlyának,⁵⁸ ám sokszor egyenesen a mozgásba lendített mechanizmus tehetetlenségi nyomatékszerű rutinjaira építenek, amikor valamely ellenfelükre rámozdítanak egy állami intézményrendszert.⁵⁹

A TBZ kutatás eredményei is alátámasztják: annak dacára, hogy a társadalom és a hatalom értékítélete olykor meglehetősen távol áll egymástól, a Kék fény típusú elektronikus pellen-gérek és a bűnügyi hírek által folyamatosan végzett rituális erkölcsgyakorlatok hatására a címkék a magánmegítélésben is könnyebben kiváltják az előítéletes mechanizmusokat, mint az alapjukat adó tények.⁶⁰

Egy állami intézmény által ütött stigma legnagyobb kára ezért nem is elsősorban a többi állami intézmény révén következik be.

Az „állami” stigmák azért a leghatékonyabb és legsokoldalúbb jokerek valaki lehetetlenné tételére, mert illetéktelenek is felhasználhatják ellenfelük diszkriminálására a társadalom valamennyi területén. És egyáltalán nem állampolgári lojalitásból, sokszor nem is eredeti jelentésükben, hanem csak mert kényelmesen és egyszerűen lehet mindenféle hátrányokat okozni azzal, ha utalnak egy ilyen stigmára. Nem csoda, ha a börtönviselt olyan illegális munkahelyet keres magának, ahol a kilátásban lévő hátrány legalább nem anyagi, hanem „csak” erkölcsi természetű. Még ha emiatt a munkahely miatt esetleg még újabb börtön is fenyegeti.

Magyarországon sajnos nagy hagyománya van „az intézményi beavatkozás mindenhatóságába vetett naiv hitek illúziójának”.⁶¹ Ennek tudható be az is, hogy nálunk nagy előszeretettel próbálják az állampolgárok viselkedését büntetőjogi úton befolyásolni, minek következtében „Magyarországon a 100 ezer lakosra jutó börtönnépesség a legkedvezőtlenebb adatokkal

⁵⁷ Pethő 1986 10. o.

⁵⁸ Például ha egy nélkülöző, de szerető családból beadják a szülők a gyerekeket a nevelőotthonba, hogy ott jobb ellátásba részesüljenek

⁵⁹ Nils Christie „lensmann”-ja azért kulcsfontosságú az igazságszolgáltatásban, mert közösségközelből el tudja dönteni, valóban az igazságot szolgáltatja-e a mechanizmus beindításával (Deviancia,... 1993 47-48.o)

⁶⁰ Erdősi Sándor A devianciák nyilvános és magán megítélése 1990

⁶¹ Dér Mária szavai a fiatalkorúak pártfogó felügyeletről Kriminológiai Közlemények 46.

rendelkező európai országokéhoz (Törökország, Anglia) képest is több mint kétszeres”.⁶² Még komoly szaktekintélyek sem képesek ezektől az mindenhatósági illúzióktól szabadulni! Miközben a (büntető)jog fegyvere olyannyira hatástalannak bizonyult, hogy a közvélemény a növekvő bűnözés miatt már a halálbüntetés visszaállítását is követeli,⁶³ komoly szaktekintélyek újabb normatív megoldáson törik a fejüket: „Az emberi jogok és kötelezettségek harmóniájának helyreállítása érdekében, - és ezzel párhuzamosan a bűnmegelőzés érdekében, úgy tűnik (az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával szemben) szükség van az alapvető emberi kötelezettségek nemzetközi nyilatkozatának a kiadására is.”⁶⁴ Csakhogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata világos frontvonal mentén: az állam és polgára viszonyában, valóban iránymutató a törvényalkotók számára! Milyen irányt mutat azonban a következő lózung, és kinek: „Az egyénnek törekednie kell nemcsak a jogi normák, hanem a politikai és az erkölcsi normák betartására is.”⁶⁵

Ha úgy is tennénk, mintha az idézett mondat valóban világosan értelmezhető tartalommal bírna a semmitmondó, erőtlén homály helyett, az emberek személyisége, értékrendszere ilyen nyilatkozatokkal akkor se igen befolyásolható. A bűnözési hullám se az Emberi Jogok Nyilatkozatának aprópénzre váltása a bűnelkövetők részéről, mint ahogy azt az idézett írás sugallni szeretné.

Az állampolgár adófizetőként az állammal közvetlenül és személyesen áll állampolgári viszonyban, és nemcsak a jogi, hanem az erkölcsi és politikai normák alapján is elítélendő lenne az állam részéről, ha a „követel oldalon” tartaná magát ehhez az élesen rajzolt direkt viszonyhoz, a „tartozik oldalt” pedig a meghittebb, legszemélyesebb kapcsolatokra, viszonyokra vonatkozó - nem is ellenőrizhető, nem is mérhető -, ilyen-olyan kíváncsi függvényében elmaszatolná. Egy ilyen „A derék állampolgár kilenc és fél pontja” típusú kísérlet az emberek befolyásolására egészen biztosan nemcsak hogy sehova se vezetne, de egyenesen elmélyítené a szakadékot az állam normatív diktátumai és teljesítésük feltételeinek biztosítása között, ami csak a deviáns viselkedési formák további burjánzásához vezethet.

Minőségjelző vagy birtokosjelző?

Az állampolgár jelöletlen jelzős szóösszetétel. Hogy minőségjelzős vagy birtokosjelzős összetétel-e, az nem is olyan egyértelmű. Ennek a nyelvtani kérdésnek a megválaszolásához egy fontos szemléletbeli kérdést kell tisztázni. Ebben talán még a szövegkörnyezet elemzése sem mindig igazít el, sőt még az elemző maga sem közömbös a döntés meghozatalában.

Az állam eszközeivel és lehetőségeivel élni tudók bizonyára nem haboznak birtokosjelzős összetételnek értelmezni, és magától értetődőnek tekintik, hogy az állam beleszól polgárai életébe, rendelkezik róluk, dönt felettük, életüket kockáztatja, ha háborúba vezeti az országot, (de egy természeti katasztrófát előidéző (nem)döntéssel akár békében is).

⁶² Ezt Gönczöl Katalin az 1988-as adatok alapján írja, de tudomásom szerint a helyzet változatlan ma is. Gönczöl 1991/195.o

⁶³ Érzékeli ugyanis a büntetés eredménytelenségét, de ennek okát, - szakmai ismeretek híján, - az enyhének hitt ítéletek csekély elrettentő hatásában látja, azt hiszi tehát, hogy a szigorúbb ítéletekkel meg lehet akadályozni a bűnözést.

⁶⁴ Dr. Vigh József: Emberi jogok, emberi kötelezettségek és bűnözés Kriminológia Közlemények 49-97.o

⁶⁵ Kriminológia Közlemények 49-98.o 8. pont

Jóval többen értelmeznék azonban minőségjelzős szóösszetételnek. Számukra a hangsúly az államot alkotó közösséghez tartozáson van, amely külső és belső védelmet, biztonságot, kooperációs lehetőségeket, garanciákat, segítséget, mondjuk egy szóval: az életet jelenti a közös múltra alapulva a jelenben és a jövőben is.

Az állam érthető okokból hajlik a birtokosjelzős szemléletre. Magától értetődőnek tekintené, hogy csupa hivatásos állampolgárral legyen dolga, aki közlönnyel fekszik, végrehajtási utasításokkal kel. Aki így önállóan képes magát egy olyan egydimenziós lényre összenyomorítani, aminek láttán az állam felsikolt örömeiben: Állj! Most jó! Már van sablon, ami jó rá.

Persze ki teheti meg, hogy főállású állampolgár legyen? És hiába hagyná már inkább az ember az egészséget a fenébe, amivel az államhoz fordult, ha egy aktába egyszer bekerült, addig nem szabadul, míg szabados szertelenségét szabatos szegletességre nem regulázzák, és bele nem préselik valamelyik jellegtelen, praktikus kis iratgyűjtőbe!⁶⁶

Az állam elől nincs legális menekülés! Míg a személyközi kapcsolatokból általában ki lehet lépni, ha kiderül, hogy már végérvényesen tisztázhatatlan félreértéseken helyrehozhatatlanul kisiklottak, addig az államhoz fűződő kapcsolatból szinte lehetetlen kiszabadulni. Magyar állampolgárnak még kevésbé, mint egy angol, francia, spanyol vagy még akár német nemzetiségű állampolgárnak is. Ők a hazájukon kívül még legalább két országot tudhatnak tartalékban, ahol nyelvi nehézségek nélkül elboldogulhatnak anélkül, hogy ezekben eleve hátrányos helyzetű kisebbségi sorban kellene magukat érezniük. De még ennél is több helyre mehetnek akadálytalanul, ahol az addig megszokotthoz hasonló életminőséget találnak.

Talán nyelvünk miatt kiszolgáltatottabb helyzetünknek köszönhető, hogy míg nem tapasztaljuk a magunk bőrén az ellenkezőjét, addig a minőségjelzős felfogást feltételezzük az államról. Meggyőződésünk szerint azon van, hogy nekünk, polgárainak biztosítsa (vagy legalábbis meghagyja) társadalmi lényként és emberként is a létezésünkhöz szükséges mozgásteret, és hogy segítsen bennünket előrehaladásunkban, gyarapodásunkban.

Az állam embereken keresztül kerül kapcsolatba az emberekkel. Nem feltétlenül a szociális érzékenység és alkalmazkodó készség csúcsán lévő embereken keresztül, nem feltétlenül a szociális érzékenység és alkalmazkodó készség csúcsán lévő emberekkel. Ráadásul ezen érintkezési alkalmakkor az egyik még akár is a másiktól valamit, akinek meg ezt hagynia kell, ez pedig már önmagában is konfliktushelyzet.

És itt derül ki a birtokos- vagy minőségjelzős szemlélet.

Az államapparátus egy nép, egy nemzet, egy ország azaz egy nagy közösség speciális, stabil része. Szakmája szerint állandó feladata, hogy az irányítás operatív feladatait ellássa, az hatalmi, politikai, gazdasági stb. elit döntéseit közvetítse, érvényesítse.

Feladatai értelmezése, érvényre juttatása bizonyos hatalmat is jelent az apparátus számára, ugyanakkor ő az ütközőpont is a döntéshozó hatalom és a döntések által érintett állampolgárok között. Mindkét oldalról folyamatos támadásoknak van ezért kitéve. Ám ha ez a közvetítő megteheti azt, hogy arroganciával végzi a dolgát, - mindegy, hogy azért, mert nem érzi a

⁶⁶ Idézzünk egy helyzetelemzést: „A lakosság viszonylag széles rétegeiben tömeges élmény a kiszolgáltatottság és a cselekvési tehetetlenség, a függés, és pedig nem általában a „hatalomtól”, hanem leggyakrabban csupán annak alakját öltő „kishatalomtól”... Hazánkban az ügyintézési és az „ügyfélkezelési” kultúra meglehetősen alacsony, már-már balkáni színvonalon áll... pedig ez a szféra is szerves része az állampolgár jogi védelmének és biztonságérzetének.” (A társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon 127. o.)

különbséget a hatalom birtoklása és kiszolgálása között, vagy mert maga is megalázottnak, jelentéktelen bábunak érzi magát a hatalom kezében, és ezt csak túláradó cinizmussal tudja elviselni -, akkor ez durva birtokosjelzős szemlélet.

Akár birtokának, akár birtokosának tekinti azonban az állam az állampolgárait, életlehetőségeik szétdúlása egyik felfogás szerint se védhető cselekedet a részéről!

Az ember individuum és állampolgár egyben. Ez hol áldás, hol átok, attól függően, hogy az állam gondviselőként, vagy zsarnokként nyúl bele az életébe.

Az állam teljes egészében rendelkezik az individuummal, az viszont általában csak ennél jóval szerényebb mértékben: állampolgári jogai mentén követelhet az államtól.

Az állam a maga bürokratikus csőltetésében az individuumot csak állampolgárként tudja kezelni: csak annyi létezik belőle az állam számára, amennyit és ahogyan jogilag képes megjeleníteni magából, a többivel nem tud mit kezdeni.

Amíg az individuum részéről nem kerül sor valami (pl. jogi természetű) ügyre, addig úgy alakítja az életét, ahogy tudja. Mihelyt azonban jól megszokott individuális tevékenységét átfordítják jogi aktussá, elszabadul a pokol. Még egy egyszerű adás-vételi szerződés is napokig, hetekig évekig⁶⁷ tartó hercehurca, meghalni pedig egyenesen a hátramaradók öngyilkosságra való felbujtása az elhunyt részéről.

Nem táncol ki a sorból az állam igazságszolgáltatási eljárása sem. Az állampolgárlátó jogi zsargon ugyancsak nem érzékeli az individuumot, az csak és kizárólag az az eset, aminek a révén aktába került.

Miközben az állam az igazságszolgáltatás útján orvosolni akarja a jogilag megragadható hibát, olyan, mint a viccbeli erdei manó, aki mindenkin segíteni akar. Leveszi az elkeseredetten síró púpos hátáról a fölösleget, és segít az ugyancsak síró sántának is, akiből valamennyi hiányzik: „Ne búsulj, nesze, itt egy púp!”

Amikor az állam bizonyos „közbüntények”⁶⁸ gyanúja esetén átveszi a vád képviselőt, ezzel gyakran egy mindaddig egészen más, egyedi, szuverén viszonyok és szabályok szerint zajló komplex folyamatba nyúl bele, és a megvádoltnak egyszerre sokkal hatalmasabb peres fele, (ne mondjuk: ellenfele) támad, mint aki ellen valamit elkövetett, ha egyáltalán elkövetett ellene valamit.

Ha még ráadásul előzetes letartóztatásba is kerül, akkor szinte semmi esélye sincs rá, hogy védekezzen, hogy tisztázza az esetleges félreértéseket ügye kapcsán.

Az állam kitanult, rutinos képviselői által megfogalmazott vád alapján beindul egy sztereotip folyamat: a körülményeket alig ismerő emberek a jog mércéjével mérlesek az ügynek azokat a töredékeit, amelyek egyáltalán megragadhatók a jog eszközével, aztán egy - még ezen információknak is csak a töredékét ismerő - másik személy eldönti, hogy a vádlott mennyi büntetést „érdemel”. Sokszor még esély sincs rá, hogy az összefüggéseiből kiragadott esemény tárgyalásakor kiderüljön, hogy púpszerű vagy sántaságszerű rendellenességről van-e szó!

⁶⁷ Gondoljunk földhivatalaink több éves nyilvántartási elmaradására, ami ellehetetleníti a biztonságos ingatlan forgalmat.

⁶⁸ Főleg indulati, gondatlan, gazdasági bűncselekményekre gondolok

Az állam gyakran nagyságrendekkel több kárt okoz a vádlottnak, mint amit ő okozott, ha egyáltalán okozott. Az állam azt sem érzékeli, mekkora pótbüntetések is szóz még ráadásnak a szabaduló nyakába! A letöltött büntetés után azzal engedi ki, hogy ímé, helyreállt a rend: megbűnhődtél a bűnödért, most már úgy folytathatod az életed, mintha a bűnt nem is követted volna el.

A büntetési idő alatt szétesett egzisztencia újrateemtését az állam nem segíti, sőt, még adminisztratív eszközökkel nehezíti is (pl. az erkölcsi bizonyítványhoz kötött állásoktól való automatikus elzárással).

Az állampolgárt megbünteti, az individuum le is tölti a rá kiszabott büntetést, ám azzal már nem törődik az állami igazságosság, hogy az állampolgáron tett igazság az individuumot az ellehetetlenülésnek szolgáltatja ki. Hogy épp a büntetéssel lehetetleníti el a büntetés célját: a büntetés miatt lehetetlen az életet úgy folytatni, mintha nem is történt volna bűn.

Az állam csak arra képes, hogy büntetésével sikerrel szétválja egy individuum életét, de olyan eszközökkel nem rendelkezik, amivel egy állampolgárét hasonló hatékonysággal rendbe tudná hozni.

Még „önhibájukon kívül” hátrányos helyzetű tagjait se képes megfelelő gondozásban részesíteni, nemhogy a börtönből szabadultat! Nincs rájuk szabott, állampolgári jogon hozzáférhető⁶⁹ (re)szocializáció. Az állam a segítségnyújtás terhére a civil társaságokra, egyházi és karitatív szervezetekre hagyja. Ezek a szervezetek azonban egyrészt nem is fedik le az egész társadalmat, másrészt a saját szűrőik alapján segítenek vagy nem segítenek. Ráadásul az állam még kockázattá is súlyosbítja számukra a segítségnyújtás felvállalását azzal, hogy a szabadulóra az egykori konfliktus megbocsátása jeléül ráütötte a „Már (le)ült(e)!” stigmát. („Nesze, itt egy púp!”) (Nagyon szépen köszönöm.)

⁶⁹ A Juhász-Pethő-féle stigmatizációs folyamat „5. lépése”, a „másodlagos szocializáció” azok számára is elmarad, akiknek pedig erre szükségük lenne. (Juhász-Pethő 1983 /44.o)

Négyszemközt a stigmával

A stigma fogalmáról

Ha felütjük az értelmező szótárt a stigma szócikknél, első helyen vallási értelme áll: szent, aszkéta testén Krisztus sebeinek megfelelő helyeken támadt seb, folt. Második a történelmi jelentése: rabszolga, elítélt testére nyomott bélyeg. A harmadik, szociálpszichológiában használatos, legáltalánosabb értelme: „szégyenbélyeg”. Ám ennek alaposabb megértéséhez is tanulságos az első kettő tanulmányozása!

A történelmi jelentéssel való rokonság talán túlságosan is kézenfekvő, különös figyelmet érdemel mégis, hogy a szégyenbélyeg „emberi alkotás”: emberek égetik rá hatalmukban álló embertársukra. A vallási értelmezés két mozzanata is tovább árnyalja a harmadik jelentést. Az első egy felemelő üzenet: az azonosság mély és igaz belső, lelki vállalása külső, testi jegyekben is képes megjelenni. A második: a „megfelelő helyeken” megfogalmazás jótékony homályban hagyja a tudósok vitáit, hogy ezek a helyek a kézfejen, vagy a csukló alatt vannak-e? Még a kereszténység szimbólumává lett krucifix alakja körül is vita van: eredetije állítólag sokkal valószínűbben T-formájú volt.

A vallási jelentés tehát a szociálpszichológiaiak olyan mozzanataira világít rá, hogy a szégyenbélyeg átragad az azt viselőkkel foglalkozókra is, illetve hogy még a bizonyossággal meglévő stigma pontos tartalma is bizonytalan.

A stigmák azonban nemcsak a szociálpszichológiai tájékozódás számára fontos tereptárgyak egy társadalomban. Annyi érdekes és lényegi társadalmi jelenség, folyamat érhető tetten bennük, hogy alkalmasak lennének az egész társadalomnak egyfajta negatív leképezésére. Amíg ugyanis a pozitív értékek belülről, - a felénk törekvéssel - addig a stigmák kívülről, - az előlük menekvéssel - tartják egyben a társadalom gerincét alkotó, se kiváló értékkel, se kiáltó stigmával nem rendelkező „normálisok” világát.

Meglepő, hogy a „stigma” fogalom gyakori használata dacára maga a stigma mégis milyen kevés szakirodalom önálló tárgya. Átfoghatatlanul nagy viszont az irodalma az egyes konkrét stigmáknak és az olyan hozzájuk(is) kapcsolódó jelenségeknek, mint előítéletesség, etnocentrizmus, diszkrimináció, depriváció, deviancia, medikalizáció, pszichiatrizáció, kriminalizáció, pönalizáció, marginalizáció stb. Ezek a szavak óhatatlanul jelzik a jelenség tudományos szakágakba tördeltségét, ám azt is, hogy komplexitása miatt egyikbe se fér bele teljesen.

Leggyakrabban humán beállítottságú, szociális területen tevékenykedő emberek használják a helyzetükért csak korlátozottan felelőssé tehető személyekkel szemben diszkrimináló rendőri, hivatali vagy más társadalmi aktusok, helyzetek „megbélyegzésére”. Stigmatizálónak minősítik tehát például a hajléktalanokkal, drogosokkal, csövesekkel, fiatalkorú bűnelkövetőkkel szembeni bürokratikus intézkedéseket. Ebben az értelmezésben a stigma a közvélemény szemében végzetes és együttérzésre indító sorscsapás jelleget ölt.⁷⁰

⁷⁰ A berlini Freie Universität könyvtára teljes anyagának átvizsgálása tükrében ez bizvást állítható.

Konkrét stigmáról szólva azonban a stigmáról magáról nem törekednek általános érvényű megállapításokra, sőt még a konkrét stigmát sem emelik „önmaga fölé” azzal, hogy stigmaként határoznák meg. Érthető is, hogy kevésbé hajlanak az általánosításra, hisz egy „Stigmatizáltak Szövetsége” nem kecsegtet túl nagy sikerrel. Ki-ki tovább érhet a saját stigmája nyomvonalán, mintha egymást akár taszító sajátosságaik dacára is taktikai, stratégiai szövetségre törekednének megbélyegzettségük közös élményének talaján.

A stigma természetéről

A stigma természetének leírásához kiindulásul Allportnak az előítélet vizsgálatakor adott fogalom-értelmezéseit használom fel. Ezek szerint a stigma egy „érzelmileg hangsúlyos címke” valamely kategória⁷¹ megnevezésére. Mint minden címke, ez is két lényegi összetevőt tartalmaz: egy (felfokozott) érzelmi viszonyulást kifejező attitűd-tényezőt és egy (túláltalánosított vagy téves) nézet-tényezőt.⁷²

Lássunk egy példát. Az a nézet-tényező, hogy valaki sok évet megélt nőnemű ember, rendkívül változatos attitűd-tényezőkkel társulhat a nagyikától a nénin át a banyáig. Stigmának azonban csak olyanok alkalmasak, mint boszorka, nyanya, csoroszlya, szipirtyó és társaik. Ezekben az attitűd-tényező érzelmileg kétségtelenül hangsúlyos: ellenségesség, utálat, undor; a nézet-tényező pedig az idős korra kizárólag annak kevésbé előnyös, sőt fenyegető vonásaival utal. Amik például azt sugallják az illető hölgyről, hogy magas kora kívül-belül elnyomorította, elcsúfította, és hogy sajátos hatalmát, ami hosszú élete gazdag tapasztalataiból ered, mások romlásba taszítására használja.

Kategóriák nélkül az emberek nem tudnának egymással kapcsolatot teremteni, szükség van hát rájuk, még ha némelyikben túlzáson alapuló nézetek (szterotípiák) találhatók is,⁷³ amik újabb „tényekkel” támogatják a címkéhez tapadó előítéletet: a „rossz feltételezését másokról, elegendő bizonyíték nélkül,” ami „megelőzi a tényleges tapasztalatot, illetve nem azon alapul”.⁷⁴

A stigma: címke. Nyelvi megjelenésében is leggyakrabban csak egyetlen szó. Rövidsége dacára mégis érzelmileg telített, „elsöprő erejű”. Ha valakinek a jellemzésében megemlíti, elfedi, kioltja az összes többi felsorolt jellemvonását, és egyedül az marad meg róla, függetlenül attól, hogy mekkora súllyal jelenik meg valójában az illető jellemében, és hogy az ő egyedi esetében az ezzel a címkével jelölni szándékozott tulajdonság pontosan hogy is értendő.

Akire a szégyenbélyeg ráragad, azon könnyen végleg rajta is marad „a legkisebb erőfeszítés szabály” jóvoltából. Eszerint az emberek egy társukra ragaszott címkét sokkal hajlamosabbak vakon igaznak elfogadni, mintsem hogy energiákat fordítanak jogosságának vizsgálatára. De a stigma az előítéletekhez hasonlóan ellenáll a józan tapasztalásnak is. Elhangzása számtalan

⁷¹ Allport szerint: „Kategórián egymással társult eszmék könnyen hozzáférhető együttesét értjük, mely egészében véve képes hétköznapi beilleszkedésünk irányítására... A kategóriák jelentéssel ruházzák fel a világot. Mint utak az erdőben, rendet vágnak az életünkbe... A kategóriák segítségével felismerhetjük az új tárgyakat vagy személyeket, és a kategóriák sugallta előzetes elképzeléseink alapján meghatározott viselkedésre számíthatunk a személyekkel (vagy tárgyakkal) szemben.” Allport 1977/257;265.o

⁷² Allport 1977 44.o

⁷³ Allport 1977 285.o

⁷⁴ Allport 1977 35.o

sztereotípiát idéz fel, hatásukat a stigmatizált rögtön meg is érezheti előítéletes gondolkodásra hajlamos partner vele szemben tanúsított viselkedése megváltozásán.

Stigmák üzenete a változó társadalomban

Egy stigma üzenetét leginkább annak végiggondolásával közelíthetjük meg, hogy minden emberi közösség működéséhez szükséges egy többé-kevésbé pontosan rögzített „normális” kategória- illetve szereprendszer. Ezek alapján értékelik minden tagjukat, és persze az idegeket is. Megállapítják „képletes szociális identitását”, vagyis hogy a rá érvényes(nek vélt) kategória szerint milyennek kell lennie. Ehhez mérve támasztanak vele szemben elvárásokat, sőt követelményeket. Ha „tényleges szociális identitása” nem igazolja a „képleteset”, azaz nem teljesíti az elvárásokat, a közösség ritkán hajlandó arra, hogy saját kategorizációja, netán kategóriarendszere tökéletességében kételkedjen. Az egyszerűbb megoldást választja: valamilyen stigmával megbélyegzi a szerinte normaszegőt. Ez a stigma sokszor nem is utal a diszkvalifikálás valódi okára! Maga a tény a fontos: stigmája van; a tényleges tartalmát sokszor csak a beavatottak tudják. Ha azonban valamilyen indokra mégis szükség van, általában jellemvonássá fogalmazzák azt, amit kivetni valónak tartanak az illetőben, pontosabban: amiért kivetni valónak tartják az illetőt.

Egy-egy jellemvonás azért kényelmes oka/ürügye a megbélyegzésnek, mert jelleméért (legalábbis részben) felelőssé tehető az ember, így megbélyegzése saját hibájából eredő jogos büntetésként tüntethető fel.⁷⁵

A stigmával való együttélés szempontjából fontos, mit gondol a stigmatizált: ismerik-e a stigmáját (annak tényleges tartalmát), vagy nem. Az első esetben diszkreditált, a másodikban diszkreditálható.⁷⁶ A diszkreditált mozgásteret kényszerűen kisebb, de stabilabb, a diszkreditálhatóé elvileg nagyobb, ám cserében folyamatosan félnie kell vélt vagy valós előnyei elvesztése miatt. Ettől az se mentheti meg, ha önszántából nem terjeszkedik túl a neki diszkreditáltként is kijárónak gondolt lehetőségeken.

Hogy valamely címke stigma-e vagy sem, az változhat.

Sok stigmát egyáltalán nem stigmának szántak. Tényszerű megállapítást, netán egyenesen pozitív értéket jelölhetett abban közösségben, amelyikben odaítélték, és csak egy másik környezetben válik stigmává. Gyakran épp a minősítő közösséggel szembeni attitűd-tényező lesz, ami a címkét stigmába fordító előítéletes viszonyulást gerjeszti. Az „eminens” egy tantestület részéről pozitív minősítés egy diákra nézve, de a diáktársak szemében már erősen negatív.

Elképzelhető az is, hogy nem a környezetváltás, hanem egy túláltalánosított nézet-tényező változtat egy címkét stigmává.

Ha egy kategóriát olyan címkével látnak el, ami nem pontosan fedi a kategória tényleges tartalmát, ezzel egészen más megvilágításba helyezhetik a kategorizáltat. Egy bölcs embert nagyon könnyen minősíthetnek a viselkedése alapján legalábbis gyávának olyan körben, ahol a felmerülő vitás kérdésekre csak „játsszuk le” típusú megoldásokat ismernek.

Az eleve stigmának szánt címkézésnél akarattal történik ilyen „melléválasztás”.

⁷⁵ A stigma szó szociálpszichológiai tartalmát Goffman is úgy határozza meg, hogy jobbra olyan személyi sajátosságok, jellemvonások megnevezésére szolgál, melyek a társadalom szinte minden pontján diszkreditáló erejűek.

⁷⁶ Goffmann 1981 /182-183.o

Három a stigmatípus?

Goffman a stigmákat három típusba sorolja, mondjuk úgy: nyersanyaguk, témájuk alapján. Az általa megnevezett három típus: testi, jellembeli és származási stigmák. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy még ezek az első látásra valóban merőben különböző stigmák is összemosódnak. Az emberek határtalan leleményességgel és fáradhatatlanul törekszenek mindegyiket áttejcszteni a másik kettőre is: a származásit testi jegyekhez is próbálják kapcsolni, a testi mellé jellembeli fogyatékossgát is igyekeznek keresni, a jellembelit pedig megkísérlik származásával is társítani. Jelentősége tehát tulajdonképpen csak annak van, hogy van-e valakinek stigmája, vagy nincs, mert ha van, az előbb-utóbb úgyis minden más tulajdonságra áttejcsed.

A goffmani típusok után nézzünk négy olyan szocializációs szempontból érdekes jellemzőt, amik alapján ugyancsak lehetne tipizálni őket, meg persze még számos más alapon

Az egyik ilyen jellemző lehet a stigma hatóköre.

Barátok ugratásból, játékból, időtöltésből, ártó/bántó szándék nélkül, csúf-, ragadvány-, vagy akár becenév formájában naponta emlegetik fel egymás stigmáját. Jól lehet, más körben, más helyzetben nagyon fájna, barátok közt pozitív üzenetük van: „Akkor is elfogadlak, ha ezzel a stigmával rendelkezel!” Ez pedig jótékony hatással van a lelki egészségre, tán még gyógyító hatása is van: csökkentheti a stigmával szembeni érzékenységet, így az akkor sem bénít majd meg, ha máskor, más ártó szándékkal mondja.

A stigmák a bizalmas körön kívül sem mindenütt vezetnek kellemetlen vagy veszélyes következményekhez. Javarészükhöz a társa-/ság/dalom az érintett sorstársi körön kívül is képes „bölcsh” módjára viszonyulni. Legtöbbszűkkel meglehetősen biztosan lehet közlekedni anélkül, hogy akár a legenyhébb fokú előítéletes reakciót is el kelljen szenvedni, de még sok „hatásos” stigmával is könnyen ki lehet kerülni a „nem bölcsh” köröket, elejét véve a kellemetlen következményeknek.

Egy másik típusalkotásra alkalmas tulajdonság lehet a stigma időtállósága. A társa-/ság/dalom normarendszere, tolerancia szintje folyamatosan változik az időben. Mégis meg lehet különböztetni tradicionális és szezonális stigmákat. Egy rendszerváltás során szezonális stigmák általános cseréjének lehetünk a tanúi! A legutóbbi értékcsereződés során például a (hordó)szónoklatokban a burzsujból újra polgár lett, munkásból pedig proli.

A tradicionális stigmák (nemzeti, faji, felekezeti, testi, erkölcsi, lelki stb.) huzamosan, generációkon keresztül „eredményesen” használhatók, jóllehet erejük ezeknek is folyton változik. A szezonálisak ellenben csak kampány jelleggel, elsősorban a politikai erőviszonyoktól függően, a politikai hatalom erőfedezete mellett hatásosak.

A társadalom rendszeresen felülvizsgálja és kinyilvánítja az egyes stigmának alkalmas címkéhez való viszonyát. A normalizálás - stigmatizálás állandóan zajló társadalmi szintű „normalrendezés”, melynek során az egyes kategóriák folyamatosan válnak alkalmassá társadalmi szintű stigmaként való alkalmazásra, vagy szorulnak vissza szűkebb, társasági körbe, illetve vész el végleg ilyen tulajdonságuk. Az igazságszolgáltatásban például a kriminalizáció-dekriminalizáció-rekriminalizáció fogalomhármass jelzi, hogy bizonyos stigmák esetén hajszálon függ, hogy a törvények éppen üldözik vagy védik, ami meghatározó a hatóköre nagyságára nézve. A folyamatosan átalakuló köztudat csak lassan követi a jogi szabályok hirtelen változásait, ha egyáltalán követi.

Ha ugyanis egy társadalom anómiás⁷⁷ állapotban van, nem lehet a normáit követni. Az anómia Durkheim felfogása szerint akkor áll elő, ha maga a társadalom van szétzilált állapotban. Ilyenkor képtelen tagjai és a társadalom létét biztosító normákat szavatolni, betartatni. Kifejezetten hátrányba kerülnek azok, akik a működő társadalom normáit belső törvényükké tették. Szabadrablás áldozataivá lesznek a társadalom önvédelmi képességének gyengeségét kihasználók számára.

Nem lehet követni a normákat a mertoni értelemben véve anómiás társadalmakban sem. Ezek ugyan stabilan működnek, csak éppen az uralkodó értékrendet diktáló elit egyszerűen elfeledkezik a soraiból kirekedtekről. Nem kínál számukra más alternatívát, csak az elitbe való betagozódást, ahova állítólag szabad is az út. A valóságban azonban a széles tömegek számára legális úton ez nem lehetséges.⁷⁸ Az ilyen társadalmakban csak rabló-pandúrt lehet játszani, és se a rabló-, se a pandúrnormákat követők nem érezhetik magukat igazán biztonságban.

Egy harmadik tulajdonság: a stigma ereje.

Ez a jellemző mutatja, hogy a stigma milyen hatással bír, vagyis hogy mekkora kihívást, milyen provokációt jelent a „normális” környezetnek, mennyire valószínű, hogy valamilyen drasztikus támadásnak teszi ki viselőjét.⁷⁹ Allport az előítéllettől a cselekvésig terjedő öt fokú reagálási skáláján⁸⁰ kísérli meg érzékeltetni a stigra adható reakciók fokozatait. Természetesen nem áll fenn minden stigma esetén egy ilyen kifutási lehetőség. A stigma ereje is változik az időben, a tömegkommunikáció, a felvilágosító munka jelentős hatást érhet el ennek gyengítése, de erősítése terén is.⁸¹

Végül egy negyedik típusképzésre alkalmas tulajdonság lehetne a stigma stílusa. Amint az eszkimóknál az állaga szerint más és más a hó neve, a stigma is másképpen hangzik annak függvényében, hogy ki és kit jelöl meg az adott sajátossággal. Különösen a tradicionális stigmáknak volt idejük gazdag választékot gyűjteni felemlégetésükre a józanul hűvös tudományos megnevezéstől a harsány/vaskos jelzőkkel megcifrázott szitokszavakig. Minden bizonnyal érdekes kutatási téma lehetne egy stigma-szinonimaszótár összeállítása a társadalom különböző csoportjai, rétegei szókészletéből ugyanazon stigmák jelölésére.

Ráadásul kihat a stigma erejére, ha a használó státusához nem illő kifejezést használ. Ha egy alacsony státusú, mérsékelten intelligens személy szükség esetén a „homoszexuális” kifejezést használja egy férfi popsztárra, akkor feltehetően kedveli, míg ha egy művelt, intelligens személy a „rohadt buzit” alkalmazza rá, feltehetően különösen utálja, ha meg valaki az incselgő „hugi”-t használja, alighanem maga se tudja, hogy viszonyuljon hozzá.

⁷⁷ Durkheim 1982/227.o

⁷⁸ Id. a „nyitott társadalom ideológiájáról” Mertont: 1980/363-366

⁷⁹ Rendkívül erős például a gyerekek elleni szexuális bűncselekmények ütötte stigmák hatóereje. Magam is beszéltem egy olyan falusi férfival, akit felesége (az ilyen ügyekben járatos rendőr) szeretője tanácsára úgy próbált kiiktatni az előállt szerelmi háromszögből, hogy feljelentette kislányuk szexuális zaklatása miatt. A vád képtelenségét mindenki előtt nyilvánvalónak gondoló férfi elmondta történetét a fogdatársainak, mire úgy összeverték, hogy leszakadt a veséje.

⁸⁰ Allport 1977 /47-49.o

⁸¹ Maradjunk szexuális példánál: a homoszexuálisok Németországban elérték, hogy korábban egyértelműen lealacsonyító megjelölésük, a Schwul, mára bevett, szinte értékmentes fogalom, melynek használatán senki nem botránkozik meg, ezen a néven a közvélemény előtt is megszólítható és képviselhető ez a csoport.

A stigma stílusa, (a választott címke,) leginkább talán a hatóerő terén igazíthat el bennünket. De ezzel is vigyázni kell. Szigorúan hierarchizált, monolitikus hatalmi viszonyok között a csúcson lévők gyakran azzal stigmatizálnak, hogy határozottan de udvariasan visszautasítanak egészen jelentéktelen kéréseket is.

A döntés ellen felszólaló számára elutasítás indoklásának hevenyészettségből, szóbeli közlésének hangneméből, vagy a visszautasítások következetességéből válik nyilvánvalóvá a hatalmasság előtti stigmatizáltsága. Egy elbizakodott, öntelt hatalom olykor még a „csak”-féle indoklást is megengedi magának stigmatizáltjával szemben. Talán ez a legdurvább stílusú stigma, mert igaz ugyan, hogy egy előítéleten alapuló döntés racionális „indoklása” csak elkendőzi a lényegét, el nem kendőzni mégis hatalom fitogtató szemérmertlenség, ami durva sértés az érintettre nézve: még annyira se tartják, hogy legalább egy gyatra indoklás erejéig vegyék a fáradságot előtte öntelt otrombaságuk kendőzésre.

A stigmákat magyarázni lehet, megjósolni nem

Goffman idézett gondolataiból következik, hogy a szerepelmélet fogalomkészletével a stigma keletkezése jól leírható, elemzés céljából jól megközelíthető.⁸²

Az életben azonban a szerepek a korántsem különülnek el egymástól olyan magától értetődően, mint azt a szerepelmélet hívei állítják. Annál sűrűbben ütköznek. A gyakori szerepkonfliktusok során számtalan megbélyegző/ődésre alkalmas helyzet fordul elő.

Az illető egy-egy új helyzetben sokszor még azt sem tudja, hogy az őt egyformán megillető számos szerep (kategória) közül most éppen melyiket osztották rá, és hogy vajon mennyire marad tartós az így előállt állapot. Például egy tanártól elvárhatják új iskolájában azt is, hogy végzettsége alapján teljes értékű, önálló munkát végezzen, de azt is, hogy az itteni tapasztalatok teljes hiánya miatt zöldfülű kezdőként mindenkor engedelmesen képviselje az iskola régi tanárai által képviselt „ott hagyományos értékeket”. Így aztán az se lehet világos, milyen szerepet és hogyan kellene alakítania. Egy ismeretlen szerepet pedig nem lehet az elvárásoknak megfelelően alakítani. A kérdés tehát csak az lehet, hogy diszkreditálták-e már, vagy még előtte áll. Az előbbi példa tanára esetén nyilvánvaló, hogy ha a maga szerint ráosztott szerepet remekül játssza, de a másikat várják el tőle, akkor vagy beképzelt, öntelt okostojás lesz, vagy tutyimutyi mamlasz, akivel a tantestület csak nőtt, de nem erősödött.

A megtörtént megbélyegzések a szerepelmélet alapján minden esetben meggyőzően magyarázhatók. A szimbolikus interakcionizmus és a tranzakció elemzés elmélete még meg is sokszorozta ezt a magyarázó erőt. A szimbolikus jelentések illetve a freudi háromosztatú személyiségstruktúra bevetésével orvosolni lehet a szerepelmélet alapvető problémáit: csökkentik a szerepek pontatlanságából, tisztázatlanságából eredő bizonytalanságot. Ha még azt is megemlítjük, hogy ez az elmélet a bocsánatkérést és a magyarázkodást a „következmény ellenőrzés” eszközének tekinti egy gyengének érzett szerepalakítás után, akkor talán nem kell tovább bizonyítgatni, ez a felfogás valóságos tárházát kínálja a stigma rugalmas elemzésére, értelmezésére alkalmas tételeknek.

Mindazonáltal ezek az elméletek egy stigma keletkezésnek „csak” a magyarázatára és elemzésére kiválóan alkalmas eszközök, az előre jelzésére nem. A magyarázatot megkönnyíti, hogy a már adott stigma körül felsejlenek azok a „dramaturgiai lehetőségek”, melyek keletke-

⁸² Olyan fogalmakra gondoljunk, mint például pozíció - presztízs, szerep - szerepalakítás, szerepszegregáció - szerepkonfliktus, szerepelvárás - szereptávolítás, image, státusz szimbólum, stb.

zéséhez vezethettek, az pedig már csak az alkotó fantázia dolga, hogy utólag megírja a végkifejlethez a legjobban illeszkedő forgatókönyvet.

Ezeknek az elméleteknek a jelentősége így is óriási!

Segíthetnek magának a stigmatizáltnak is. A magyarázat, az értelmezés, amit lehetővé tesznek, old a stigma keltette irracionális fenyegetettségen, félelmen, keletkezésének megértése megkönnyíti a vele való kényszerű együttélést, esetleg még a következményei ellen való küzdelemre is lehetőséget, ötleteket ad. De talán még fontosabb, hogy művelt, gondolkodó laikusok, értelmiségiek, és hivatásszerűen emberekkel foglalkozók széles köre ismeri ezeket az elméleteket, ezért a stigmatizált nem kelti bennük a fenyegetettség érzését. Az elméletek viselkedésükön keresztül kihatnak a szélesebb közvéleményre, a társadalom egészére is, így jótékonyan hatnak a stigmatizáltra, ha ismeri ezeket ő maga is, ha nem.

Ki kit is tűr el?!

Goffman azt írja, hogy a stigmatizált ellenpontja a normális, ami ugyan mindössze annyit jelent, hogy (még) nem stigmatizált, ám ettől a „normális” mégis jogosnak tartja stigmát viselő társáról azt gondolni, hogy az nem egészen emberi lény. Diszkriminációval él vele szemben, hatásosan csökkenti a lehetőségeit az életben, stigma-elméleteket szerkeszt alacsonyabbrendűsége, veszélyessége igazolására, más eredetű ellenszenvet is jogossá nyilvánít vele szemben, sajátos stigmajelölő szavakkal emlegeti a tisztességes neve helyett, egy tényleges sajátossága miatt tökéletlenségek egész sorát tulajdonítja neki, sőt, a diszkriminálása elleni védekezési kísérletét tökéletlensége újabb bizonyítékaként könyveli el.⁸³

A fenti gondolatok rámutatnak a stigmatizáció érdekhátterére is.

A közösség számára sokszorosan megtérülő beruházás egy stigmatizáló aktus egy veszélyesnek ítélt egyén esetén.

A stigma azzal stabilizálja a struktúrát, hogy szabad prédává teszi a stigmatizált valamennyi értékét, és a továbbiakban különösebb fáradtság nélkül távol tartja a status quo szempontjából fontos viszonyoktól, információktól. A stigma szükség esetén kis fáradtsággal mindig újra mozgásba lendíthető, és eskalációra hajlamos természete maga gondoskodik arról, hogy viselője eredetileg közömbös tulajdonságait is stigmává fertőzze. A stigmatizált így egyre hátrább szorul, egyre újabb területeken válik hiteltelenné, és szűnik meg veszélyként az adott érdekviszonyokra nézve. Végül már fel se lehet ismerni a stigma mögött azt az érdeket, aminek a védelmében azt eredetileg ráütötték a viselőjére, őrá pedig egyre újabb terheket lehet rakni pusztán azért, hogy stigmája dacára egyáltalán eltűrik.

Ha az adott közösséggel szemben létezik választási alternatíva, tehát meg lehet szabadulni a túl súlyossá nehezült tehertől, akkor egy stigma mégsem csak kirekeszt az adott közösségből, hanem elviselése útján egyenesen belefoglal! Ha a stigmatizált megelégszik a neki szánt mozgástérrel, akkor a stigma mindkét félnek gazdaságos. A stigmatizált már nem veszélyezteti, hanem inkább stabilizálja a struktúrát, cserében pedig részesülhet egy jól működő közösség kínálta előnyökből.⁸⁴

⁸³ Id. Goffman 1981 185-187.o

⁸⁴ Az ókori Athénban a cserépszavazással tirannusra törőnek ítélt polgár nem kapott ilyen lehetőséget, egyszerűen száműzték a városból!

Ha azonban nincs választási lehetőség, mert az adott közösségben „élned, halnod kell”, akkor még egy objektíve nézve kisebb erejű stigma is az egyén életének ellehetetlenüléséhez vezethet!⁸⁵ Ez pedig már a közösségnek sem áll az érdekében, mert inkább gyengíti, mint erősíti.

Egy közösségnek alapvető szüksége van a stigmatizáltjaira! Rajtuk keresztül üzeni meg tagjainak a „normalitás” adott kereteit, az ő példájukon van lehetőség lemérni, hogy mi, és milyen mértékben csaphat át abnormálisba. De stigmatizáltjai révén mutat példát a közösség a toleranciára is, hogy (és hogyan) lehet egy stigmával és egy stigmatizálttal együtt élni. Ne feledjük el azt se, hogy bizonyos - az egész közösség számára létfontosságú erkölcsi vagy természetismereti-értékeket olykor csak stigmatizáltaként, tehát egyfajta száműzetésben lehet átmenteni, megőrizni a jövő számára!

A stigmatizációról általában

Ez a fejezet kísérlet egy szociálpszichológiai alapú értelmezési keret megalkotására, ami valamennyire önmagában is alkalmas a stigmatizáció értelmezésére, „környezetének”, lényegének megragadására. Azért van ilyenre szükséges, mert a stigma kicsúszik a többi társadalmi jelenség vizsgálatára, leírására használt fogalmak jelentéssávjából, illetve átnyúlik egyikéből a másikéba.⁸⁶

A stigmatizáció tulajdonképpen kategorizáció: valaminek a meghatározása, valami általánosan ismerttel való azonosítása és ilyenként való megnevezése, „felcímkézése”.

A kategória és a címke szimbiotikus egységben vannak: egy kategória nem ragadható meg a címke nélkül, egy címke mögött pedig rögtön felsejlik a kategória, amely a választott címke révén nyeri el arculatát.

A választott címke információkkal árnyalja, pontosítja a kategóriát, de sohasem sem ragadhatja meg teljes gazdagságában, mint ahogy egyetlen kategória sem képes teljes gazdagságában megragadni pl. az individuumot, amelyikre éppen vonatkoztatják. (Kimeríthetetlen címke-készlet áll rendelkezésre a szexuálisan aktív nők kategóriájának megjelölésére, melyek sorában talán még nem is a két szélsőérték a „végzet asszonya” és a „repedtsarkú”.)

⁸⁵ Itt kellene elgondolkodni hazánk rendkívül magas öngyilkossági mutató számain. Az öngyilkosság az ország dél-keleti térségében bevett és nagy hagyományokkal rendelkező konfliktusrendezési (stigma-elhárítási) mód; a TBZ kutatás statisztikai adataiban megadott öngyilkossági halálokok jó része mögött is fellelhető a stigmatizált állapot, ha pedig azokat a nem öngyilkossági halálokat is idevesszük, melyek mögött latens öngyilkosságok húzódnak meg, akkor ez a szám csak még jobban nő! Ezt megtehetjük, hisz köztudottan ahol ez lehetséges, a hátramaradók, de sokszor maguk az öngyilkosok is balesetként próbálják feltüntetni a sikeres öngyilkosságot. (ld. Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon I. 1984)

⁸⁶ Gönczöl Katalin jegyzi meg, hogy már a deviancia dinamikus megközelítésekor is mozgásba lendül a durkheimi statikus deviancia elmélet minden eleme, pedig az alapfeltételek változatlanul adottak tételeződnek: egyik oldalon a társadalom normarendszere, másrészt az ettől eltérő viselkedési mód. Gönczöl 1991 143.o

A stigmatizáció és a kategorizáció fogalom ugyanannak az aktusnak a megnevezésére szolgál. Különbőség csak a címke jellegében van köztük. A stigmatizáció egy speciális címke (a stigma) felragasztása valakire. Minden stigmatizáció kategorizáció, de nem minden kategorizáció stigmatizáció. Funkcióbeli különbségük miatt semmiképpen sem tekinthetők pusztán nem és faj fogalomnak, vagyis a stigmatizáció nem a kategorizáció egyik alfaja csupán.

Szoros és szerves viszonyban állnak egymással: ha a közösség egy illető kategóriára ráengedi bűnbakképző mechanizmusát, egy ártatlan kategorizáció is egy csapásra stigmatizációvá válhat visszamenőleg is bármikor, tehát a kategorizáció potenciálisan magában hordozza a stigmatizációt. Szoros és szerves a viszonyuk azért is, mert a stigmák rendkívül fontos támpontok, sokszor egyenesen hozzájuk viszonyítva határozzuk meg a „normális” kategóriák tartalmát.

A címke információt hordoz. Aki felragasztja, annak azt a konkrét információt jelenti, aminek alapján a éppen azt választotta. Az ő részéről elsősorban a címke nézet-tényezője érvényesül. Észlelője esetében viszont a címke attitűd-tényezője hat, hisz neki a címke a hozzá kapcsolódó összes értelmezési lehetőséget jelenti, egyéb orientáció híján az ő számára ezek mindegyike egyformán érvényes. A stigma olyan címke, mely nézet-tényezőjében diszkriminációra alkalmas információkat hordoz, attitűd-tényezője pedig arra indít, hogy még ezek közül is a legdiszkriminatívabbakat fogadjuk el érvényesnek.

A stigmatizáció tehát olyan kategorizáció, amely az individuum normalitását, autonómiáját, élete eddigi kereteit, tartalmát, egész további életvezetését borítja fel, vagy legalábbis veszélyezteti. Ez a hatás nem mindig jelentkezik azonnal, ám minden stigmában ott egy időzített trauma, amit a stigmatizált gyakran csak később él meg, amikor először szembesül ténylegesen azokkal a hátrányokkal, amiket ez neki jelent.

Az első részben csak traumával „hitelesített” stigmatizációkat elemeztünk, hisz ezek már kétségtelenül megbélyegzésnek, illetve megbélyegződésnek tekinthetők.

A stigmatizáció aktív és passzív elemre bontható.

Az aktív elem, a **megbélyegzés**⁸⁷ aktusa gyakran egy erre a célra külön is preparált, egyetlen dimenzióban, (pl. jog,) rítusszerűen kötött formában meg végbe, (pl. bírósági tárgyalás,) nem-egyszer a megbélyegzett életének egyetlen mozzanata alapján (pl. gondatlan bűncselekmény).

Társadalmi szintű megbélyegzés nem csak magasabbrendű, társadalmi léptékű értékek és érdekek jegyében történhet. Jól lobbizó partikuláris értékek és érdekek is beéget(tet)hetnek széles körben ható stigmát. Erre feltétlenül gondolni kell, ha nemcsak magyarázni, hanem megelőzni is akarunk egy stigmatizációt.

A passzív elem, a **megbélyegződés** mindig sokdimenziós, és nem zárul le a megbélyegzés aktusának megtörténtével. Sőt, inkább csak elkezdődik vele, tényleges eredménye függetlenedhet a megbélyegző szándékától, végső hatása nagyrészt azon múlik, hogy a megbélyegzett hogyan dolgozza fel.

⁸⁷ A Juhász-Pethő szerzőpáros a társadalom oldaláról írja le a stigmatizációs folyamatot, ebben az általam értelmezett stigmatizálás a „4. lépésben”, a legitimáció ill. racionalizáció útján történik. (Juhász-Pethő 1983 /44.o)

A stigmatizált a megbélyegző aktus következtében válságot él át, eddig kialakult kapcsolat- és értékrendszerére épített biztonsága megrendül, esetleg végleg elvész. A stigmája megfosztja attól a biztonságot adó illúziójától, hogy a maga egész emberi mivoltában elfogadott, védett, és kívánt tagja a társadalomnak.⁸⁸

A megbélyegzés nyomán azonban nemcsak ezzel az illúzióval kell leszámolnia, hanem egy egészen más, új, terhes állapottal, egyfajta folyamatos veszélyeztetettség-érzettel is össze kell szoknia. Stigmája révén ugyanis eztán bármikor szembeállíthatók vele a „makulátlanok”, de még a többi stigmatizált is. Érdekei érvényesítéséhez eztán sokkal több energiára lesz szüksége, sőt, még a pusztá talpon maradáshoz is sokkal több erőt kell kifejtenie, mint eddig. A stigmája folyamatosan lépéselőnyt ad ellenfeleinek. Csak azok ügyességétől vagy emberségétől függ, stigmájára hivatkozva mikor, milyen és mekkora konkrét hátrányt okoznak neki.⁸⁹

Egy stigma válaszutó elé állítja a személyiséget, önmaga teljes átértékelésére, egész helyzete újragondolására kényszeríti.

A megbélyegzés megélésében döntő szerepe van annak, hogy a megbélyegzett milyen irányba és milyen mélyre terjeszti ki ezt az önújragondolást.

Az előző részben alaposabban vizsgált „börtönviselt” nem feltétlenül szembeötlő stigma-fajta, hanem olyan, mint a lelki, szociális, vagy morális stigmák. Egy ilyennel talán még nehezebb együtt élni, mint egy szembeötlő testi sajátossággal. Egy testi stigmához való extrém rossz viszonyulás legalább azonnal leolvasható a másiktól, és ha egy „makulátlan” rosszul tudja is kezelni a viszolygását, a stigma viselője megpróbálhatja oldani a helyzetet, és menteni a menthetőt. Neki van elég gyakorlata az „ömakulátlanságának” ezzel a fajtájával.

A „börtönviseltség” szégyenbélyege láthatatlan, és rengeteg szenvedést okozhat annak, aki szégyenbélyegként is éli meg, nem pedig szakmai ingyen-reklámnak tartja!

Ha „normálisan” viselkedik, és vele is így viselkednek, sohasem tudhatja, hogy most (Goffmannal szólva:) képletes vagy tényleges szociális identitása alapján viszonyulnak-e hozzá? Hogy vajon a társasági normákat nyilvánvalóan követő viselkedése alapján jóhiszeműen nem gondolják-e „makulátlannak”? Mert akkor félnie kell, hogy egy kényes pillanatban a fejéhez vágják, „miért nem mondtad meg?”, netán egyenesen: „elhallgattad, becsaptál!” - azaz bármikor diszkriminálható.

Netán stigmája ismeretében viselkednek vele „makulátlannak” kijáró módon? Ez a viselkedés azt üzeni: „Na és? Én bízom benned!”! Ebben az esetben „bölcsként” viszonyulnak hozzá. Diszkriminálták ugyan, hisz stigmája ismeretében bánnak így vele, ám ennek egyrészt nincs kellemetlen következménye, hiszen toleránsnak mutatkoznak vele szemben, másrészt már nem kell attól tartania, hogy ezután fog diszkriminálódni. A különbség óriási.

Sajnos azonban egy idegen társaságban szinte sose lehet eldönteni, melyik esetről van szó. A stigma nem tagadása, felvállalása és a vele való hivatkozás között hatalmas minőségi különbség van, mindhárom magatartásnak más az üzenete. A biztonság kedvéért nem hangoztathatja lépten nyomon a stigmáját! Örökös felemlegetésével csak elbizonytalanítaná a többieket. Nem tudnának vele mit kezdeni. Ha lényegtelennek tartva elhallgatja, akkor csal, ha a csalást elkerülendő mindenkivel közli, akkor maga tulajdonít neki nagy jelentőséget.

⁸⁸ Ha a stigmatizálódás megélésének folyamatát egy irodalmi művel kéne érzékeltetnem, egyértelműen Kafka Átváltozását nevezném meg

⁸⁹ Ezt az állapotot Kirkegard: Félelem és reszketés című művével érzékeltetném, - nem annyira a kognitív, sokkal inkább az ennek árnyékában létrejövő lelki, pszichés tartalma alapján.

Akárcsak a látható stigmával rendelkezők, így se, úgy se tudhatja, mikor húzzák le előtte a rolót, meddig ér a tolerancia. Még a bölcseknél sem!

Konzisztens és inkonzisztens nyugvópont

A stigmatizáció egyénben rejlő feltétele a „nyugvópont”. Ez a fogalom együttvéve jelent „kialakult szociális identitást” és „lelki egyensúlyt”. Az első inkább kognitív jellegű, és stabil viszony- és viszonyítási rendszert jelent, a második pedig inkább emocionális jellegű, és kiegyensúlyozott, harmonikus állapotot jelez. Mivel az értekezés a nyugvópont megingását tekinti a stigmatizálódás alapvető kritériumának, nyugvóponttal nem rendelkező egyén nem stigmatizálódhat, az ilyet „csak” minősíteni, kategorizálni lehet.

A nyugvópont értékekre épül, melyeket „**integratív**” és „**individuális**” típusba sorolhatunk. Az integratív értékek a társa/ság/dalom, míg az individuálisok az egyén érdekeinek adnak elsőbbséget. Ezeknek az értékeknek az egymáshoz viszonyított aránya minősíti a nyugvópontot „**konzisztenssé**” illetve **inkonzisztenssé**. A konzisztens nyugvópontban a két értéktípus kiegyenlítően van jelen, mindkettő egyenlő fontosságú az egyén számára. Az ilyen nyugvópont **konzisztenciapontnak** is nevezhető.

Az **inkonzisztens nyugvópontban** eluralkodik az egyik értéktípus, ezért ezeket a túlsúlyban lévő típus alapján integratív vagy individuális nyugvópontnak nevezhetjük.

A nyugvópontot alkotó **értéktartomány** az egyén személyiségének színességét, sokrétűségét; az élet különböző területein nyíló lehetőségeit; mozgástere nagyságát határozza meg. Az értéktartomány lehet **kiterjedt**, illetve lehet **beszűkült**. Valamennyi nyugvópont típus létrejöhet kiterjedt vagy beszűkült értéktartomány talaján egyaránt.

Szóljunk egy kicsit bővebben a „nyugvópontról”.

Mint említettük, stigmatizálni csak olyan embert lehet, aki egyensúlyt, stabilitást teremtett a világgal fennálló viszonyában, méghozzá úgy, hogy abban saját emberléte teljességét is érzi. Mondjuk úgy, integrálta valamilyen formában életébe a végtelent.⁹⁰ Aki megteremtette belső békéjét, a világgal való harmóniáját, úgy érzi, hogy a helyén van a világban, a lelke egyensúlyba került, az már rátalált a saját nyugvópontjára.

A dolgozat adottnak tekinti, hogy a stigmatizálódás előtt az egyén nyugalmi helyzetben volt. Ez nem jelent feltétlenül kialakult, letisztult, érett, (ön)tudatos személyiséget! A nyugvópont előállhat a környezet aktív közreműködésével is. Sok éretlen személyiséget szeretteik féltőn, okosan, gondoskodón, lépésről lépésre vezetnek, kormányoznak egész életükben.⁹¹

Ők sokkal könnyebben válhatnak a börtönben stigmájuk áldozatává. Hacsak nem terem hirtelenül mellettük valami bölcs és hatalmas őrangyal odabent, ők még mélyebbre hullhatnak a krízisben, mint egy már kialakult, letisztult személyiség. Stigmatizálódásuk „mentális szüzes-

⁹⁰ Ez a kissé misztikusnak hangzó „végtelen integrálás” a gyakorlatban általában a gyermekben testesül meg, aki továbbvivője lehet szülei ügyének a végzetten folytatott perében. Ritkábban bár, de jelent olyasmis is, mint: valamely téren társadalmi, nemzeti, nemzetközi szintű kitekintéshez, befolyáshoz jutni.

⁹¹ A testiesség természetes adottság, önmagától értetődő és önmagában áttetsző létezési mód, amit azonban fogalmi nyelvben igen nehéz és körülményes ábrázolni: ami prereflexíve világosan átélhető, az reflektálva homályos lehet.” (Ld. a „pátikus létmód”-ról írottakat bővebben Juhász-Pethő: Pszichopatológia 485-487.)

ségük elvesztését” is jelenti: először néznek szembe teljes felelősséggel életük alapkérdéseivel. Önállótlanáguk terhével egy felborult (addig se tudatosult) értékrenddel, ismeretlen sőt veszélyes szociális közegben kellene magukra találniuk. Ráadásul a megszokott támogató közeg helyett egy a stigmájuk miatt egy hirtelen merőben ellenséges légkörben. Megeshet, hogy még külső segítségre se számíthatnak, hisz stigmájuk a gondoskodó környezet csődjét is jelenti, az épp olyan válságba zuhanhat, mint ő.

Az individuális és az integratív típus

A nyugvópontot alkotó individuális és integratív értéktípusok teoretikusan ellenpólust képeznek ugyan, de mivel praktikusán minden integrálódhat beléjük, (politikai, pénzügyi, hatalmi helyzet, egészségi állapot, vallási, erkölcsi nézetek, életmód, életkor, külsín, stb.,) aktuális minőségük mindig az adott esettől, az adott társasságtól függ. (Nyilván más értékek fontosak az Idegen Légióban, mint a nemzeti tizenegyben.) A társasság által hasonlóan minősített értékekből képződik az egyén „nyugvópontja”, hogy viselkedésének stabil alapját képezze.

A nyugvópontban az egyes alkotóelemek már nem határolhatók be, külön-külön ritkán lehet tudni a súlyukat a személyiség stabilitásában. Ennek a tisztázatlanságnak a megbélyegződés megélésében különösen nagy a jelentősége: ez a megélt krízis egyik oka. Még egy kisebb jelentőségű érték sérelmébe is a nyugvópont teljes egésze rokkan bele.

A két értéktípus két szociális alapbeállítódást is meghatároz, a nekik megfelelő magatartással együtt.⁹² Különbségük legtömörebben talán úgy érzékeltethető, hogy az individuális értékek követői maguk építik fel, tartják karban nyugvópontjukat, az integratívok pedig mindenüket beledobják a társasság „közös kalapjába”, amijük csak van, és onnan is veszik ki, ami nyugvópontjuk megteremtéséhez, megtartásához kell nekik. (Sokszor azonban csak a szuggesztíóját kapják a nyugalomnak, a biztonságérzetnek.)

Az individuális típus jellemzését rögtön azzal kell kezdeni, hogy lehetetlen bizonyos fokú integráció nélkül élni. Individuális típusról tehát csak a minimálisan elégséges integráció meglétén túl lehet beszélni, - de ez rögtön tautológia, mert ha nem lenne adott, nem lenne individuális típusú személyiség sem.

⁹² Papp Zsolt kategóriáinak felhasználásával fogalmazva: ez a két értékrend másféleképpen kínál tájékozódást és tartást a társadalomban. Az individuális személy rendszerintegratív meghatározottságú, azaz az individuális választása objektív alternatívái mérlegelése útján történik, az integratív személy pedig szociálintegratív meghatározottságú, azaz objektív alternatívák közül a kapcsolatai tanácsára választ. Tehát az integratív bevonja a választásba a társasságot, az individuális nem. (ld. Papp 1982 83.o)

Az individuális személyiségek⁹³ autonóm életre törekszenek, melyben a sorsukat meghatározó döntések lehetősége de felelőssége is csak az övék, és alkalmazkodniuk csak az általuk választott személyekhez, körülményekhez, tetszésük szerinti ideig és mértékben kell.

Jóllehet, ezek az emberek az individuális szférájukkal tartják magukat egyensúlyban, ettől egyáltalán nem kell, hogy szociálisan passzív, mizantróp, társadalomtól elrugaszkodott életet éljenek! Rendkívül kiterjedt köz- és társasági életet is élhet valaki az individuális értékek szerint. Ebbe a csoportba tartozik mindenki, aki az életét olyan tevékenységekben teljesíti ki, amelyek a saját hatáskörében maradnak, így a családjának, kertjének, hobbijának, sportjának élő ember, de a tudós, a művész, stb. is.

A nagy számban fellelhető individuális típusú, „önjáró” emberek tartják a frontot a társadalom végvidékein, teremtenek új értékeket, óvnak régieket, ők mozgatják az egész társadalmat.

A társadalom együttműködik az extrém mértékben individuálisokkal, utat nyit előttük, menlevelet ad nekik azok alól a társadalmi konvenciók alól, amiket amúgy se tartanak be. A többség féltve vigyáz extrém nonkonformista⁹⁴ társaira, a „helység bolondjaira”, a „helybeli csodabogarakra”,⁹⁵ a különcökre, a jó vagy rossz boszorkányokra, a megasztárra, a hordószónokra, a zseniális alkotóra, tudósra, a híres-hírhedt művészre stb.; még ha a törődésük olykor minden jó szándékuk dacára balul is üt ki.⁹⁶ Ezekre az extrém individuumokra szükség van, ők jelzik a társadalomban a szabad(os)ság éppen adott határait.

Az integratív⁹⁷ típusú személyiségek szívesen adják ki a kezükből a döntést, keresik a tiszta alá- és fölérendeltségi viszonyokat. Még legszemélyesebb ügyeiket, szerelmi életüket, baráti körüket, testi-lelki egészségüket érintő választásaikban is döntő szerepet adnak annak a szűkebb-tágabb közösségnek, melyhez tartozónak vallják magukat. Erejüket is alapjában ebből a közösségből merítik, erre támaszkodnak vagy ezen csüngenek. Kifutásukat, önmegvalósítási lehetőségeiket is szervezetfüggő területeken keresik/találják: állami hivatalokban, testületek-

⁹³ Adorno típusai közül a leginkább a „valódi liberális” és „a hóbotos” képviselhetné ezt a típust (Előítéletek...1980/284-288; 258-259.o). E típust leginkább magatartása, életérzése jellemzi, sokkal kevésbé a hovatartozása. Szélsőértékei irodalmi példák alapján is jellemezhetők. Az egyik végpont Lautréamont Maldoror énekei. Ebben egy misztikusan homályos, prepercepcionális, prekognitív, pátikus létezésélmény sejlik fel. A másik József Attila, aki a „Mint egy halom hasított fa...” és „A semmi ágán ül szívem...” között egy érzékeny, mégis metszően kognitív, racionális világmegélést mutat.

⁹⁴ „Nincs pontos határvonal konformizmus és nonkonformizmus között; csupán a hozzáférhető befolyások között választhatunk, és e befolyásokat kombinálhatjuk többé kevésbé jellegzetes és szokatlan módon. (Merton 1980/713)

⁹⁵ Id. a „bygdeoriginal” megjelölést Nils Christie: A fájdalom korlátai 10.1 Bp. Európa 1991 (Deviancia... 1993)

⁹⁶ József Attila belepusztult, hogy az idegstanatóriumi kezeléssel mintegy „kényszer-integrálták”, meghozza a pszichiátriai beteg státusába. Olyan stigmát ütöttek ezzel rá, amitől költészete (legalábbis önmaga számára) „tünet együttessé” és „körtörténetté” változott, amitől ő élete értelmét: autonómiáját veszítette el. Nem csoda, ha úgy érezte: „...már halálom is haszontalan”.

⁹⁷ Adorno típusai közül az autoriter, a manipulátor, a merev és a rajongó alighanem ebbe a csoportba kerülne. (Előítéletek...1980/247-253; 262-267; 270, 276.o).

ben, a különböző politikai szervezetekben, az egyházakban, vagy éppen a szervezett bűnözésben.⁹⁸

Az integratív emberek tartják fenn és össze a társadalmat. Egyszerre erősebbek is, gyengébbek is az individuálisoknál. Erősebbek, mert hiszik, hogy szükség esetén élhetnek a közösség egészének erejével, befolyásával, és így többre érnek, nagyobb biztonságban vannak az individuálisoknál.

Gyengébbek, mert ezért a talán soha próbára nem tett reményért cserébe mindenüket, a legmagánabb magánéletüket is a közösség érdeke alá rendelik, személyes függetlenségük szinte egyáltalán nincs. Ők a hatalom közkatonái, de sokszor csak önkéntes Jancsi bohócai, „küdd-ki-hídd-bé”-jei, „fogd-meg-ereszd-meg”-jei, rohamosztagosai, terrorlegényei, akiken keresztül a hatalom birtokosai a közösség nevében a saját érdekükben (is) manipulálják a többiekét és a helyzetet.⁹⁹ Az integratívok e függésük miatt sokkal érzékenyebbek a stigmára az individuálisoknál, ezért míg minden eszközzel igyekeznek elkerülni saját megbélyegződésüket, előszeretettel és nagy szakértelemmel munkálkodnak mások stigmatizálásán.¹⁰⁰

Egy zenei/irodalmi példával érzékeltetve: Wagner Parsifalja az integratív értékrend apoteózisának tekinthető. Az opera kezdete tulajdonképpen még antipélda is lehetne harmónia ügyben. Egy negatív bizonyíték: a hiánya bizonyítja, hogy volt, tehát léteznie kell, (vagy legalábbis kellett). Még ez a hiány is csak a Grál lovagok oldalán jelentkezik, Klingsornál sose volt.

A „tisztá életű” Grál lovagok közössége (integratív értékrend) áll itt szemben a kítaszított Grál-lovag Klingsorral, a maga útjára kényszerült varázslóval. Klingsor nem képez igazi (individuális értékrendű) ellenpontot velük szemben! A kérdés csak annyi, bebizonyosodik-e az integratív értékrend felsőbbrendűsége, vagy a vég feltartóztathatatlan.

Klingsor képtelen individuális harmóniát teremteni, még ha el is fogadjuk, hogy ennek a megteremtése érdekében kell számára a Grál. Nem azért, mert a harmónia nem azonos a hegemoniával, tehát nem szerezhető meg automatikusan a hatalommal együtt. Azért nem képes rá, mert ő maga tök(él)etlenedett el, amikor (még lovagként, kerülő utat választva az érzékiség kísértésének legyőzésére,) megfosztotta magát férfiasságától. Diadala így - minden szimpátiám dacára az individuális értékek iránt - csak a pusztulás diadala lehetne.

A Grál lovagok ereje megroppant. A transzcendensbe nyúló integratív hierarchia földi csúcsán álló Amfortas egyetlen pillanatnyi megingása alkalmával Klingsortól sebet kapott (az stigmát ütött rajta), így immár méltatlanul, (deviánsan) egyre keservebben képes a híd szerepét betölteni ég és föld között.

Megszakadóban van az integráció folytonossága a földi és az égi, a reális és a transzcendens között. Hogy újra helyreálljon a rend, jönnie kell egy „szent bolond”-nak, egy szűz ifjúnak, aki ellenáll Klingsor elkápráztató csábításainak, és a lerongyolódott Grál-lovagokat tartja értéke-sebbnek, vagyis tudatlansága ártatlanságában elfogulatlanul őket választja.

⁹⁸ A maffia vagy a jakuza tagjai totális testi-lelki kiszolgáltatottsággal fizetnek a tagsággal járó előnyökért.

⁹⁹ Id. Allportot a követőkről 1977/ 570.o az értekezés integratív fogalmának értelmében szélsőérték!

¹⁰⁰ Id. a moralizálásról, mint felszíni alkalmazkodásról, valamint a határozottság szükségletéről mondtak Allport 1977 /546-548.o

Az emberek nagy többségének azonban nem a fenti szerepek jutnak osztályrészül a minden-napok Grál-legendáiban, hanem egy másik, Kundryé. Erről a különös nőalakról elég keveset tudunk ahhoz, hogy nyugodtan elemezhesük, anélkül hogy bele kellene bonyolódnunk az alakjával kapcsolatos ellentmondásos információkba.

Kundry kikacagta a keresztjét vivő Krisztust, ezért átok ül rajta: addig nem szabadulhat kínokkal teli életétől, míg női vonzerejének egy férfi ellen nem áll. Békeidőben még segíti is a lovagokat, de Klingsor magától értetődő szövetségesként felhasználja őt a Grál lovagok elleni harcában: ha lovag közeledik, a máskor jobbra zsibbadt álomba dermedt nőnek visszaadja teljes fiatalkori szépségét, hogy magába bolondítsa, és így megakadályozza a Grál lovagok sorába lépését.

Kundry élete kimerevített pillanat, mitikus jelen. Az idő megállt ott, amikor a szerelem mindenható fegyverének birtokában (individuális értékrend) élte a maga életét. Szépsége, vonzereje messze fölé emelte annak a helynek, ami az őt származási csoportjában tisztességgel (integratív érték!) megillette volna. Távol kerülve övéi mindennapos gondja-bajától, szenvedéseitől, gazdag és nagy lábon élő körökben forgolódott: úgy érezhette, a lába előtt hever a világ. Nem kell hozzá sok pszichológiai érzék, hogy nyilvánvaló legyen, miért ő kellett, hogy kinevesse a szegények és szenvedők megváltóját, különösen, hogy jól értesült „hódolói” még mint a zsidók félkegyelmű, önjelölt királyát is emlegették előtte maguk között.

És világos az átok értelme is, sőt, minden hívő előtt hallatlanul kegyes: Kundry mindaddig nem halhat meg (nem üdvözülhet!), amíg maga meg nem győződik arról, hogy a hit (integratív) nagyobb hatalom, mint a szerelem (individuális).

Ráadásul mindig hajdani szépsége teljes fegyverzetében indulhat csatába, hogy veresége saját maga előtt is kétségtelen legyen.

És hol ütközhet meg jobban ez a két hatalom, mint a Grál erdejében, ahol magukat szent életre szánó férfiak járnak, csupa tántoríthatatlan szűz! Méltó ellenfelek. Minél igézőbb Kundry, annál nagyobb hitre van szüksége a lovagnak, aki majd ellenáll! Ellenállása testibe fordítja át hite erejét, ami ezzel felmutathatóvá, sőt, bizonyos fokig mérhetővé válik.

Kundry azonban veresége után üdvözülhet, és minden bizonnyal díszpolgára lesz az angyalok karának is, mint koronatanú a hit ereje mellett.

Mindenesetre ha sokunk netán hasonló szereposztást kapna is mindennapjaink kisszerűen csipp-csupp „Grál-legendáiban”, a mi kilátásaink nem ilyen biztatóak. Mi bizony meghalhatunk üdvözületlenül, és bizony még szépségünk teljes fegyverzete is lassan vajh hova tűnik, stb., stb.

Érdemes néhány gondolat erejéig elidőzni a két értéktípus egymáshoz való viszonyának kérdésénél.

Mivel a minimálisan szükséges integráció a legindividuálisabb személyiséggel szemben is életfontosságú követelménye a közösségnek, ennek mértékéről pedig a mindenkori hatalom dönt. Csak ennek ismeretében lehet az egyes értékek hovatarozásáról határozni.

Az elemzés mélységétől függően is átsorolódhatnak az egyes értékek egyik típusból a másikba. Egy kis közösség normái szerint kirívóan excentrikus személyiség nonkonform értékválasz-

tását is lehet mélyebb üzenetet hordozó erkölcsi tettek interpretálni.¹⁰¹ Érvényesíthet valamely az egész közösség fennmaradását szolgáló törvényt, és így a legexcentrikusabban individuális is integratívnak¹⁰² tekinthető a legmélyén.

De ki tudja eldönteni, vajon inkább individuális vagy inkább integratív-e, aki szabad akaratából sodortatja magát szolgálai a környezet, a médiák diktálta álnonkonformista divat-áramlatokkal? Valóban nem alkalmazkodó-e, aki nem talál közös nevezőt egy szűklátókörű közösséggel, és ezért az annak kiáltja ki?

Az államszocializmus idején a munkahely egyfajta személyiség-legalizáló intézmény volt. A munka az ottani „párt- és állami vezetőknek” tetsző viselkedés feltétele volt, akik ezzel az emberek legszemélyesebb dolgaiba is beleszólhattak a hajviselettől a társasága megválasztásán át a szexuális életéig. Aki pedig ezt nem tűrte el, nemcsak elesett „a kaparj kurta neked is jut” langyos biztonságától, hanem „vándormadár” is lett, akin teleírt munkakönyve kiáltó bélyeg volt, és előre vetítette sorsát a soron következő munkahelyén is.¹⁰³

Aktuális és létfontosságú a kérdés, hogy mekkora az individuum szabadsága ma, amikor a mamut pártállam puhán fojtogató kényszere helyett sok nekivadult, durva kis csoport diktálná „népboldogító” normáit, és tartaná fenyegetésben a számukra képbe nem illő polgártársait, és amikor a „szolgáltató rendőrség” törvényekkel szabályozott erőszaka mellé önkéntes rendcsinálók tömörülnek védelmi, önvédelmi szervezetekbe, hogy érvényt szerezzenek a „közakaratnak”, szolgálják a „közjót”!

A nyugvópont tehát értékekre alapozódik. Ha a nyugvópont létrejöttében az individuális és integratív értékek (a hozzájuk tartozó lehetőségek és kötelezettségek tartományával együtt) azonos szerephez jutnak, akkor a nyugvópont konzisztens, vagyis az ilyen nyugvópont a személyiség konzisztencia pontja is.

Az ilyen ember nyitott és érzékeny, helyesen látja a közösségben elfoglalt helyét, tisztában van lehetőségeivel és kötelezettségeivel, a közösség is helyesen érzékeli őt, és méltányosnak tartja a magáénak tulajdonított individuális mozgásteret. A konzisztenciapont stabil identitást eredményezhet, hosszabb távon garantálhatja a lelki békét, hiszen két irányból is adhat tartást. Amit az individuális szféra kíván, azt az integráns el is várja, és amit az integratív megkövetel, arra az individuálisnak is szüksége van. Az egyik tartomány kisebb-nagyobb válságain úrrá lenni erőt adhatnak a másik tartomány tartalékai. Az egyik esetleges összeomlása után még mindig épülhet teljes értékű harmónia a másikkal (bár már csak inkonzisztens). Ugyanakkor bizonytalanabb is lehet az olyan ember nyugalmi helyzete, aki egyforma súllyal igyekszik megfelelni a saját individuuma által támasztott belső, és a közösség által támasztott külső

¹⁰¹ A nagy görög sorstragédiák hőseinél is ez a helyzet, Ancsel Éva az Írás az éthoszról lapjain seregnyi példát hoz ilyen tettekhez! Jung archetípusa, kollektív tudatalattija is legalizációs csatornát és integrálási lehetőséget kínál az ilyen típusú viselkedésre.

¹⁰² Különösen az a közösségi érzés adleri értelmezésének alapján, melynél „sohasem egy jelenlegi, adott közösségről vagy társadalomról van szó, nem is politikai vagy akár vallási formákról, hanem olyan célról, amely az egész emberiség ideális közösségét jelenti... ez a közösségi érzés az erőszakot alkalmazó kollektívizmus minden formájával összeegyeztethetetlen.” (Adler, 1919)

¹⁰³ Indirekt bizonyítékként idézem: „Tapasztalatok arra utalnak, hogy hazánkban a munkahelyek rendkívül konfliktus-telítettek: mind a személyes viszonylatokban, mind a szervezeti-hivatali kapcsolatokban igen sok a személyes alakot öltő feszültség, nyílt vagy hallgatólagos ellenségeskedés, anarchikus versengés.” (Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon I. 92. old)

elvárásoknak. Nyitottsága miatt az egyik szféra zavarai azonnal áttérjedhetnek a másikra is, így egy bajból rögtön kettő is lehet. Elveszítheti az integratív szférája számára nélkülözhetetlen csoportközéget, belső válsága miatt pedig nem is képes újat találni, amitől csak még mélyebbre kerülhet az individuális szférája válságában is.

A nyugvóponthoz azonban nem szükséges a kétféle értéktípus egyensúlya. Harmóniában érezheti magát a világgal az is, aki inkább, vagy akár kizárólag is csak az egyik értéktartomány szerint határozza meg önmagát. A „féloldalas” nyugvópontra és a konzisztenciapontra épült harmóniák közötti különbség még az egyén kisebb-nagyobb válságai idején sem feltétlenül észlelhető. Önmagában nem jelent alacsonyabb vagy magasabb rendű belső békét, ha valamelyik szféra nagyobb szerepet kap az egyén értékrendjében.

A nyugvópont minőségének jelentősége a társadalomban

Hogy valaki konzisztens vagy inkonzisztens nyugvóponttal bír-e, azt nem könnyű megállapítani, ez iránt kutakodni pedig tapintatlanság, az egy sajátos csapdát rejt magában: a **meghitelezett konzisztencia csapdáját**.

Az egymást csak felszínesen ismerő emberek a napi kapcsolatukban meghitelezik a másikat nyugvópontja konzisztenciáját, az ahhoz tartozó lehetőségtartománnyal együtt. A „hitelfolyósítás” a nyugvópont bármelyik összetevője alapján történhet, hogy ez melyik lesz, általában azon múlik, hogy a hitelező melyik szférában ismeri ki jobban magát. Ahhoz szabja a hitelt, amelyiknek a terjedelmét biztosabban meg tudja becsülni, - meg a biztonság kedvéért esetleg valamennyit még rátart, ha ezt szükségesnek látja. A helyesen felmért egyik összetevő alapján létrejött téves konzisztenciapont hitelezése még kalkulálható rizikóval jár, és általában mindkét fél részéről kézben tartható.

Ilyen típusú tévedésbe eshet például, aki mondjuk egy híres művésztől kér szociális, közéleti vagy jogi ügyekben tanácsot, esetleg egyenesen pártfogást. Az individuális szférája alapján túlbecsült művésznak is kellemetlen lehet, ha a tanácsa egyáltalán nem válik be, vagy be kell látnia, hogy a színpad világán kívül nem ér olyan messze a keze, mint a híre, hiszen senki sem szívesen szembesül ilyesmivel. Legfeljebb az enyhíthet a kudarcán, hogy nem a saját bőrén próbálta ki képességeit egy számára idegen természetű feladat megoldásában, hanem csak annyit kockáztatott, hogy legfeljebb egy rajongójával kevesebb lett.

Az ilyen tévedések azonban végzetesek is lehetnek. Aki azt hiszi, hogy ha valaki a hierarchiában magasra jutott, tehát az integratív ágon határozottan sikeres, az az individuális értékeiben is magas színvonalat képvisel, és tanácsot kér tőle legfőltettebb belső titkos ügyeiben, súlyos árat fizethet ezért a tévedéséért: teljesen normális integratív reakció nyomán lelke közpréda lesz. Egy integratívnak egyszerűen nincs érzéke a privát szféra tisztelete iránt, egy titkos bánat orvoslására mi sem természetesebb számára, mint egy konzílium összehívása.

Még rövidebbet húzhat olyan esetben is, melyben a „hatalmasság” rossz tanácsa miatt már amúgy is áldozatává vált a saját jóhiszemű túlértékelésnek! Ugyanis lehet, hogy külön meg kell fizetnie még azért is, hogy az ő kudarca révén a „hatalmasság” is elszenvedett egy szimbolikus vereséget.

A nyugvópont megtalálása, megteremtése a lélekre nézve egészség vagy betegség kérdése lehet. Ahhoz azonban meglehetősen önismeret és széleskörű tájékozottság szükséges, hogy az ember képes legyen a saját nyugvópontját analizálni és tudatosítani, hogy meg tudja állapítani benne az individuális és integratív szféra arányát.

Az e téren uralkodó bizonytalanság óriási hajtóerő és óriási erőforrás a társadalom egésze számára.

A társadalomban, e tömbösödő világ már csak talán legnagyobb csoportjában, sok szakmai és egyéb tevékenység fő tartalma és célja az egyének nyugvópontjának megteremtése, megtartása, megőrizve tovább erősítése, stabilizálása, stb. A nyugvópont körüli bizonytalanság talaján humán foglalkozások egész sora jött létre a társadalomban való létezés lehetővé tételére, és a társadalom önfenntartásának biztosítására.

A pedagógia, az oktatás elsősorban a konzisztens nyugvópont megteremtését igyekszik kialakítani. A konzisztenciapont folyamatos karbantartására elsősorban az egészében vett (mert így kiegyenlített, sokoldalú és árnyalt) tömegkommunikáció, és az egészében vett humán tudomány hivatott. Az „egészében vett” megszorítás azért fontos, mert bizony a napi felhasználásra szánt termékeiben hajlamos prostituálódni, vagy alázatosan „az ideológia szolgáló leányává” szegődni, ezt a kicsapongását azonban teret, időt legyőző kincsei bőven ellensúlyozzák, és a helyükre teszik az előbbieket is.

Az individuális típusú nyugvópont karbantartásán elsősorban a pszichológia, pszichoanalízis,¹⁰⁴ valamint a filozófia és a művészetek egésze munkálkodik, az integratív típusú nyugvópont jólétéről leginkább a politika, az ideológia és a jog gondoskodik. Ezek a tudományok olyan szűrők, amiken át szétnézve a világban az inkonzisztens nyugvópontok stabilizálni tudják magukat. Ezek segítségével kezelhető alakzatba tudják rendezni, át tudják „kódolni” vagy ki tudják iktatni az általuk kevésbé megélt, kevésbé ismert, ezért zavaró, kiszámíthatatlan és talán fenyegető másik típusú értékszféra jelenségeit, hatásait.

Társasság, maszk, amorf

A stigmatizáció egyéni kívüli előfeltétele egy **társasság**. Azért választottam a „**társasság**”¹⁰⁵ fogalmat, mert ez kevésbé terhelt mindenféle sajátos jelentéstartalmakkal, és csak annyit mond: (egynél)több, egymással valamilyen viszonyban lévő ember. Bármely más fogalmat használnék, (csoport, közösség, nemzet, nép, népesség, lakosság, emberiség, tömeg, társaság, -kör, klikk, banda, kapcsolatháló, struktúra, hierarchia, interperszonális viszonyrendszer, stb.) csak tökéletlenül, és körülményesen lehetne leválasztani róluk mindazokat a sajátos mellékjelentéseket, amivel a társasságnál többet vagy mélyebbet jelentenek. Talán leginkább a merton *„tagsági csoport”* fedné le leginkább a „**társasság**”-ot, azért nem választhattam mégsem, mert ez a kifejezés is olyan plusz jelentéstartalommal, sőt elméleti keret kijelölő tulajdonsággal rendelkezik, ami hátrányára lenne mondandómnak.

A társasság többé-kevésbé markánsan két részre, maszkra és amorfra különül el.

A „**maszk**” hivatott a társasság érdekeit szolgáló szervező, koordináló, mozgató, egyben tartó, felügyeleti és operatív feladatok végzésére, de lehet a társasság fölötti uralom megtartására szövetkező pragmatikus érdekszövetségnek is tekinteni. A merton kategóriák közül a

¹⁰⁴ ilyen önstabilizáló terep volt például Freudnak a pszichológia (pszichoanalízisével a „kimenetet” visszacsatolta „bemenetre”: az előállt érthetetlen és félelmetes lelki állapotot elemzendő tapasztalati élményként visszautalta az ettől szenvedő értelem illetékességi körébe; végül pedig a személyiség „háromszorozása” /én, felettes én és őszvalami/ hozzásegít egy érthető, világos, hogy ne mondjuk banális magyarázathoz, ami tovább hessenti az irracionális fenyegetettség sötét rablómadarát). Salvador Dalinak viszont már a pszichológiává vált Freud lehetett ilyen önstabilizáló terep (ld.: Dali/1986)

¹⁰⁵ A fogalom egy találón magyarázott simmeli kategória.

„viszonyítási csoport”-hoz áll a legközelebb, de már csak azért sem lehet jó „viszonyítási csoportnak,” mert működése nem látható teljes egészében. A legális hatalom megtartása érdekében titkon illegális eszközöket is be-bevetet a társasság valamennyi szintjén és színterén,¹⁰⁶ ezért normatív üzenetei legfeljebb csak arra nézvést adnak útmutatást, hogyan lehet a vele való összeütközés veszélyét minimalizálni.

Az „**amorf**” a társasság többi tagja, azaz a maszk körén kívül maradó individuumok összessége. Nincs is egyéb mindőjükre nézve közös vonásuk. Ez azonban nem jelenti, hogy elszigeteltek lennének, csak azt, hogy az adott társasságban nem tartoznak a maszkba! Számítalan alacsonyabb szinten szerveződő, kisebb közösségnek a vezetői is lehetnek akár! Merton kategóriáiban gondolkodva ők a maszkhoz viszonyítva a „nem-csoporttagok”,¹⁰⁷ azaz a kíváncsi vagy potenciális maszktagok, illetve a maszk szempontjából autonóm, marginális, tárgyilagosan közömbös vagy ellenséges egyének.¹⁰⁸

Hogyan válik külön a maszk és az amorf? Ha egy sereg idegen emberre rábízunk valami feladatot, amit csak együtt tudnak megoldani, a feladatnak, mint rendezőelvnek a mentén hamar megszerveződnek. Ha aztán ezt a társasságot szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy összehangolt működését tagjai egy töredékének munkája eredményezi. Ők viszik az ügyeket, végzik el a társasság fenntartása szempontjából fontos teendőket, illetve ők mozgósítanak és irányítanak olyan feladatoknál, amikben az egész társasságra szükség van.

Ezt az aktív magot maszknak nevezem, mert egyrészt valóban a társasság arculatát adja, másrészt mert épp úgy lefedi a társasság többi részét, mint egy álarc az igazit: tőle függ, hogy mennyi kerül a letakart részhez testközelségbe a külvilágból. A „letakart” társasságrész az amorf. Ez az elnevezés a „maszk alatt lévő” társasságrész egészében véve formázatlan, szervezetlen, kaotikus jellegét hivatott hangsúlyozni, ami azonban dinamikus, flexibilis, óriási erőt, rendkívül széles értékskálát foglal magába, és a látens/alternatív maszkon kívül számítalan kisebb-nagyobb társasság (vagy ezek lehetősége) található benne.

A maszk elsősorban a struktúrát különösen igénylő integratív típusú személyiségekből áll, míg az amorf főleg az individuálisok gyűjtőhelye. Korántsem tartozik azonban minden integratív a maszkba, ugyanakkor individuálisok is belekerülhetnek. A maszk egyébként nemcsak a

¹⁰⁶ Ez önmagában még nem kell, hogy fenyegető legyen a társasságra nézve! Simmel szerint: „Ha az egyéni érdekek fölött objektív, ezen érdekek bizonyos oldalait összefogó uralmi képződmény alakul ki, akkor ez formális önállósága révén feljogosítva érezheti magát titkos működésre anélkül, hogy ezáltal meghazudtolná „nyilvánosságát”, az összes ember érdekeinek anyagi figyelembevétele érdekében. Nincs tehát olyan logikai összefüggés, amelyből az következne, hogy a nyilvánosságnak nagyobb értéke van.” (Simmel 1973 335. old)

¹⁰⁷ Merton 1980 589.o

¹⁰⁸ A „társasság = maszk + amorf” képlet általános jellemzése szükségképpen problematikus, hiszen nem léteznek általánosságban, csak mindig konkrétan. Ami „testetlenül” is jellemezhető, az a viszonyuk. A amorf (kissé talán még ezt figyelembe véve is túl költői) jellemzésének védelmében csak azt tudom felhozni, hogy míg a maszkot funkciójából adódóan viszonylag jól meg lehet ragadni, hisz „hivatalból” láthatónak kell lennie, az amorfot sokkal nehezebb. Elemeit egyetlen közös tulajdonság köti össze, hogy nem a maszk elemei. Ráadásul minél kevésbé láthatók, annál szabadabbak, és annál megragadhatatlanabbak. Nem kell, hogy az amorf minden tagja maga legyen a megtestesült excentricitás, de bele kell férnie az amorf természetébe ennek is! Mentségemre hadd hozzam fel, hogy mihelyt a „társasság” konkrét tartalmat nyer, ez a parttalan ható definíció is konkrétabbá válik, amit talán az előző rész is bizonyít.

társasság csúcán található, a társasság minden szintjén vannak maszkhoz tartozók, különösen ha annak illegális, alegalis „hátszágát” is ideértjük.

A maszkba való tartozás hatalom és felelősség, privilégium és teher egyszerre. Míg az amorf úgy látja, hogy személyes lehetőségei megfelelőek, hogy a társasság közös terheiből valóban csak az elkerülhetetlenül szükséges mennyiséget hárítják át rá, addig a maszk nyugodt lehet, és megtarthatja azt a lépéselőnyét, amivel a társassági ügyekben az amorffal szemben rendelkezik. Ez a lépéselőnye jelentős hatalmat ad a kezébe: rengeteg információhoz jut az amorf ügyeiről, és bizonyos fokig ellenőrzése alatt is tudja tartani. Az amorfban akaratlanul is létrejönnek kisebb-nagyobb struktúrák. Ezek „stratifikációs” módszerű feltárásával a maszk különösebb nehézségek nélkül kontroll alatt tarthatja az egész amorfort. Hatalmi pozíciójában minden különösebb ügyeskedés nélkül megszerezhet, elérhet dolgokat, amikről az amorf nem is álmodhatott volna. A maszk azonban ennek dacára sem lehet nyugodt, mert nagyon jól tudja, hogy az amorfban számtalan potenciális utódja van, és ha nyilvánvalóvá válik, hogy visszaélt a hatalmával, búcsút mondhat annak.

A tisztázatlan nyugvópontnak a társasság szintjén is óriási szerepe van.

A konzisztencia-meghitelezés csapdája kapcsán már szembesültünk azzal a problémával, hogy nem olyan egyszerű megállapítani, a másoknak hol van a nyugvó pontja. Most ugyanezt fogalmazzuk meg másképp: az egyes ember nincs abban helyzetben, hogy pontosan fel tudja mérni, milyen mélyen kénytelen a társassági érdekeket beengedni az életébe, mennyire jogosak a maszk által a társasság nevében támasztott követelések, mennyire elengedhetetlen azokat teljesíteni, azaz mekkora a társassági létezéséhez elengedhetetlen minimálisan elégséges integráció mértéke. Megbízható, pontos információkat, alapos tájékozottságot, széleskörű szakmai ismereteket igényel, hogy a társasság létéhez minimálisan elégséges terheket helyesen fel lehessen mérni. A szükséges információk beszerzéséhez a maszknak össze sem hasonlíthatóan nagyobb lehetőségei vannak az amorfnál. Ha jól használja ezeket, meg tudja találni az egész társasság érdekeinek legjobban megfelelő megoldásokat. Egy darabig ugyan elképzelhető, hogy lépéselőnyét csak a saját javára használja, de ez a társasságra érezhetően növekedő terhet ró, ami előbb-utóbb aktivizálja az amorfort, és az kitermeli a társasság egészét kevésbé terhelő megoldások alkalmazására képes és hajlandó alternatívát: egy egész maszkot vagy annak célirányosan lecserélendő részét. Ez utóbbi esetben a maszk többsége a saját érdekében még korrigálhatja hibáját, és beemelheti a megfelelő személy(eke)t soraiba.¹⁰⁹

A maszk különböző időszakokban különböző fokban nehezíti vagy könnyíti meg az amorf számára az átugrást vagy átlépést. Hol kemény feltételeket szab a maszkba kerüléshez, (felvételi procedura, tagsági díj, ajánlók, garanciák stb.), hol meg minden eszközzel azon van, hogy minél jobban elébe menjen az amorfnak. Olyannak mutatja magát előtte, hogy kétségtelenné tegye a vele való azonosulását, mintegy erkölcsi kötelességévé téve ezzel, hogy az amorf is „vállalja saját magát”, azaz lépjen át a maszkba.

Különösen jól látható ez választási időszakban a politikai pártok esetében. Az esélyes pártok a további erősödés érdekében szűrőt alkalmaznak a bekerülők megrostálására, hogy az amorfból csak a magasabb státusukat gyűjtsék be, illetve azon igyekeznek, hogy kinyomják soraikból azokat a tagjaikat, akik eléletlenítik a párt arcvonásait, gyengítik image-ét, és akiknek

¹⁰⁹ A politikai „maszk”, ha csak teheti, még a demokratikusnak mondott társadalmakban is vérrelvassal akadályozza az amorf benyomulását a soraiba, a merev feudális hierarchia, az indiai kasztrendszer pedig szinte csak halál és születés típusú társadalmi mozgást ismert.

„uszályában” nem kívánatos társadalmi csoportok meghiúsult érdekérvényesítési reményei is növelhetnék a listát a majdani „tartozik” oldalon.

A leendő „futottak még” kategória hangoskodó pártocskái ellenben szélsőséges jelszavakkal, felszínes, közhelyes szólamokkal kínálják a belépőt a politikacsinálásba a politikai gondolkodásban zömmel ugyancsak nagyon szélsőséges és felszínes alacsony státusúak tömegének.

Egy nagy sötét szakadék

Az amorf és a maszk között ott tátong egy kiszámíthatatlanul **nagy, sötét szakadék**. Ennek a maszk felőli oldalán van a „**gyűlés sziklája**”: a társasság információs, koordinációs és irányítási feladatainak intézésére szolgáló hely.

Az amorfé természetesen a nagy sötét szakadék másik oldala.

A maszkba való belépés (átugrás, átlépés) minőségi változást jelent az egyén társassági létében. A hovatarozás kinyilvánítása, illetve ennek elfogadása sokszor látványos beavatási ceremónia keretében történik. Ez egy szinte mágikus, transzcendens fordulópont, egyfajta metamorfózis, mely egyértelművé teszi az amorfból való kiválást és a maszkba való átlépést. Ez egyúttal az individuális út feladását jelenti, mindazzal az individuális szabadsággal együtt, ami azzal jár.

A nagy sötét szakadék mindkét rész számára fontos, méretét azonban szinte személyenként másnak érzékeli mindenki, ha érzékeli egyáltalán. Az amorf is háborítatlan maradhat valamelyest a maga oldalán, a maszk is biztonságban tudhatja magát, hogy az amorfból nem kellemetlenkedik fel váratlanul semmi reá nézve kompromittáló információ a gyűlés sziklájára, ami felbolygathatná vagy megingathatná az általa diktált rendet.

Ez a szakadék a nagy toborzások idején keskeny vizesárokka szűkül, és így is marad meg annak az emlékezetében, aki ekkor lépi át.

Nem is fogja hát érteni, mikor a tegnapi amorf-társak annak veszélyes mélységére vagy szélességére panaszkodnak! Amikor az emlékezete szerinti vizesárokra méretezetten kitarja karját a régi barátok felé, azok viszont enervált búcsúintésnek látják ezt a számukra áthidalhatatlan messzeségből. Az újsütetű maszkistát sérti ez a „meg nem érdemelt ellenségesség” és neofita buzgalommal azonosul az amorftól valóban nagy távolságra álló maszkkal. Készséggel vallja a gyűlés szikláján hangoztatott maszktéziseket, melyek szerint a társasság problémáiért kizárólag az amorf felelős, és kész akár teljes harci díszben fel is sorakozni az amorf ellen a maszk kibontott zászlói alatt.

így a szakadékra vonatkozó első tévedéséhez való hűségéből (hogy a régi társak jelzésére nem vizsgálta felül annak nagyságáról alkotott ítéletét) végérvényesen elveszti önállóságát, testestül-lelkestül „maszk” lesz. Szinte biztos, hogy ehhez a tévedéséhez is vakon marad hű, még ha úgy hiszi is, hogy látva lát! Végtevére is a gyűlés szikláján olyasmikről hall, amiknek a létezéséről az amorfban még csak nem is álmodott. Mivel a hallottak igazáról nincs is lehetősége meggyőződni, tényként fogadja el a maszk értékelését is. Beavatva érzi hát magát a világ történéseibe, és részesnek érzi magát a dolgok alakításában: hatalmi élménye van.

Talán az eddigiek eléggé érzékeltették, hogy az amorf és a maszk ellentétes értékeket preferálnak, ellenkező irányba mozognak, sőt, potenciális ellenfelek.

A maszk befelé, a közösség védett centruma felé törekszik, az amorf kifelé, olyan távol a centrumtól, amennyire csak lehet.

A maszk a közösség többi tagjából próbál minél több értéket magába gyűjteni, az amorf pedig igyekszik saját útján járva, felfedezve, tapasztalva közvetlenül a világból gazdagodni.

A maszk a közösséget törekszik a maga számára minél nyitottabbá, (át)láthatóbbá tenni, az amorf önmagát törekszik minél nyitottabbá tenni a világra, hogy képessé váljon meglátni összes addig el sem gondolt fényeit, árnyait.

Megint máshogy: a maszk úgy igyekszik a biztonságát megteremteni, hogy lehetőleg minden ellenfelét minden területen kontroll alá vonja, az amorf úgy, hogy olyan helyekre vonul, amelyeket nem kontrollálhat senki, mert vagy egyáltalán nem is tudnak a létezésükről, vagy nagyon alábecsülik a jelentőségüket.

Végül még szemléletesebben és még általánosabban: ha a maszk horizontálisan törekszik terjeszkedni, akkor az amorf vertikálisan, és fordítva.

Mindkettő eljuthat a maga értékei alapján addig, hogy „otthon legyen a világban”, a világban való feloldódás, az azzal való harmónia érzéséhez, - de mindkettő korlátokba is ütközik.

A maszk csak a már mások által felfedezett és köztulajdonba vett/adott kincsekből gazdagodhat. Nincs ideje saját kincskereső útra, igazán nem is tudja, milyen lehet keresni, felfedezni. Folyton fél, hogy az amorf egyszer olyasmit talál, amit nem fog tudni elvenni tőle, vagy legalábbis magára nézve veszélytelenné tenni.

Az amorf viszont a világgal ismerkedő magányos portyáin nem tudja megosztani a felfedezés örömeinek nagyszerű érzését senkivel, és neki is van félnivalója: hátha egyszer csak veszélyesnek ítélik a tapasztalatait, és véget vetnek ellenőrizetlen kószálásának.

Hatalmak és stigmák

Mivel az amorfban felmérhetetlen erők, több alternatív maszk is ott rejlik, a maszknak minden oka megvan odafigyelni rá. Igyekszik is formális és informális csatornáin még időben észlelni az érlelődő veszélyt, leszerelni, megsemmisíteni potenciális ellenfeleit. Sőt, a biztonság kedvéért még el is aknásiítja az saját állásaihoz (státusához) vezető utat.

Egy ilyen aknafajta a stigma. A maszknak nem illik az egyes embert, az egyes individuumot megtámadnia, megsemmisítenie. Természetesen nem okozna gondot, végső esetben sor is kerülhet rá, de nagyon nem illik. Végül is - maszk ide, amorf oda -, közös tulajdonságunk, hogy mindnyájan egyediek vagyunk ezen a világon, és ha a hatalmasok „csak úgy” megsemmisítik valamelyikünket, az mindnyájunkat felkavar. Ha azonban azt mondja rá, hogy „ezért meg ezért csúnya, rossz ember volt”, az már más. Akkor mindnyájan megnyugszunk, hogy minket nem fenyeget a megsemmisítés veszélye. - Csakhogy ez az „ezért meg ezért” nagyon macerás, a bizonyítás sok utánajárást igényel, ráadásul a megkérdozettek még összevissza is beszélnek!

A maszk nem kockáztathat, neki biztosra kell mennie. Erre való „joker” a stigma. Elég tehát azt mondani valakire: ***! Azt, hogy „akkor csúnya, rossz ember!” azt már magától utána gondolja mindenki, és a varjú se károg utána egyet se! Hatásosabb, mintha egy valódi gáztettel vádolnák!¹¹⁰

¹¹⁰ Erre bőven kínálkozik terep, hisz ha az egyéni adaptáció formáit áttekintjük, csak a konformitás az, amelyet teljes egészében támogatnak az intézményesített eszközök is, az összes többi kisebb-nagyobb fokban alkalmas lehet a megbélyegzésre, hisz nemcsak nem támogatott, de nem is indokolható, sőt némelyik egyenesen „megérthetetlen” (ld. Juhász-Pethő: Pszichopatológia 40.o.)

Egy stigmához folyamatosan gyűlnek a hozzákapcsolódó előítéleteket „igazoló” események, történetek, adatok, híresztelések. (Csak ezek gyűlnek, az ellenkező előjelűekre nem kíváncsi senki!) A stigma felemlítése felvillant egy sor szélsőséges precedenst, vadító, uszító előítéletet, a stigma egész mítoszáét, és esze ágában sincs senkinek se józanul arra gondolni, hogy ezekhez épp úgy semmi köze nincs az illetőnek, mint ahogy a felemlegetőnek nincs köze azokhoz a szörnyű vagy nagyszerű dolgokhoz, amiket őelőtte követtek el olyan emberek, akiknek ugyanakkora lábuk volt, mint neki.

A maszknak csak a leendő áldozat stigmáját kell elhintenie, hogy az amorfban rekedt integratívok máris rákezdjék: Nahát, ezek a „****-k!!” Ők beállítottságuk folytán a maszk stabil hátszágát képezik. Erejüktől telhetően áldozatokat is hoznak a maszk által képviselt ügyekért, hobbyból politizálnak, kedvtelésből vállukra veszegetik néha a „világ gondjait”, és számukra a nemes cél: a maszk szekerének tolása érdekében minden eszköz szent. Épp a maguk vallotta „cél szentesíti az eszközt” elv miatt hecceli őket a stigma a számukra hozzáférhetetlen „****-k ellen. Egy személytől nem tartanak, de az „****-k” többen vannak, ki tudja, milyen illegális szervezetük van, ki tudja, nem rejtezkedik-e titokban egy „****” az ő soraiban is, akinek ugyancsak szent minden eszköz, hogy avatott kézzel tegye őket tönkre, ha feljön a „****-k szerencsecsillaga.

A stigma tehát generál egy (fantom)csoportot, ezzel megsokszorozza a viselője „veszélyességét”. Ezután épp úgy nem lehet szemtől szembe küzdeni vele, mint a maszk hatalmát képviselő személlyel, hisz kiszámíthatatlanul nagy a mögötte lévő láthatatlan erő.

Egyetlen individuumot egyedisége jogán mindenki védene, de ugyanazt az individuumot, mint a „****-k” egyikét nem tudják hova tenni. Ráadásul ha a maszk ütötte a stigmát, akkor annak stimmelnie is kell, elvégre a maszk a helyzetéből adódóan sokkal többet tudhat a „****-król, és ha azt mondja róluk, hogy veszélyesek, akkor felségárulás lenne nem hallgatni figyelmeztető szavára. A végén olyan komplex mítosz terem a stigma körül, mint a horrorfilmek vámpírjáé. Az is olyan elemekből nő borzongatóvá, amelyeknek valójában vajmi kevés közük van egymáshoz. Egykori létezését a vérengző Drakula gróf ködbevesző történelmi alakja, mostani létét a halál-tetszhalál-kisértet, az evilág-túlvilág mindenkit foglalkoztató, gazdag hiedelemvilága hitelesíti. Megjelenési formáját: denevér szárnyát, fogait, éjszakai életmódját egy távoli vidéken tényleg honos vérszívó bőregér adta. Tevékenységének intimitásában, állapota fertőző voltában a végzetes és láthatatlan fertőző betegségeket, elsősorban a mindenkori szexuális úton terjedő halálos bajokat mímeli. Ezek az elemek külön-külön is alkalmasak olyan félelmek felkeltésére, melyeket még kisgyerek korunkban plántáltak el bennünk, és önvédelmünk kialakítása érdekében gondosan vigyázták is a növekedésüket. Külön-külön is megbízhatóan lehet rájuk építeni, csokorba kötve meg még jobban hatnak. Messzire riasztanak a stigmatizálttól.

Pedig elég ritka eset, hogy az azonos stigmával közös fantomcsoportba bélyegzettek valóban csoportként tudnának működni, és képesek lennének érdekeiket egyesült erővel érvényesíteni. Sokukban se a szerveződésre való igény, se a szerveződésre való képesség nincs meg. Ha mégis összeverbuválnának valami laza csoporttá, nem konfliktusképesek, de ha még azok lehetnének is, általában nem merik megkockáztatni, hogy felvállalják a konfliktust. Egy stigmatizáltak ezért leginkább csak a „méltányosság” oldalvizén nyílik előre út.¹¹¹

¹¹¹ (ld. Papp 1982 155-156; 170)

A megbélyegződés, vagy a tőle való félelem nagy szerepet játszik az életben. Gyökeres fordulatot hozhat értékrendekben, új sínkre tehet sorsokat. A megbélyegzés maga ambivalens aktus: megfoszt ugyan számos (sokszor csak képzelt!) lehetőségtől, de egyúttal meg is megszabadít az elvesztésüktől való rettegetől, és a megmaradt mozgástérben sokkal szabadabbá és aktívabbá tehet. Ha csak képzelt lehetőségtől foszt meg, egyenesen jótékony hatású: tisztázza az érintett valódi hovatartozását. Egy stigma nemcsak korlátoz tehát, hanem fel is szabadít.

Még egy elmarasztaló bírói ítélet (jogi minősítés) sem okvetlenül jelent megbélyegzést, sőt, még erősítheti is az önazonosság-tudatot. Egy testi sértésért kiszabott szigorú ítéletet egyenesen a férfisors keresztjének tekinthet egy büszke macho, aki „lecsapta” a vetélytársát! A kedvese várja is rendületlenül, hiszen ezzel bebizonyította neki: annyira szereti, hogy még a börtönt is vállalta „érte”. (Egy női fogvatartott fejtegetése!!)

A megbélyegzést csak az éli meg megbélyegződésként, aki azonos értékrendet vall a megbélyegzőjével. Ez sokszor még akkor sincs egészen úgy, ha pedig úgy látszik. Gyakran a két fél értékrendje nem is azonos, csak bizonyos pontokon találkoznak.

Például ha valakit lopásért ítélnék el, érezheti magán a bélyeget, mert az ítélettel tolvajjá avatják (értékrend-azonosság), de érezheti magát megbélyegezve, csak mert rosszul lopott (értékrend találkozás). A megbélyegzés megtörténik, mindkét fél elítélendőnek tartja a napfényre került lopást, egyetért abban is, hogy ezért büntetés jár. Ám az ügynek mindkét részről más az olvasata, és a tanulságaik is ennek megfelelően mások, - ez esetben homlok egyenest ellenkezőek: - „máskor nem kell lopni”, illetve „máskor ügyesebben kell lopni”.

A korábbi macho példának is más a mondott és más a hallott üzenete. A mondott ilyesmi: „ha összevered a másikat, börtönbe kerülsz”, a hallott meg: „aki nagyon szerelmes, az még a börtönt is vállalja a kedveséért!” (Két apró adalék ahhoz, hogy az emberi viselkedést nem lehet szűk látókörű jogi eszközökkel se megközelíteni, se kezelni.)

Egy stigma egyébként nem jár feltétlenül az életlehetőségek azonnali radikális beszűkülésével. Az individuális típust talán még mentesíti is attól, hogy a „vizesárok időszakban” a maszkba átlépett barátai megpróbálják belevonni a maszk tevékenységébe, vagy hogy soraikba agítalják. A stigma nemkívánatos személlyé teszi, és így nyugodtan járhatja tovább a saját útját.

A stigmatizált részére bevett „deviáns” viselkedésminták egész sora kínálkozik a társaságban (a maszkban is!), sőt, stigmája mentén egy „deviáns karrier” még olyan típusú élményekhez is juttathatja, amit különben csak a maszkbeliek élhetnének meg.¹¹²

A megbélyegzettség jelentősége valami maszkkal való összeütközés esetén válik nyilvánvalóvá. A stigma ekkor kiszámíthatatlan következményekkel járhat.

Sok maszkista magától értetődőnek tekinti, hogy az amorf tagjaival szemben különböző előjogok illetik meg. Ez egyszerűen úgy értendő, hogy a vele való összetűzés kerülése érdekében az amorf-tag „önként lemond” a maszkista javára nem kétségbe vonható jogairól. Ha egy „makulátlan” amorf-tag mégse engedne neki a negyvennyolcból, a maszkista legtöbbször nem tud vele mit csinálni. A stigmatizált morf-tagon viszont ott a célkereszt, ami messziről mutatja, hol lehet a melléfogás veszélye nélkül megtámadni, ha „rendetlen”.

¹¹² Id. Goffmann fejtegetését a hasonló stigmával rendelkezők alkotta „reakció univerzumról” és a „bennszülött képviselők”-ről (Goffmann 1981 /208; 214. o.)

A támadás azonban - különösen a vizesárok időszak óta - maszktnak is veszélyes lehet, mert ahogy az átlépés idején nem érzékelte a minőségi különbséget az amorf és a maszk között, most is elmérheti, hogy megengedhet-e magának egy botrányt, vagy nem. Ha ugyanis rosszul választott, mert a hatásos önvédelemre képes célpont „visszalő”, ez a precedens radikálisan rontja a maszkhoz való viszonyát, esetleg maga is visszakerül az amorfba, netán még egy célkereszttel is a hátán.

A maszkban sokan megengedhetnek maguknak egy-két botlást annak a veszélye nélkül, hogy célkeresztet rajzolnának a hátukra, és elzavarnák a húsosfazéktól.

Hogy valaki harmóniában van-e a világgal, vagy nincs, azt nehéz kívülállóknak megállapítani, ezért mindaddig, amíg a harmónia hiányának jelei nem mutatkoznak, addig a kívülállók olybá veszik, mintha meglenne. Egy frekventált közéleti személyiség esetében mindig nagy visszhangja van, ha valami image-ét rontó, stigmaszagú információ felröppen róla. (Ha például kiderül, hogy gyakran félrelép, rákezdik: Aki a házastársát megcsalja, nyilván azokat is megcsalja, akikhez egyéb „szent kötelék” fűzi!) A skandalum mellett rögtön ott a talány: ez hogyan érinti a további pályafutását? A botrány kirobbantása (stigmája megszéllőztetése) lehet ugyanis a megbuktatására utaló első jelzés, de lehet „csak” valami személyes viszály, sőt egyszerűen pech következménye is. Ha „csak” személyes viszályról van szó, akkor tulajdonképpen nincs baj, mert az integratív típusú személyeket, különösen meg a maszk tagjait, a közösség legalábbis időlegesen a felszínen tudja tartani akkor is, ha egy-egy viszály krízissé érik, és önmagát már nem tudná a felszínen tartani. Míg a társassági tisztét be tudja tölteni, legfeljebb „deviáns státust kap”, azaz tudomásul veszik úgy, ahogy van, elnézik neki, hogy bizonyos - a társasság szempontjából lényegtelen és közömbös - szempontból nem makulátlan.

Egy példáért menjünk nagyon vissza az időben. Nem mintha közelebb nem lehetne ilyet találni, de a történelmi messzeség mégis célszerűbb lesz.

A hatalomban összemosódik a személyiség és a funkció. Vagy kiteljesítik, vagy korlátozzák egymást. A hatalom azzal tudja magát mérni, hogy meddig tud behatolni a dolgok, történések, személyek életének alakulásába, meddig vannak neki kiszolgáltatva a többiek. Egy túl nagy hatalmú személy ezért életveszélyes lehet a környezetére, ha elveszíti a tájékozódási pontjait, ha elfeledkezik róla, hogy ő maga is egy struktúra része, még ha ez őt felülről nem is nyomja, mint benne őrajta kívül mindenki mást.

Az ókori Római Birodalom „ideológiai és politikai okokból” istenné növesztett császárai olykor maguk is elhitték, hogy istenek, és kíváncsiak lettek rá, hogy mennyi mindent is engedhetnek meg maguknak valójában, mennyire is tehetik túl magukat emberségük korlátaiban. Még talán szánni is lehetne a „végtelenség betegségében szenvedő”, határait szem elől veszítő Nérót, aki groteszk módon „isteni dimenzióival” kicsinyes, hiú, földi célocskák érdekében élt vissza. „Művészi alakítása tökéletesítésére” álruhás éjszakai kiruccanásain gyanútlan római polgárokat szurkált szíven, hogy lássa, milyen képet vágnak az őket hirtelen elérő halál pillanatában. Az anyagyilkosság, a „végrendeletben rá hagyatkozó” gazdag polgárok megöletése utáni „öröklései”, Róma felgyújtása és számtalan egyéb főbenjáró bűn mellett eltörpül házassága a herélt Sporussal, és hogy lakomáin fő szórakozása vendégei megalázása, hitveseik, (őmaguk) meggyalázása volt. Ám a maszk ereje ezt mégis jó darabig lehetővé tette számára: gyilkosságai nyomán helyek támadtak a feltörekvő újaknak, azoknak pedig eszük ágában sem volt számon kérni nagyszerűnek ítélt lehetőségeik tisztátalan forrását.

Összefoglalás helyett

Egy tipizálási kísérlet

Tipizálási szempontom alapja az állami igazságszolgáltatási intézményrendszer kontra gyanúsított-állampolgár viszony legradikálisabb formájának, a fogvatartásnak a megélése.¹¹³

Különösen interjúalanyaik értelmezik maguk is így a fogvatartásukat. A börtönt minden visszásságával együtt is csak egy rossz álomnak fogják föl. Ők könnyen megtehetik, nincsenek benne az itthoniakhoz hasonlóan totálisan kiszolgáltatva. Bár számukra is kellemetlen bent a vegyes társaság, de nincsenek társaiknak olyan mértékben alávetve, mint itthon. A bécsi fogházban a házirend nem teszi lehetővé a formális alá-fölé-rendelődést, az informális alá-fölé rendelődést pedig a nyelvi nehézségek akadályozzák. Az ottani börtönmaszk inkább az azonos nyelvű, így különösebb nehézségek nélkül uralom alá hajtható hazai „Jean-Pierrekre” veti ki a hálóját. Ezek egyébként minden tekintetben „zsírosabb falatok” is, és alávetésük hosszabb távon is jobban megtérülő „befektetés”.

Az interjúk alapján körvonalazódik három magatartás típus, amibe a fenti viselkedésmódok besorolhatók. Vitatható lehetne öt esetből típusokat alkotni, de az interjúkban elemzett jellemzők sok hasonló, hazai büntetés-végrehajtásban tapasztalt esetre is ráillenek.

Emancipált: akinek a börtön emberléptékű ellenfél

Zsuzsa képviseli az interjúalanyok közül ezt a típust. Rögtön tisztázni kell, az „emberléptékű” nem arra utal, hogy a közte és az intézményrendszer személytelen mechanizmusa közötti erőviszonyok embertelen mértékű aránytalansága kisebb volna.

Kiszolgáltatottságát pontosan érzi, de ez nem félemlíti meg.

Attól emancipált, hogy „visszaadja”, amit ellene elkövetnek.

Az intézményrendszer jogi műtőasztalán ízekre szabdalják szuverenitását, és ötöle idegen szempontok szerint szakszerűen leminősítik a személyiségét. Ő erre válaszul civil kurázssal az igazságszolgáltatást rángatja le fennkölt piederstáljáról, hogy még az interjú-leírás is érződő vehemenciával értelmezze, minősítse, bírálja, saját (állam)polgári józan esze emberközpontú logikája szerint!

Saját érintettségén túllépve, nagyobb csoportokat sújtó, jól artikulálható jelenségekkel pellengérez ki a hatalom társadalmi diszfunkcióit, kritikájában főleg azokra az emberekre koncentrál, akik ezeket közvetítik. Őket nemcsak nem engedi elbújni az intézményrendszer személytelensége mögé, de a hivatali szerepvállalásuk miatt még az elidegenedett bürokrácia embertelenségét is rajtuk kéri számon. Jobbára olyan eseteket reklamál, amikor tényleg az ő viselkedésük, emberi gyarlóságuk, mulasztásuk miatt válik még rosszabbá az elviselhetetlen.

¹¹³ Nem láttam értelmét, hogy kész csoportképző szempontokat alkalmazzak az interjúalanyokra. Allport kifelé hárító illetve befelé hárító típusát sem akartam mindenáron felmutatni bennük, bár e típusok jellemvonásainak is kétségtelenül lett volna gazdája. Allport 1977/ 245-246.o

Zsuzsa „naplós emancipált.” Olyan, aki tapasztalatait magának rögzíti, netán a szabadulása után könyv formában való kiadatásukra gondolva le is írja. A börtönt amúgy sem tudná kikapcsolni az életéből, a vele magával törtétekkel is muszáj foglalkoznia, hát a tőlük való menekülés helyett inkább odafigyel rájuk, és koncentráltan foglalkozik velük. Sok „fehér galléros” fogvatartott viseli a sorsát „naplós emancipáltként”. (Számos nagysikerű regény került ki ilyen típusú fogvatartottak tolla alól.)

Kellemetlenebb a „beadványos” emancipált, aki jól kiismeri magát a bürokrácia útvesztőjében, és nem okoz neki nehézséget az éles szemmel felfedezett visszasságokat hatásos iratok formájában artikulálni, így a bürokrácia saját fegyverével kellemetlenkedik neki vissza. Anyaga van hozzá elég, hisz a hatalom az ügy szempontjából közömbös embereken keresztül érvényesíti „jogszerű és igazságos” akaratát. És bár sokszor már maga ez az akarat emberietlen, érvényesítőik hasonlóan emberietlen bánásmódját már nem vállalhatja fel, ebben nem állhat mögéjük. Egy jó helyre elindított beadvány ezért megkeserítheti sok bévés életét. Persze az sem old meg semmit, ráadásul visszafelé is elsülhet, hivatalosan és egyáltalán nem hivatalosan is károkat okozhat a „bajkeverőnek”. Nemcsak az iratkészítés említett technikai nehézségeivel kell tehát magyarázni, ha egy „emancipált” inkább a Zsuzsa módján próbál magán segíteni, és nem vállalja a beadványban történő hadakozás kockázatait.

Egy börtönben talán az emancipált alkalmazza a legértelmesebb túlélési technikát. Bár különösebb kihatása nincs a történetekre, nem orvosolja a lényegi problémát, nem befolyásolja az intézményrendszer működésének egészét, de kétségtelenül nagy a jelentősége a bent tartózkodás elviselésében, az emberi méltóság megőrzésében. Akár „önreszocializáló” tevékenységnek is nevezhetjük. A stigmatizáció mozzanatainak intenzív feldolgozása egyrészt szembesít a „normálisok” várható reakcióival, másrészt le is csupaszítja a stigmát a lényegére: egy jogi minősítésre, aminek pontosan dokumentált következményei és kihatásai vannak, amik tehát kalkulálhatók. Egy sok oldalról végiggondolt stigma jobban kézben tartható, kevésbé félelmetes és fenyegető, sokkal könnyebb vele együtt élni, mint egy feldolgozatlanul.

Infantilis: akinek a börtön emberarcú hatalmasság

Nem automatikusan kora miatt reprezentálja ezt a típust a két huszonéves, Csilla és Imre, bár nyilván meghatározó szerepet játszik ebben koruk is. Infantilisnek a következő mozzanatok alapján nevezem a viselkedésüket:

Tisztában vannak ugyan vele, hogy kiszolgáltatottak, tehetetlenek a hatalommal szemben, ellene küzdeni nincs erejük és fegyverük, azt hiszik azonban, hogy fiatal koruk, eddigi büntetlenségük miatt kivételezni fog velük, kedvezőbb bánásmódban részesíti őket, és ezt el is szeretnék érni.

Az érdekeik érvényesítésére szánt eszközök gyerekesek a hatalommal szemben, melyről tévesen gondolják, hogy épp olyan jóhiszemű velük, és épp olyan fontosnak tartja őket, mint a szüleik.

Bár a két fiatal alapállása azonos, mégis annyira másként viselkednek, hogy első látásra talán még az sem nyilvánvaló, miért kerültek egy típusba. A különbségben nemük, származásuk is szerepet játszhat, (egyikük nagyvárosi leány, másikuk falusi fiatalember).

Csilla „feleseléssel”, Imre „bűnhődéssel” próbálja befolyásolni a szülőszerűnek gondolt hatalmat. A két taktika átmenet a másik két típus felé, a „feleselés” az „emancipáció” kishúga, a „bűnhődés” a „fatalizmus” kisöccse.

A „feleselő” Csilla azt a technikát alkalmazza, amivel az emancipált eredményesen védi a pszichéjét, kevesebb élettapasztalata miatt azonban megállapításai nem olyan lényegre tapintóak, és nem annyira általános érvényűek. Feleselése olyasmit jelent: „mér’ pont velem csinálják, amikor ez is, meg az is, meg emez is, meg amaz is....?!”

A „bűnhődő” felismeri, de elfogadni nem tudja teljes tehetetlenségét. Ügye siettetése érdekében egyre intenzívebb szenvedést vesz magára. Önpusztítása ilyesmit üzen: „Nem tetszenek még úgy látni, hogy már megbűnhődtem azért, amit tettem?... Még most se? ... Még mindig nem?...”

A „feleselő” Csilla érzékeli legkevésbé a büntetés-végrehajtás szakmai korlátait. Fajsúlyától függetlenül mindent felhánytorgat, ami korábbi kinti életéhez képest a börtönben rá nézve hátrányos. Annyira nem tesz különbséget lényeges, reális, jogos szükségletei és azok között, amelyek egy börtönben már abszurdnak tekinthetők, hogy ezzel olykor még a valóban súlyos és jogos problémái komolyan vehetőségét is veszélyezteti. De épp az a „feleselés” lényege, hogy nem képes mások által is képviselhető formában megfogalmazni a sérelmeit. Igazán talán nem is akarja. Nem jogos és igazságos elbírálást vár, hanem elnézőt. A hevenyében összehordott sérelem-„érvei” voltaképpen ezt az elnézést hivatottak iránta megkönnyíteni, illetve saját jó példáját igazolni: lám, ő maga is mennyi mindent néz(ett) már el önzetlenül másoknak!.”

Imre éhezésének egyre növekvő időtartamával, Csilla sérelmeinek egyre szaporodó seregével bizonygatja, hogy szenved, és szenvedésével ostromolja „egyéni kegyelemért” a keménykedő apaként viselkedő hatalmat. Gyermeki önzéssel csak magukkal törődnek, csak saját ügyükben igyekeznek valami kedvező külön elbírálást elérni, megenyhíteni maguk iránt a büntető szigort.

A „bűnhődés” gyakori a hasonló helyzetű, származású, réteghelyzetű fiatal fogvatartottak körében. A hosszadalmas éhezés helyett sokkal gyakrabban választják a hirtelen elhatározást igénylő egészségkárosítási módokat: falcolnak, nyelnek, vagy önakasztást kísérelnek meg, hisz a börtön-köztudatban jól ismerik a kényszeretetés intézményét. Ennek során az éhségstrájkolóba igen gusztustalan módon, erőszakkal töltik bele az ételt tölcserrel és gumicsővel. Ez a nyílt éhségstrájkot gyakorlatilag lehetetlenné teszi. Talán ezért is van, hogy olyan sok visszaeső alkarján egymást érik a falc-hegek, mert aki egyszer megtette, az már kisebb kétségbeesések alkalmával is könnyen nyúl a vágószerszámbhoz.

Egy hegekkel teli karú újra falcolót még annyira se sajnál senki, mint egy első „berántót”. Azt mondják: „Meggzokta!” (Mármint a falcolást). Senki se gondol arra, ami pedig legalább ilyen kézenfekvő következtetés lenne, hogy lám, még mindig nem szokta meg (ti. a börtönt)!!

Csilla viselkedése legalább ilyen gyakori, bár ritka, hogy ilyen látványosan nyilvánul meg. Nemigen van ugyanis lehetőség rá. Nincs kinek beszélni. Hogy mennyire sokan vannak a „feleselők”, arról könnyen meggyőződhetne, aki egy zárkában megkérdezné, „Hogy vannak?” Sok, a Csilláénál még egocentrikusabb, még végeérhetetlenebb feleselésfolyam indulna meg, függetlenül attól, hogy a kérdező tud-e ezen segíteni, vagy nem.

A feleselő épp úgy küzd a stigmával, épp úgy szenved, mint a bűnhődő. Egyikük se annyira érett személyiség, hogy felemelt fejjel túllátna a gyermeki horizonton, ahol az állami intézményrendszer rendíthetetlen óriásként fogja el előle a felkelő napot, és csak egyetlen esélyt lát vele szemben: szenvedésével megpróbálja meglágyítani a szívét.

Fatalista: akinek a börtön végzetszerű sorscsapás

A két felnőtt férfit, Lajost és Jánost sorolom ebbe a típusba.

Mindketten tényként fogadják el, hogy a sorsukon nem tudnak változtatni. Egyébként joggal. Egyikük se engedheti meg magának, hogy ügyvédet fogadjon magának, aki kihozná.

Így beszélnek a bekerülésükről, mintha a náthát kapták volna el: „beleestem ebbe, beleeshet ebbe más is”, vagy mint pechről: „Ha esetleg ez igaz, és négy-öt évre visszamenőleg vádolják őket, hát hogy a fenébe öt évig nem kapja el a rendőrség őket? Miért nem tudtak már egy évvel előbb, miért nem tudták már őket egy évvel előbb leleplezni?” (Lajos)

Nem tudnak ugyan megbékélni a tapasztaltakkal, sokszor elhangzik az interjúkban, hogy „én nem tudom, én nem értem” de közel sem olyan erős kritikai élel, mint az emancipáltak esetében. Ez inkább csak egyfajta szemlélődés.

János biztos abban, hogy otthon nem tartóztatták volna le, „Szóval abszolút nem bírom megérteni, nálunk ezt nem így csinálják odahaza, úgy hallottam, mert nekem, szóval, hát ilyen hülyeségek miatt hát embereket nem hiszem, hogy bevisznek nálunk Magyarországon. Hogy valaki csak azt mondja, hogy látott és mesz is.” Meg van győződve, hogy otthon nem pocsékolnak ennyi pénzt ép és egészséges, munkaképes emberek semmittevésre kárhoztatására. „Itt van, ép, egészséges emberek, ilyen hülyeségekért itt dekkoltassák két-három hónapig, mikor tudna dolgozni kint is, nem kéne..., hát nem tudom, hogy milyen politika van ebben, de ez nagyon furcsa, ez biztos.”

A sorsnak való önmegadás azonban nem mentesít a gondoktól!

Lajos biztos abban, hogy a fiatal felesége már rég elhagyta, egy éve nem tud semmit a kocsijáról, hol van egyáltalán. Jól lehet, nem is álmodhat itteni „fogadott ügyvédről”, - ezzel tehát „spórol”- de nem tudja, ittléte alatt az állatállomány ellátásával idős apja hogyan boldogul otthon egyedül.

János sem tudja, mi lesz a gyerekeivel, hisz ahelyett, hogy vinne haza pénzt, még jócskán költenie is kell, és mivel a család nem rendelkezik jelentősebb tartalékkal, alighanem az OTP-be kell menni kölcsönért az előállt anyagi nehézségek áthidalására.

A fatalista az igazságszolgáltatás csődje. Rá a bezárásnak semmiféle nevelő hatása sincs. Személyisége változatlanul kerül ki a folyamatból, vagy még meg is erősödik. Bezárása minden olyan esetben a közpénzek felesleges pazarlása, amelyben lehetőség lenne pénz-bírságra, vagy valami alternatív büntetési formára.

Három táblázat

Ha a dolgozat állításait eddigre fejezetek egész sorával nem sikerült bizonyítani, akkor nem sok esély van rá, hogy most zárásként néhány sorban sikerülne. Ehelyett nézzük meg, hogy a stigmatizációról alkotott elemző keret hogyan él, és mennyire használható.

Az interjúk elemzése során körvonalazott, és a börtön stigmatizáló hatásáról szóló fejezetben említett fogvatartotti típusok kerülnek az általános rész fogalmai szerint a következő három áttekintő táblába: Magatartástípus a börtön-társaságban; Magatartástípus a társadalom-társaságban; Nyugvóponttípusok és értéktartományuk kiterjedtsége.

Társasság = börtönnépesség

Az egyszerűség kedvéért a börtönszintű stigmatizációról szóló fejezetben említett fogvatartotti típusok esetében is feltételezzük a stigmatizálódást. Ők ugyan valószínűleg átestek már az első traumán, sőt, némelyik a börtönadaptáción is, ám tudjuk, hogy a stigmatizálódás folyamatos, nem véget ér a bélyeg ráütésével, hanem elkezdődik vele.

A börtönbeli stigmatizáláshoz való viszonya	A magatartás típusa	
	<i>integratív</i>	<i>individuális</i>
<i>küzd ellene</i>	beadványos emancipált menő	naplós emancipált feleselő infantilis vamzer
<i>belenyugszik</i>	bűnhődő infantilis börtönarisztokrata csicska köcsög	fatalista közrab

Interjúalanyainkról azt állítottuk, hogy ők magát az igazságszolgáltatást tartják peres felüknek, a börtönben átélt rossz tapasztalataikat is magának az igazságszolgáltatásnak a számlájára írják.

Egyedül a bűnhődő kerül éhségstrájkja miatt a börtönnel közvetlen cselekvő viszonyba, azonban a strájk sem a börtönnek szól, érinteni is csak annyiban érinti, hogy plusz feladatokat hárít rá. Azért minősül mégis a börtön szintjén integratívnak, mert kísérletével együttműködésre próbálta bírni a testület tagjait is, úgy hitte, az éhezés nyelvén megértik őt, és segítenek ügye gyorsabb intézésében.

Se Zsuzsa, se Csilla nem váltja át méltatlankodását gyakorlati akciókra, ezért börtön-szinten individuálisan viselkednek.

Ugyanez igaz Lajosra és Jánosra is, akik csak azt várják, hogy mihamarabb vége legyen az egésznek, kerül amibe kerül, törjenek annyi pálcát fölöttük, amennyihez kedvük van, mondjanak róluk, amit akarnak, nem érdekes.

A többi rabtípus besorolásának indoklásához tisztáznom kell a saját értékelésemet a nevüket adó tulajdonságukról. E nevek egy része maga is stigma, tehát a stigma-funkció árnyékában pontos jelentésük elhomályosodik, csak a beavatottak tudják, hogy az adott esetekben tényleg jó érdekérvényesítő, áruló, rab-szolga, szextrabszolga rejtezik-e mögöttük, vagy netán épp ellenkező tulajdonságuk miatt ragadt rájuk a „börtönarisztokrata”, „vamzer”, csicska” vagy „köcsög” nevezet.

A menőt azért ítéltm stigma ellen küzdő integratívnak, mert viselkedését úgy értelmezem, hogy a menő előre-meneküléssel védekezik a börtönön belüli tovább-stigmatizálódás ellen. Inkább ő diktál, mint neki diktálnak. Az más kérdés, hogy ez a menekülés óhatatlanul jelentős gazdasági és pszichológiai előnyökben kamatozik, ám ha ezek mozgatják, akkor nem stigmatizáció elől menekül menőről, hanem börtönarisztokratáról van szó.

A vamzert azért minősítettem stigma ellen küzdő individuálisnak, mert értelmezésem szerint társadalmi szintű megbélyegződése ellen igyekszik küzdeni, és esélyeit nem akarja rontani a börtönnépességbe való betagozódással járó további megbélyegződés veszélyével. Igyekszik az állammal kapcsolatban maradni, és kivédeni, hogy fogolytársai hatalmat szerezzenek fölötte.

Az értekezésben korábban írtak alapján talán kevesebb magyarázatra szorul, miért stigmatizálásába belenyugvó integratív a köcsög és a csicska. Nem merik felvállalni a vamzer típusú kívülmaradást. Félnék, hogy ezzel kihívnák maguk ellen társaik kontrollálatlan erőszakát. Úgy gondolják, minden áron be kell illeszkedniük a rabközösségbe, de nem tartják képesnek magukat rá, hogy a rabmaszk védelme nélkül szuverenitásuknak akár csak kis részét is megőrizték. A csicska cselekvési szabadságát áldozza fel: önként vállalja még azokat a legmegalázóbb nyilvános szolgálatokat is, amik alól a köcsög épp bizalmas szolgálatai fejében reméli mentesíteni magát. Más-más áron mindketten külön elbírálást kértek a rabmaszktól, egy-egy „börtönarisztokrata” vagy „menő” védőszárnyai alá integrálódtak.

A börtönarisztokraták hatalma az aktuális börtönviszonyokba való optimális integrálódáson alapszik. Gyakran egyáltalán nem hízalgő minősítéseket kell elviselniük, (elsősorban a felügyelet részéről,) benti hatalmuk azonban éppen ebből a minősítéstűrésből nő nagyra a minősítésektől tartó, azok elöl menekülő többiek fölött. A börtönarisztokraták szabják meg a többiek számára a szükséges és elégséges alkalmazkodás mértékét, ettől válnak rabmaszkká.

A közrab típusba az a nagy számú fogvatartott tartozik, aki nem kapcsolódik be a „rabközéletbe”, a bent töltött időszakot a szükséges és elégséges alkalmazkodás jegyében igyekszik átvészelni. Ők is folyton újra stigmatizálódnak, sőt, mivel a börtönadaptáció még járatosabbá teszi őket a stigmatizáló technikákban, még érzékenyebbé válnak ezekre, és talán még olyankor is belelátják a megbélyegző szándékot mások cselekvésébe, viselkedésébe, amikor pedig abban nincs is ilyen.

Társasság = társadalom

A „börtönviselt stigma” társadalmi szinten is ható stigma. Ha az előző típusokat társadalmi szinten osztályozzuk, néhány típus besorolása megváltozik. Mivel azonban ez az átrendeződés sem feltétlenül magától értetődő, a besorolást néhány szóval most is meg kell indokolnom.

A társadalmi stigmatizáláshoz való viszonya	A magatartás típusa	
	<i>integratív</i>	<i>individuális</i>
<i>küzd ellene</i>	beadványos emancipált naplós emancipált vamzer	infantilis menő
<i>belenyugszik</i>	csicska	fatalista közrab börtönarisztokrata köcsög

Az emancipáltnak a stigmatizálása ellen küzdő integratív csoportba sorolása azon az előfeltevésen alapszik, hogy (legkésőbb szabadulása után) a nyilvánosság elé tárja egyet nem értését az igazságszolgáltatás révén szerzett stigmával. Ennek abban van jelentősége, hogy a

társadalmi maszk egésze által így esetleg nem stigmatizálódik tovább, esetleg hivatalosan egyáltalán nem is stigmatizálódik.

Stigmatizálása ellen küzdő individuális az infantilis.

Az infantilis nem tudatosítja magában társadalmi szinten a helyzetét. Akár a feleseléssel, akár a duzzogással próbálkozik, csak azt szeretné elérni, hogy kikerüljön a maszk karmai közül, és minél kisebb veszteségekkel, minél hamarabb visszatérhessen az amorfba, a megszokott környezetébe, a jól ismert személyközi viszonyai otthonos melegébe.

A fatalista annyiban különbözik az infantilistól, hogy nem is próbálkozik befolyásolni a dolgok menetét, hagyja, hogy történjen minden a maga útján, csak reménykedik abban, hogy minél hamarabb vége lesz.

A vamzer azzal az előfeltevéssel stigmája ellen küzdő integratív, hogy börtönszintű individuális magatartását azzal magyaráztuk: nem akart „alámerülni” a börtöntársadalomban, így kerülve el a szükségtelen további stigmatizálódást, és szabadulása után még ha esetleg megváltozott feltételekkel is, de újra vissza tud/kíván kapcsolódni a társadalmi maszkba.

A menő az előző besorolásban említett azon előfeltevéssel került társadalmi szinten stigmája ellen küzdő individuális kategóriába, hogy azért választotta az integratív viselkedést a börtönben, hogy elejét vegye individuális szférája további sérelmének, már pedig szabadulása után ott akarja folytatni az életét az amorfban, ahol bekerülésekor abbamaradt.

A csicska azért belenyugvó integratív, mert épp túlalkalmazkodása miatt vált csicskává, feltételezhető tehát, hogy szabadulása után a maszk diktálta bármilyen hátrányos feltételek mellett is megmarad ez az integrálódási kényszere.

A „közrab”-ra is érvényes a fatalistáról mondtak jórésze, hisz a közrabok közé sorolnám őket is, ha a megtudott információk nem árnyalták volna külön névvé a róluk kialakított képet.

A köcsög azért került az individuális belenyugvók körébe, mert ebben a szférában fizetett a börtönintegrációjáért, ami egyszerre mutatta az integratív értékrendszerben való járatlanságát, és az alapvető morális értékekhez való individuális viszonyát. Mindezek alapján feltesszük, hogy kint, az amorfban, társadalmi szinten is artikulálhatatlanul kényszerül majd folytatni az életét.

A börtönarisztokrata ide történt besorolása is az előző besorolás indoklásán alapszik: számára ez a viselkedés a társadalmi integráció legmagasabb foka, benti „maszk” státusát a kinti maszk által diktált feltételek mellett integratív úton nem tudja reprodukálni, nincs is más választása, minthogy alámerüljön az amorfba, és ott próbálkozzon az érvényesüléssel, amíg tud.

Nyugvópont-típusok

Bár a nyugvópontok minősítése nagy körültekintést igényel, a táblázatba sorolt típusokkal kapcsolatban összegyűlt már annyi információ és értelmezés, hogy használhassuk rájuk a nyugvópontokról bevezetett fogalmakat. Az interjúalanyok besorolását az interjúk érthetőbbé teszik, a többi rabtípus kiegészítő értelmezésre szorul.

A helyzet sajátos, mert a „nyugvópont-elmélet” elsősorban nem stigmatizáltakra vonatkozik, a táblázatba került csoportok viszont mind stigmatizáltak, (legalábbis a börtönviseltség tekintetében). Ennek azonban nincs különösebb jelentősége, hisz mihelyt valaki feldolgozza a stigmáját, lehet akár konzisztensen harmonikus személyiség is.

A nyugvópont alapját képező értéktartomány	A nyugvópont típusa		
	<i>Konzisztens</i>	<i>Inkonzisztens</i>	
		<i>integratív</i>	<i>individuális</i>
<i>kiterjedt</i>	emancipált fatalista menő	börtönarisztokrata	infantilis
<i>beszűkült</i>	 közrab	 vamzer csicska	 köcsög

Az emancipált azért kapta a kiterjedt konzisztens minősítést, mert az interjú tanúsága szerint meglehetősen nagy rálátással tartja a kezében a sorsát, helyesen méri fel benti és kinti helyzetét, tudatában van bezártsága jelentőségének. A dokumentáló taktika igazolja, hogy a realitás talaján áll, nem rohan fejfel a falnak. Természetes, hogy a maga módján harcol a stigma eszkalációja ellen, akadályozza társadalmi szintű integrációs lehetőségei beszűkülését, vagyis individuális és integratív szférájában egyensúlyra törekszik.

A fatalista konzisztenciáját az otthoni háttér stabilitása biztosítja. Meggyőződése, hogy bezártsága nem gyakorol jelentős hatást a számára fontos személyekre az otthoni megítélésében, és ebben is igaza lehet, mint ahogy itt is a legcélszerűbb viselkedési módot választotta. Az idegen maszk, idegen nyelv, idegen föld nem az a terep, amin meg kell vagy meg szabad méretkezni, ütközni. Ez a körülmény teszi lehetővé azt is, hogy „kiterjedt” besorolást kapjon, ittléte ugyanis nem szorítja le otthoni lehetőségeit, várhatóan az amorfban elfoglalt helyéhez mérve (nem utolsó sorban az itteni tapasztalatok jóvoltából) széles és alapos tájékozottsággal fog rendelkezni.

Az infantil is azért tartozik az individuális típusba, mert választott technikája az interjú szövege szerint is azt bizonyította, hogy nagy hiányosságai vannak az integratív szférájában, meghitt környezetéből kikerülve rendre hibás válaszokat ad a környezet kihívásaira. Ez azonban életkori sajátosságnak tekinthető, csakúgy, mint a magas fokú érzékenység, ami miatt kiterjedt minősíthető a nyugvópont értéktartománya.

A menő nyugvópontjának konzisztenciája mellett az szól, hogy individuális értékrendje védelmében képes volt a megváltozott körülmények között is olyan státust teremteni magának, amire sok közrab hiába áhítozik, nyitva hagyva ezzel a lehetőségét, hogy társadalmi szinten akár az amorfban, akár a maszkban legális egzisztenciát teremtsen magának. Ez kiegyenlített viszonyra enged következtetni a kétféle értékorientáció között, ami a konzisztens nyugvópont kritériuma. Az elmondottak alapján nem szorul külön indoklásra a „kiterjedt” besorolás sem.

A közrab konzisztens csoportba sorolása a legvitathatóbb. Ez azon a feltevésen alapszik, hogy helyzetébe belenyugszik, beszűkült kinti és benti mozgásterét tudomásul veszi, azt objektív feltételnek tekinti.

A bűnözés társadalmi jelenségként való tárgyalásakor hangoztattuk, hogy a legális társadalomba való beilleszkedés mellett más csatornákon is lehetséges a társadalomba való beilleszkedés. Nálunk különösen sok ember kerül börtönbe, ami eléggé kitágítja a bűnöző stigmával rendelkezőkkel toleráns személyek körét, és így megkönnyíti nekik a stigmájukkal való együttélést. Aki stigmájával megköti a maga kompromisszumát, tehát lemond azokról a társadalmi lehetőségekről, amiktől büntetett volta miatt amúgy is elesik, az újra fel tud építeni

egy konzisztens harmóniát magában, amivel épp úgy lehet privát szférájában törvénytisztelő módon és alapon megbecsült és tisztességes állampolgártárs, mint magányos farkasként élő professzionális bűnöző, (természetesen ezzel nem merült ki minden alternatíva). A beszűkült minősítést tehát a mozgástér korlátozott volta indokolja.

A börtönarisztokrata benti hatalma a jó integrációs képességén, és az emberi értékekben való jártasságán alapszik. Hatalma forrása, hogy börtönadaptációja révén lecsökkent a személyes érzékenysége, kevésbé sérülékeny, sebei nyalogatása helyett képes mások individuális értékeinek a tökéltetésére koncentrálni. Az általa birtokolt és bitorolt értékek egyesített tartománya miatt tartom értékrendszerét kiterjedtnek.

A vamzer integratív típusú nyugvópontja mellett szól, hogy érzékeny környezete véleményére. Fél hát, hogy megbélyegzettsége hátráltatja később társadalmi szintű reintegrációját. Kívülre figyelő viselkedésével ezért legalább a börtönön belüli stigmatizálódást szeretne volna megelőzni. Individuális szférája gyengeségét bizonyítja, hogy nem adott neki belső tartást, amivel elkerülhette volna, hogy börtönön belül megbélyegződjön. A beszűkült minősítést azért kapta, mert nem képes integrációra egy idegen társaságba, ezért kinti reintegrációjában várhatóan nem „leszorul” a társadalmi legalitás szintjére, mint a közrab, hanem „felszorul” a garantált legalitás számára különösen vékonyka sávjába.

A csicska beszűkült integratív, és a köcsög beszűkült individuális besorolása a korábbi értelmezések alapján talán nem szorul újabb magyarázatra. A beszűkülés mindkettejük esetében elsősorban abból ered, hogy helyzetük, állapotuk feltárhatatlan.

A csicska esetében az extrém alkalmazkodás sorsa orvoslásának legfontosabb gátja, amely még helyzetének értékelésétől is visszariasztja. Neki az igazság hatalom, nem tények kérdése.

Ha helyzetét elemezni próbálná, elkerülhetetlenül meg kellene neveznie a dolgokat, kategorizálnia kellene, ez pedig állásfoglalást jelentene igazság és hamisság kérdésében, amihez szerinte neki nincs elég hatalma. Ő csak annyit tehet, hogy ha már valóban elviselhetetlenül kizsákmányolják, és lehetősége nyílik jobb csicskázatot választani, akkor „gazdit” vált. Sokuk már börtönbe is az extrém alkalmazkodása miatt került. Nem merték nem megcsinálni a bebukásukhoz vezető bűncselekményt, amit akkori „gazdájuk” rájuk parancsolt, vagy terhesé váltak, feljelentették valamiért, tudván, hogy veszélytelenül tehetik, úgyse meri megtenni, hogy nem viszi el a balhét. (Nem lehet elfelejteni például azt az első látásra is egész életében csak verést kapott, sápadt, riadt tekintetű, újházas fiatalembert, akit saját zsarnokoskodó apja jelentett fel, mert megfájdult a foga a menyére, és jobbnak ítélte az esélyeit arra, hogy megkapja, ha a fia nem zavarkodik otthon. Se azt az ifjú apát, akinek családféltő aggodalmát használta fel maffiózó munkaadója. A legális munkája mellett egyszerre csak azzal elkezdte bűncselekményekre kényszeríteni, hogy gyermekében és feleségében tesz kárt, ha vonakodik, vagy eljár a szája.)

A köcsög helyzete is feltárhatatlan. Egyrészt akár eleve hajlamos volt rá, akár csak rákényszerült a „köcsög” címke „kiérdeklésére”, elviseléséhez, identitása megőrzéséhez, újra megtalálásához olyan egyedien individuális szellemi akrobata mutatványokra kényszerül, amiket nemigen lehet utána csinálni. Másrészt e stigma révén rengeteg olyan tapasztalathoz, élményhez, információhoz jut, melyek intim jellegük miatt más körben az önleplezés veszélye nélkül el nem mondhatók, így ezek a titkok csak még jobban bezárják saját individuális értékrendszerébe.

Zárásként egy nyíltlevél

Mostanra eggyel több olyan visszatérő álmom van, amiben annyira tovább álmodhatatlanul kínos helyzetben vagyok, hogy első ízben ki is kellett menekülnöm belőle az ébrenlétbe. Azóta már felébredés nélkül is tudom, hogy csak álom. Így találom magam olykor a történelem-szigorlat előtti stressz, a mégse letelt sorkatonaság állapota mellett újabban a börtönben is, rabként. Soha nem felejttem el azt az első felriadást. Ma is élénken él bennem, ahogy ránk csapják a zsúfolt zárka szürke vasajtáját, ami mögött kiszolgáltatottan várom a sorsomat. Csak úgy feszít a megszegyenüléssel vegyes, tehetetlen düh, akár egy középkori pellengéren. Nem is próbálom bizonygatni, senki se hiszi el, hogy ártatlanul kerültem be. Az egyenruhások is kerülik a tekintetemet, elhárítják legártatlanabb kéréseimet. Pedig lenne kérésem elég! Nincs tisztasági felszerelésem, pénzem, levélpapírom. Semmim. Még ha értesíthetnék is valakit, hogy ne vesszen éhen a lakásban hét kölykével a kutyám, a címe nincs nálam, fejből meg nem tudom! Újabb és újabb kinti teendők, kötelességek elmulasztásának terhe nyom: minden, amiről lemaradok, minden, amit elszalasztok, elveszítek, amíg itt gubbasztok bent a vaságyon. És ki tudja meddig?

Csakhogy én álmostul kiriadhattam ebből a nyomasztó állapotból, sokaknak viszont ez nem álom. Az igazságszolgáltatás mindent átható, teljes, könyörtelen és kikerülhetetlen sorsese-ményként avatkozik bele az állampolgárok életébe. Sokszor nagyobb bajt okoz az érintetteknek jelen és jövő életében, mint amekkora az a baj, amiben igazságot akar szolgáltatni. Ne is beszéljünk most az előzetes fogvatartásról, ami az elhúzódó szociális tetszhalálban vegetáló gyanúsított teljes egzisztenciális ellehetetlenüléshez vezethet, amely ezért nemcsak igazságtalan, de egyenesen bűn vele szemben!

Tudom, hogy a világ sok országában ez még sokkal rosszabbul van. Mégsem tudok örülni annak, hogy nálunk a hatóságok nem ütlegetik, kínozzák, éheztetik, nem csonkítják, nyomorítják meg, nem tüntetik el nyomtalanul rendszeresen az embereket, hogy nem lövöldözik le őket egyszerűen a nyílt utcán, mint a dél-amerikai utcagyerekeket. Ám ha néhol a világban lehetetlen is emberhez méltó életet élni, az nem mentesít minket a kötelezettség alól, minden lehetőt megtenni azért, hogy nálunk lehessen!

Nem a bűn, nem a bűnözők védelmében szólok! Épp ellenkezőleg! Aki bűnt követ el, nyerje el megérdemelt büntetését. Az ellen szólok, hogy válogatás nélkül megrögzött bűnözőnek tekintünk minden bűnelkövetőt, és végleg töröljük a rendes emberek sorából.

Mert még ha bűnös is, „megjavulhat” a büntetés hatására. Ám eleve se kell „romlottnak” lennie!

Mai közállapotaink mellett hajlamosabbak vagyunk a kézre került elkövetőkön megbosszulni a mások rengeteg felderítetlen bűnét is, meg azt is, hogy állandóan félnünk kell. Hajlamosabbak vagyunk teljes meggyőződéssel bűncselekményt belelátni vétlen embertársaink viselkedésébe is.

Rosshiszemű bizalmatlanságunk sok forrásból ered. Akciófilmek, krimik tömege sulykolja belénk naponta, de tudós elmék is bizonygatják, hogy sokszor az a legnagyobb gazember, aki a legkevésbé tűnik annak, meg azt is, hogy a megérzéseink biztosabbak a józan eszünkénél. Ez persze paradoxon. Egyrészt arra int, hogy tegyük félre az érzelmeinket, ne legyünk hiszékenyek, használjuk a fejünket. Másrészt meg egyenesen buzdít rá, hogy veszítsük csak bátran el. Hogy habozás nélkül kövessük érzéseinket. Eszerint „jogos” pusztán ellenszenvből akár a súlyosabb bűnökkel is meggyanúsítani valakit, hogy aztán a fejünket használva a valóban tapasztalt dolgok és tények nyakának kicsavargatásával „bizonyítsuk” is.

Ám a mi összekuszálódott szürkellő-feketellő gazdasági és színe változtató morális életünkben még az is végzetes lehet, ha valakinek a tisztességéről vannak meggyőződve. A legális és a való világ között akkora a szakadék, hogy életveszélyes lehet, ha a felek nem tisztázzák még időben, hogy ugyan milyen szabályok szerint is tisztességesek vajon?

Az se zárható hát ki, hogy valaki ártatlanul rostokol a rács mögött. Az biztos, hogy még azoknak a jelentős hányada sem bűnöző, akik vitathatatlanul bünt követtek el. Ha a homokba is dugjuk ez elől a fejünket, ma többé-kevésbé mindnyájan „prekriminális” fenyegetettségben élünk! Belekeveredhet bármelyikünk valamilyen ügybe úgy is, hogy halvány fogalma sincs arról, mibe tenyerel. Utána azonban egy elmarasztaló bírói ítélet terhével bajosan tud egyenes úton előbbre jutni! Pedig mindnyájunknak szüksége lenne rá, hogy segítsük benne. Hisz minél többünket taszítunk görbe utakra, annál bizonytalanabbul járhatunk az egyenesen is!

Nem a bűnözők pátyolgatásáról van szó a tisztességesek számlájára! Azoknak nincs szükségük segítségre az egyenes útra térésben! A szociális gondozás csak a legalitás védettségébe visszakészülőknek segítség. És éppen ezt a segítséget nem kapják meg, mert a magyar igazságszolgáltatásban egyáltalán nincs szociális gondozás! Különösen kiáltó ez a hiány a börtönökben, előzetes házakban, ahol a fogva tartott teljesen meg van fosztva egzisztenciális helyzete rendezésének elemi lehetőségétől, és még ki is van szolgáltatva mások kénye-kedvének.

Akikkel érintkezhet, azoktól többé-kevésbé szorosan függ. Félnie kell, hogy ellene fordítják, saját érdekeik érvényesítésére használják fel a tőle hallottakat. Az ügyvédjével csak pénztárcája vastagsága szerint és csak a védelem szempontjából érdekes dolgokról beszélhet. Csak ritkán és nagyon kedvezőtlen feltételek között találkozhat övéivel. Néhány pernyi kis „civilszagért” az orvosnál, a pszichológusnál, egészségügyi panaszokat kell hazudnia, vagy a lelki betegség bélyegét kell vállalnia a többiek előtt. Egy nem hívő ember számára nem megoldás a missziósok csoportos foglalkozása sem: túl életszerűtlen, túl elvont, túl „ájtatos”, nem ér el hozzá, amit ott hall; az „emberhalászat veszélye” is riaszthatja, hogy ott is tőle akarnak valamit, épp amit legjobban félt: a lelkét.

Nincs tehát a börtönön belül olyan, akivel őszintén megbeszélhetné kinti, „civil” problémáit, aki felől biztos lehet, hogy csak őerte kíváncsi rá, őt akarja meghallgatni, neki akar segíteni végiggondolni a helyzetét, sorsát, jövőjét, akinél nem kell hátsó szándéktól tartania. Akitől tanácsot remélhetne, hogyan szabadulhat a rá nehezedő terhek, félelmek, fenyegetések szorításából. Vagy legalább hogyan tehetné elviselhetőbbé azt. Pedig a börtön egy érzékenyebb lelkű ember számára akkora megrázkódtatás, amekkorával nem képes egyedül megbirkózni. Olyan kiszolgáltatottság, amelyet maradandó sérülések nélkül nem lehet átvészelni. A börtönvilág szorításából való szabadulásáért sem tehet semmit. Még a sajtónyilvánossághoz sem fordulhat! Bizonyos bűncselekmények gyanúsítottjai épp azzal hívhatják ki maguk ellen elkerülni remélt keserves sorsukat a börtönben, hogy így kiderül a társak előtt addig félve titkolt vád, amit épp a nyilvános tagadás eszközével szerettek volna elhárítani.

A belső erőszak egy-egy áldozatáról „jól megírt sztori” is bumeráangként működhet. Ő továbbra se kerül ki társai közül, s eztán azért is terrorizálja, mert nem bírta szó nélkül, hogy addig terrorizálták, sőt a sajtóoptika óhatatlan torzításai csak még több ürügyet szolgáltatnak nekik ehhez.

Az igazságügy felelőssége „kliensei” sorsáért más országokban vitán felüli. Korábban nálunk is az volt, még ha pedagógiai eszközökkel is vélték megoldhatónak. Az elv levitézlett ugyan, de a feladatra létesült státuszok túléltek jogcímüket, és jellegüket veszítve „bele-fegyőr-ültek” az intézményrendszerbe. A „nevelő” tisztek és „szociális előadók” bokros őrzési és adminisztrációs teendőik mellett ma is válhatnak ugyan pár emberi szót a rászorulóval, de

nem tudnak neki érdemben segíteni. Szociális ügyekben tájékozatlanok, nem rendelkeznek aktuális információkkal, sokukkal pedig őrü mentalitásuk miatt még általános emberi dolgokról sem lehet bizalmasan beszélni. Végül is a fogvatartó gépezet elemei, és olykor elég tapintatlanul forgatják vissza az „őrzés-biztonságba” a hallottakat, így még „vamzer” hírébe is kerülhet a hozzájuk bizalommal forduló fogvatartott! Kezdetben elég lenne ezeket a posztokat mentesíteni a testületi szerep terheitől, és az új feladatra alkalmas személyiségű, képzettségű emberekkel betölteni. Lenne honnan! Folyamatos a szociális munkás képzés, jobb híján pedig van, lesz elég állástalan pedagógus, aki kész elsajátítani az ide szükséges plusz szakismereteket.

A szociális gondozás nem is kerülne hát sokba, ha egyáltalán kerülne is valamibe! Sokkal inkább ablakon kidobott pénzt az, amit anélkül költünk egy „rossz útra tévedt” ember megbüntetésére, hogy utána esélyt kapna helyrehozni a botlását!

Ha valakit megbüntettünk, mert bebizonyult, hogy adott élethelyzete bűnös dolgokra kényszeríti, de a büntetés után visszadobjuk ugyanoda, pedig most már tudjuk, hogy ott bűnös dolgokra kényszerül, anélkül, hogy segítenénk neki a helyzetén változtatni, akkor mi magunk is bűnrészesek vagyunk az ellenünk ezután elkövetendő büntetteiben! Csakhogy míg leendő büntettei minden állampolgárt egyaránt fenyegetnek, addig bűnrészességgel csak azok vádolhatók, akik tudták róla, hogy segítségre szorulna, idejük és alkalmuk is lett volna rá, de azt elmulasztották!

Irodalom

- A kísérleti társadalomlélektan főárama (szerk. Csepeli György) Gondolat 1981
- Allport, Gordon W.: Az előítélet Gondolat 1977
- Allport, Gordon W.: A személyiség alakulása Gondolat 1985
- Ancsel Éva: Írás az éthosról Kossuth 1981
- Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon Gondolat 1982
- Aronson, Elliot: A társas lény Közgazdasági és Jogi Kiadó 1980
- Az emberi jogok dokumentumokban (Kovács István Szabó Imre) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1980
- Bang, Ruth: A segítő kapcsolat Tankönyvkiadó 1980
- Berne, Eric: Emberi játszmák Gondolat 1987
- Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése Gondolat 1978
- Buda Béla: A szexualitás modern elmélete Tankönyvkiadó 1975
- Buda Béla: Az empátia - a beleélés lélektana Gondolat 1978
- Csepeli György: A szociálpszichológia vázlata Múzsák 1987
- Csepeli György: Vonzalmak és kapcsolatok
- Csoportlélektan (Pataki Ferenc) Gondolat 1980
- Dali, Salvador: Millet Angelusának tragikus mítosza Corvina 1986
- Deviancia, emberi jogok, garanciák ELTE Szociológiai Tanszék 1993
- Dülmen, Richard van: A rettenet színháza Metamorphosis Historiae 1990
- Durkheim, Émile: Az öngyilkosság Közgazdasági és Jogi Kiadó 1982
- Életmód modellek és minták (Hoppál Mihály és Szekcső Tamás) Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1984
- Előítéletek és csoportközi viszonyok (Csepeli György) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1980
- Forgács József: A társas érintkezés pszichológiája Gondolat 1993
- Freud, Sigmund: Esszék Gondolat 1982
- Freud, Sigmund: Bevezetés a pszichoanalízisbe Gondolat 1986
- Gerevich József Terápiák társadalma - társadalmak terápiája Magvető Kiadó 1983
- Gergely Mihály: Röpirat az öngyilkosságról Medicina 1981
- Goffman, Erving: A hétköznapi élet szociálpszichológiája Gondolat 1981
- Gönczöl Katalin: Bűnös szegények K.J.K. 1991
- Hall, Edward T.: Rejtett dimenziók Gondolat 1980
- Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák Magvető 1979
- Heller Ágnes: Portrévázlatok az etika történetéből Gondolat 1976

Heller Ágnes: Társadalmi szerep és előítélet Akadémiai Kiadó 1971

Illyés Gyuláné: József Attila utolsó hónapjairól Szépirodalmi Könyvkiadó 1987

Jankowski, Kazimierz: Pszichiátria és humánium Gondolat 1979

József Attila: Szabad ötletek jegyzéke Atlantisz 1990

Kafka, Franz: Az átváltozás Európa Könyvkiadó 1987

Kierkegaard, S.: Félelem és reszketés Európa 1986

Kierkegaard, S.: Vagy - vagy Gondolat 1978

Kiss Ilona: Erkölcsi szituációk elemzése - Jelenlét 1993 2./113.o

Közösségi mentálhigiéne (Gerevich József) Gondolat 1989

Kriminológiai Közlemények (47) Magyar Kriminológiai Társaság 1993

Lautréamont: Maldoror énekei Európa Könyvkiadó 1981

Lukács Tibor: A bűn és a büntetés Minerva 1980

Magatartásminták és azonosulás (Zrinszky László) Gondolat 1978

Mérei Ferenc: „...vett a füvektől édes illatot.” Múzsák 1986

Merton, Robert K.: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra Gondolat 1980

„Miért fáj ma is” Az ismeretlen József Attila Balassi Kiadó 1992

Miklós Pál: A zen és a művészet (Gyorsuló idő) Magvető 1978

Művészetpszichológia (Halász László) Gondolat 1983

Nánási Irén: Humánökológia ELTE Természettudományi Kar 1992

Papp Zsolt: Struktúra és identitás (Rétegződés-modell vizsgálat Társadalomtudományi intézet 1982)

Papp Zsolt: Érdek és érdekérvényesítés (Rétegződés-modell vizsgálat I.) Társadalomtudományi intézet 1982)

Pethő Bertalan: Pszichiátria és társadalmi ügy Magvető Kiadó 1986

Popper Péter: Az önmagába térő ösvény Szépirodalmi Könyvkiadó 1990

Popper Péter: Belső utak könyve Magvető Kiadó 1981

Pszichiátria és emberkép (Pethő Bertalan) Gondolat 1986

Pszichoterápia (Buda Béla) Gondolat 1981

Rácz József: Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori „devianciák” Magyar pszichológiai társaság 1989

Simmel, Georg: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok Gondolat 1973

Somlyó György: Philoktétész sebe Gondolat 1980

Suetonius: A caesarok élete Magyar Helikon 1975

Szabó András: Bűnözés ember társadalom K.J.K. 1980

Szilágyi Vilmos (dr): Mélylélektan és nevelés Tankönyvkiadó 1979

Szociálpszichológia (Hunyady György) Gondolat 1984

Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások Gondolat 1981

Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon Kossuth 1986

Ürögdi György: Nero Gondolat 1977

Wagner, Richard: A barna könyv Gondolat 1980

Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme Gondolat 1982

Winkel, Rainer: Pedagógiai pszichiátria tankönyvkiadó 1981

Az emberi jogok és a büntetés-végrehajtás Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1990/2

Emberi jogok a börtönökben Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1990/3

Az Európa-Tanács által létrehozott Börtönművelődési Szakértők különbizottságának zárójelentése a börtönművelődésről Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1990/4

Az európai börtönszabályok Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1990/5

Az alternatív büntetési formák és a pártfogó felügyelet Angliában és Walesben Kriminológiai Közlemények 42/1992

Munkáltatás, képzés, szakképzés a büntetés-végrehajtás alatt és az utógondozás során Kriminológiai Közlemények 46/1992

Karl Rottenschlager: Das Ende der Strafanstalt Herold München 1982

Arno Pilgram: ...Endet mit dem Tode Verlag für Gesellschaftskritik 1989 Wien

Europäische Strafvollzugsgrundsätze C.F. Müller Juristischer Verlag Heidelberg 1988

Studieneinheit I-VI - Evangelische Arbeitsstelle Fernstudium für kirchliche Dienste Hannover 1990

Anton Müller Die Gefangenenseelsorge Márton Áron Kiadó Bp. 1990

Kriminalsoziologische Bibliografie kötetei

Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe évfolyamai

Idegen szavak jegyzéke

abnormális:	normálistól eltérő rendellenes, szabályellenes, fonák, torz, természetellenes,
agitál:	mozgósít, rábeszél, bujtogat, izgat, lázít
agresszív:	támadó, erőszakos, sértő
aktív:	cselekvő, tevékeny, serény,
aktus:	tett, cselekedet, ténykedés, ünnepség, szertartás
alegális:	a törvény felismerésének zavarát mutató
alternatív:	két vagylagos lehetőséget felvető vagy megengedő
alternatíva:	választható másik lehetőség
ambivalens:	valamivel kapcsolatban egyidejűleg két ellentétes érzelmet nyilvánító
amnesztia:	közkegyelem, megbocsátás, kegyelem
amorf:	formátlan, alakatlan
analízál:	elemez, alkotórészekre bont
anómália:	rendellenesség, eltérés a szabályszerűtől, a középértéktől; visszásság, hiba
anómia:	törvénytelenesség, eltérés a társadalmi normáktól
apoteózis:	megdicsőülés, istenítés, felmagasztaltatás
apparátus:	igazgatási intézmények összessége, hivatali gépezet, ezek személyzete
arrogancia:	kihívó, szemtelen, pökhendi, pimasz
artikulál:	tagol, világossá, megérthetővé tesz
attitűd:	beállítódás, viselkedési mód, adott eseménnyel, véleménnyel, személlyel szemben tanúsított magatartás
attribúció:	következtetés jellemző jegyekből, tulajdonságokból bizonyít(hat)atlan jelenségekre, tényekre
autonómia:	öntörvényűség, önállóság
autoritás:	önkényeskedés, zsarnokoskodás
biankó:	üres, kitöltetlen csekk, váltó
bürokrácia:	az előírásokhoz ragaszkodó, szűk látókörű, az élettől elszakadt, hivatali szellem (és képviselői)
centrum:	középpont, gócpont
ceremónia:	szertartás, ünnepély, szertartások előírásos, hagyományos rendje, módja
cinizmus:	közünyös, semmi értéket nem tisztelő, minden eszményt kiábrándultan gúnyoló, arcátlan,
dekoncentrált:	szétszórt, a figyelem összpontosítására alkalmatlan
dekriminalizál:	bűn minőségétől megfoszt, a büntetőjog hatóköréből kivon
demokratikus:	a jogegyenlőség, a többség uralmának, az állampolgárok szabadságának és egyenjogúságának elvét valló
demonstráció:	szemléltető bemutatás, bizonyítás, tüntetés
deviáns:	a társadalmi normáktól eltérő, szabály nélküli
differenciál:	különbséget tesz, elkülönít, megoszt, szétválaszt,
dimenzió:	egy a szociális/társadalmi tér rendezésére alkalmas szempont-, érték- és viszonyrendszer
disszidens:	valamely közösségből kilépő személy
diszfunkcionális:	rendeltetése ellen ható
diszkreditál:	valaki hitelét rontja, tekintélyét aláássa, valakit lejárat
diszkreditált:	lejáratott, hitelét, tekintélyét veszített ember
dramaturgia:	tudomány a dráma törvényeiről, a színpad-színész-közönség viszonyáról
drasztikus:	erőszakos, kíméletlen, durva, nyers,
egocentrikus:	szélsőségesen önző, az ént a középpontba állító
egzakt:	szabatos, egyértelmű, pontos, mérhető adatokra alapozó,

egzisztál:	létezik, van
egzisztencia:	életlehetőség, megélhetés; gazdaságilag biztos helyzetű személy
emancipált:	önállósodott, független, szabad, egyenjogú(sított)
eminens:	kitűnő, kiváló tanuló
emocionális:	érzelmeken alapuló, érzelmi
empátia:	együttérző, beleérző képesség
éra:	időszak, korszak
eszkaláció:	lépcsőzetes, fokozatos kiterjedés
excentrikus:	erősen nevetető, látszólag ügyefogyott (artista); különködő, bogaras, csapongó, szertelen, személy
extrém:	szélsőségesen túlzó, szertelen, rendkívüli
faktor:	összetevő, tényező
fantom:	rémkép, kísértet, ábrándkép, álmkép
fásszung:	egy állam alaptörvénye, alkotmánya (német szó)
fatalista:	a végzetben, az előre elrendelt sorsban hívő, abban megnyugvó ember
flastrom:	sebtapasz, szépségtapasz
formális:	lényegtelen, csak külsőleges, a látszat kedvéért való; a rend megtartásáért megkövetelt
garancia:	jótállás, kezesség, szavatosság, biztosíték,
generál:	nemz (itt: hibás általánosítás révén, művi úton keletkeztet, felnöveszt)
hegemónia:	vezetés, vezérszerep, hatalmi fölény, felsőbbtség
hierarchizált:	rangsorba, fokozatokba szorított
homoszexuális:	ugyanazon neműek iránt vonzódó
horizontális:	térben: vízszintes, szociálisan: mellérendelő, egyenrangú
humanitárius:	emberbaráti, emberséges, emberszerető
identitás:	azonosság, önmagára érvényes elvárások vállalása
ideológia:	valamely osztály, párt, irányzat, korszak által vallott eszmék, nézetek, fogalmak rendszere
ignorál:	szándékosan mellőz, semmibe vesz, nem vesz róla tudomást
illegális:	törvényellenes, a törvénnyel szembe helyezkedő, titokban működő
illúzió:	a külvilág ingereinek torz érzékelésén alapuló látszat, önáltatás, alaptalan remény
image:	a kifelé mutatott kép, a másokban keltett benyomás
individuális:	egyedi, egy meghatározott, önálló, külön élő egyénre jellemző, sajátos, személyes
individuum:	egyed, önállóan létező élő szervezet, egyén, egyéniség
infantilis:	gyerekes, (az itt hangsúlyos jelentéselemek: jóhiszemű, önállótlan, kiszolgáltatott)
informális:	a formai kötöttségektől mentes, vagy azokhoz nem igazodó
inkonzisztens:	gyenge, bizonytalan, egyenetlen,
integrálódik:	beilleszkedik, betagozódik, beolvad,
integrált:	az egységes egész részévé vált
integratív:	beilleszkedésre, betagozódásra, beolvadásra törekvő
intelligens:	értelmes, eszes, művelt, megértő, belátó
intenzív:	alapos, mély, tüzetes, átható, fokozott, megfeszített, erős
interferencia:	két hullámmozgásnak, rezgésnek egymást erősítő vagy gyengítő kölcsönhatása találkozásokkor
interpersionális:	személyek közötti
interpretál:	értelmez, magyaráz, valamely felfogásban előad
intimitás:	meghittség, bizalmasság
intoleráns:	összeférhetetlen, türelmetlen valaki/mivel szemben,
irracionalis:	oktalan, értelmetlen, ésszerűtlen, illetve(!): ész feletti, a gondolkodás számára, logikai fogalmakkal ki nem fejezhető
joker:	bármelyik lapot helyettesítő kártyalap
kategória:	a valóság alapvető formáit és viszonyait kifejező legáltalánosabb fogalom.

kategorizál:	kategóriákba sorol
kliens:	(itt mindhárom jelentés elegye a legtalálhatóbb:) ügyfél; állandó vevő; a patrónusoktól függésben lévő, nem teljes jogú ember
kognitív disszonancia:	feszültség az egyén ismeretei szerint lehetséges és a tapasztalt viselkedés össze nem egyeztethető volta miatt
koherens:	összefüggő, összetartozó
kohézió:	összetartó erő
kommentár:	magyarázó, kiegészítő megjegyzés
kompatibilis:	összeférő, társítható, közös tulajdonságokkal bíró
kompetencia:	illetékesség, jogosultság
kompromittál:	lejárat, szégyenbe, rossz hírbe hoz, gyanúba kever
kondíció:	erőnlét
konfliktus:	összeütközés, nézeteltérés, harc, küzdelem
konkrét:	tényleges, kézzelfogható, érzékelhető, pontos, megbízható
konzolidált:	rendezett, szilárd, állandó, tartós
kontroll:	ellenőrzés
konzisztencia:	valaminek az összeálló, tömött, szilárd, ellenálló volta
konzisztens:	erős, állandó, sűrű, tartalmas
kooperáció:	együttműködés, összedolgozás
koordinál:	összehangol, összeegyeztet, elrendez
kriminalizál:	a büntetőjog hatókörébe utal
kritérium:	ismérv, meghatározó, megkülönböztető jegy, fontos mozzanat, döntő tényező
krízis:	válság, válságos állapot, fordulópont
legális:	törvény szerinti, törvényes, törvényszerű, jogos
lobby:	csoport, melynek tagjait közös gazdasági érdekek és azonos politikai célok fűzik össze
lojalitás:	méltányos, igazságos, jóhiszemű, egyenes, becsületes, a rendszerbe illeszkedő, törvényeit elfogadó
lokálpatriotizmus:	a helyi érdekeket szem előtt tartó hazafiság, a szűkebb vidék (túl)becsülése, szeretete
mágikus:	a jelenségek befolyásolására bűvös, varázsos, babonás, ördögös cselekvéseket végző
makulátlan:	szeplőtlen, tiszta, bűn, hiba nélküli, ártatlan, becsületes, feddhetetlen
manipulál:	mesterkedik, ravaszodik, a közvéleményt a tömegtájékoztatási eszközök útján a kívánt módon befolyásolja, irányítja
maszk:	a dolgozatban sajátos értelemmel szerepel: arculat, rendezőelv, szervező-irányító hatalom
médiák:	tömegkommunikációs eszközök, az elektronikus és az írott sajtó értendői alatt,
metamorfózis:	átalakulás egyik formából a másikba, alakváltozás, csodálatos átváltozás
minimalizál:	a legkisebb, legalacsonyabb, legkevesebb mértékre, fokra, árra stb. szorít
mitikus:	természeti törvények alól kivont, mesés, időtlen
mítosz:	az egyén és a közösség cselekvéseit természet fölöttivé nagyító felfogás, elbeszélés, (mende-)monda
mizantróp:	emberkerülő, embergyűlölő
monolitikus:	megbontathatatlannal egységes, szilárd, összetartó
monopólium:	kivételes jog, kiváltság,
naivitás:	gyermetesség, hiszékenységek, mesterkéletlenség
neofita:	valamely tan újdonsült hívének gyakran gúnnyal használt megnevezése
nonkonformista:	a fennálló rendhez, az uralkodó nézetekhez nem alkalmazkodó, azokat el nem fogadó személy
normalizál:	normát, mintát állapít meg, megszilárdítja a rendes állapotot (itt: normasértő viselkedést minősít át normakövetővé)

normifikáció:	a stigmatizálnak az a törekvése, hogy magát stigmája dacára közönséges embernek állítsa be
objektív:	valóságos, tényleges, tárgyi, érzéki, érzékszerveinkkel felfogható; pártatlan, tárgyilagos, elfogulatlan, részrehajlás nélküli
objektíve:	objektív módon
operatív:	műveleti; gyors, határozott, a végrehajtást, a gyakorlati elintézést szem előtt tartó
optimális:	a legkedvezőbb, a legjobbnak ígérkező
organikus:	az élő szervezetek rendezettségére emlékeztetően rendezett, összefüggő
orientál:	tájékoztató, útbaigazító, felvilágosító, irányító, eligazító
partikularitás:	részlegesség, nem az összességhez tartozás, helyi, szűk körű érvényesség
passzív:	nem tevékeny, szenvedőleges
piesesztál:	erkölcsi magaslat; talapzat, oszlopszék
potenciális:	lehetőséges, rejtett, lappangó, lehetőségként létező
pragmatikus:	az adott feltételek között a legcélszerűbb felhasználást tekintő
praktikus:	gyakorlati, célszerű, ügyes, ötletes, gyakorlatias
precedens:	olyan előzetes eset, amely később hasonló esetekben jogalap, példa, minta
preferál:	előnyben, megkülönböztetett figyelemben részesít; más(ok)hoz képest kedvezően értékeli
preparál:	előkészít, kikészít, kitöm, tartósít
presztízis:	tekintély, befolyás, erkölcsi súly
prevenció:	megelőzés, megelőző intézkedés
procedúra:	rendszerint hosszadalmas hivatalos eljárás mód, tevékenység, ill. ennek lefolyása
produkál:	termel, előállít, gyárt, létrehoz, alkot, felmutat, bemutat
prókátor:	ügyvéd, védőügyvéd
provokáció:	kihívó magatartás, cselekmény; káros és hátrányos cselekményekre ingerlés,
pszichoanalízis:	lélekelemzés; kezelési mód, pszichológiai rendszer; a lelki megnyilvánulásokat dinamikus szemléli, a tudattalanra összpontosít
racionalis:	ésszerű, célszerű, észokokon nyugvó; értelmes, józan, értelemmel felfogható
racionalizálás:	adott cselekedet/történet utólagos igazolása észérvekkel
reakció:	a szervezet visszahatása, ellenhatása, válasza valamely külső vagy belső ingerre;
reális:	valóságos, tényleges, a tapasztalati valóságnak megfelelő, gyakorlati, megvalósítható, hiteles
realizálódik:	létrejön, megvalósul, valóra válik, bekövetkezik
reguláz:	megrendszabályoz
rekonstruál:	emlékeiből vagy adatok alapján összeállít
rekriminalizál:	egy már dekriminizált cselekményt viselkedést újra büntetendőnek nyilvánít
relaxáció:	ernyedés, lazulás, feszültség csökkenése
repertoár:	a műsorrenden szereplő színdarabok ill. egy előadóművész betanult számainak összessége
reprezentál:	képvisel
reprezentáns:	valamit kiválóan képviselő személy, valaminek a jellegzetes képviselője
republik:	köztársaság (a reszpublika németül)
retorzió:	megtorló rendszabály
rítus:	szertartásszerű, bevett szokás, ilyen mozdulat vagy viselkedési forma
skandalum:	botrány, szégyen, gyalázat
spontán:	önmagától, külső beavatkozás nélkül, ösztönös, önkéntelen, kényszer nélküli
spontaneitás:	önkéntesség, szabad elhatározás, közvetlenség, ösztönösség
stabilizál:	megszilárdít, biztossá, egyenletessé, ingadozásoktól mentessé tesz
status quo:	a megelőző, a korábbi helyzetnek megfelelő állapot
státuszszimbólum:	a magasabb társadalmi helyzetet kifejező, illetve az ehhez kötelezőnek tartott életviteli külsőség
stílus:	a kifejező eszközök közötti válogatás eredményeképpen létrejött kifejezési mód;

	a magatartás viselkedés jellemző jegyei
stratifikációs (módszer):	szociológiai adatok nyerésére szolgáló eljárás, mely a vizsgált személyek együttműködése nélkül is a legkülönbözőbb bizalmas információkhoz juttat egy közösség tagjairól
struktúra:	az egymást kölcsönösen meghatározó alkotó elemek rendszert alkotó, összefüggő egysége
szankció:	büntető rendelkezés vagy jogszabály, megtorló intézkedés
szegregáció:	elválasztás, elkülönülés, szétválás, hasadás (itt: a beteljesítendő szerep kiválasztódása)
szerep:	a környezet által az egyéntől elvárt jellemző viselkedés
szerepelvárás:	az adott egyén csoportban vagy intézményben betöltött szerepének beteljesítésére irányuló igény
szerepkonfliktus:	két egyaránt jogosult ám egymást kizáró viselkedés tendencia a szerep beteljesítésében,
szereptávolítás:	fenntartás érzékeltetése a nem szívesen vállalt szerep alakításában
szezonális:	idényszerű, idényhez, egy bizonyos időszakhoz kötött
szféra:	hatáskör, működési kör, érdekkör
szimbiotikus:	két vagy több jelenség szoros kapcsolata, összefonódása
szimbolikus interakció:	jelképes, valamit jelképező kölcsönös viszony, kölcsönös ráhatás
szimpátia:	együttérzés, rokonérzés, rokonszenv, vonzalom, vonzódás, barátság
szimpatikus:	rokonszenves, megnyerő, szeretetre méltó, kölcsönösen egymásra ható, együttérző
szinonima:	rokon értelmű szó
szituáció:	helyzet, állapot, a körülmények
szocializáció:	az egyén beilleszkedése a társadalomba; a társadalom életében való hatékony részvételhez szükséges szabályok normák elsajátítása
szociometria:	az emberek mindennapi tevékenysége alapján kialakuló kisebb közösségeken belüli kapcsolatok kutatása kérdőíves felméréssel
sztereotíp:	változatlan, merev egyformasággal, gépiesen, állandóan ismétlődő, elkoptatott,
szuverenitás:	önállóság, függetlenség
tabu:	szent és sérthetetlen dolog, amihez nem szabad hozzányúlni
taktika:	kijelölt cél elérésére alkalmazott tervszerű módszerek, mesterkedések
tautológia:	szószaporítás, hasonló jelentésű szavak indokolatlan ismétlése
teoretikus:	elméleti, az elmélettel kapcsolatos, az eleven gyakorlattól, az élettől elszakadt
tolerancia:	tűrelmesség mások véleménye, vallása iránt,
tradicionális:	hagyományos, a hagyományokon alapuló, régóta szokásos, ősi
transzcendens:	értelemmel fel nem fogható, a megismerés határain túli, tapasztalat feletti, érzékfeletti, magasabb rendű,
tranzakció elemzés:	a kölcsönös társas kapcsolatok vizsgálata a freudi személyiség modell segítségével
trauma:	hirtelen bekövetkező, testi-lelki károsodást okozó behatás keltette súlyos lelki megrázkódtatás,
univerzalisztikus:	egyetemes, egyetemleges, (túl) általános szinten érvelő, magyarázó
vamzer:	besúgó vagy a felügyelettel az átlagosnál jobban együttműködő rabtárs,
vehemencia:	heveség, indulatosság, lendületesség
vertikális:	térben: függőleges, szociálisan: alá fölé rendelt
zéró:	itt: zéró összegű játszmák, ezekben csak a többiektől, az ő kárukra lehet nyerni

Mellékletek

Interjúk előzetes fogvatartottakkal (1991 Bécs)

Zsuzsa

Nagy probléma van a tolmáccsal. A tolmácsok nem az igazat fordítják, a rendőrségnek dolgoznak, megpróbálják az aktát úgy beállítani, ha nem csak egy, hanem több van letartóztatva, hogy mindnyájan felelősek egymásért. Közlik velük, hogy ha bevallják, hogy loptak, akkor hazamehetnek. Olyan emberek kénytelenek azt vallani hogy loptak, akiknek semmi közük hozzá.

Olyan esetről tudok, hogy valaki beérkezik a börtönbe, ítélettel, két hónapot kapott egy blúzért, amit a Lauschaiban szeretett volna ellopni. Egy autóban maradt az útlevele, mivel nem ért vissza az illetőhöz este hatra, leadta a 14. kerületi rendőrségen. Két héttel a szabadulása előtt közölték vele, zsuppolni fogják, ő elmondta, hogy az útlevele a rendőrkapitányságon le van adva, három hétig várt a zsuppra, mert nem találták az útlevelét.

A zsuppot úgy íratják alá, hogy tolmács nincs jelen, nem is tudják mit írnak alá. Ezt az esetet azért ismerem, mert egy parkolási ügyben voltam ott, és engem kértek meg, hogy tolmácsoljak. De mindenkivel tolmács nélkül íratnak alá az idegenrendészeten mindenféle dokumentumot.

Soha nem lehet tudni, kit zsuppolnak kit nem, teljesen hasraütésszerűen történnek a törvények. Nincs átlag, holott az eset átlag. Lopott, aláíratnak vele egy jegyzőkönyvet, amit nem tud, olyat íratnak alá vele, behozzák ide, öt hétig, két hónapig még a kutya se ugatja meg.

Ha nincs szerencséje, aki németül és magyarul beszél, két hónapot úgy ül egy zárkában, hogy a falnak tud csak beszélni, tehát az imádságon kívül semmilyen más lehetősége nincs.

Olyan eset előfordul, hogy terhes az illető, az orvos előírja neki a terhesnek megfelelő diétát, az emeleten szolgálatot teljesítő alkalmazottaknak van teljesen kiszolgáltatva az ember, kommunikációs lehetőség még németnek is nagyon nehéz, vagy a házi munkások, vagy ők, vagy a nemtörődomség, de még a diétával se nagyon foglalkoznak.

Esetet tudok dátumszerűen mondani. Írástudatlan emberek, - természetes, nem természetes - cigányok. Le vannak tartóztatva, el vannak ítélve, kapnak ítéletet, elszállítják őket a híres Schwarzauba, két hét múlva újra visszahozzák őket, közlik velük, hogy nem akarják-e a büntetésüket Magyarországon letölteni? Az egyik már szabadul, újra visszaviszik Schwarzauba, de külön rakják a testvéreket, akiket pedig már elítéltek. Tehát látszik, hogy egyáltalán semmi nem kontroll nincs a munkájukban, eszeveszettül dolgoznak. Senki nem tud semmit, senki nem ért semmit, senki nem törődik semmivel se.

Én kilenc hónapot ültem úgy, hogy nem voltam egy vizsgálóbíró által kihallgatva. A mai napig nem volt arra lehetőségem, hogy - kilenc hónap alatt már tudomásomra jutott: az orgazdától vásárolt holmi is büntetendő, ezzel én bünt követtem el, - de nincs lehetőségem a száz másik rágalom ellen védekezni. Tehát én ki vagyok szolgáltatva teljesen a falaknak. Az az ember, aki nem tud magának biztosítani egy ügyvédet, - mert hisz egy magyar miből? Nem lopna! Azért lop, mert nincs! - kap magának egy kihelyezett ügyvédet. Ez a kihelyezett ügyvéd egyetlen

egyszer nem veszi a fáradságot, hogy eljöjjön! Kommunikálni nem tud vele, mert hisz nem ismeri a rabnak az anyanyelvét, tolmácsot nem hoz, ugyanakkor minden költséget felszámol a kamara felé. Tehát borzalmas apparátussal dolgoznak, borzalmas pénzeket keresnek, akik a lábasnál ülnek.

Vannak ezek az úgynevezett Haftprüfungen, ami elő van írva, hogy minden kéthónapban kell, hogy megtörténjék. Ezek természetesen nem történnek meg, ha megtörténnek, semmi értelme nincs, mert mint marionetten Figuren, ott ül a három ügyvéd, elmondja a vizsgálóbíró a magáét, a vádlott csak ül, szóhoz sem juthat, mint egy színházban, felállnak, átmennek egy másik helyiségbe, két perc múlva visszajönnek, hogy a tanács úgy döntött, hogy az itt tartózkodása meg van hosszabbítva.

Tehát én nem tudom elképzelni, hogy ha egy akta mondjuk ezer oldal terjedelmű, ezt két percen belül el tudják dönteni. Amennyiben meg már előre tudták, akkor erre nincsen szükség! Nincsen szükség arra, hogy egy fél délelőtt a vizsgálóbíró a munkájából ki legyen vonva, nincsen szükség arra, hogy három ember megint nem csinál semmit, nem dolgozik, és állandóan azt olvassa az ember, hogy szegények mennyire meg vannak terhelve. Tehát itt mindenki nagyon sokat dolgozik, de látszata semminek nincs.

Apróság. Úgy nevezik itt hogy Halbsperre. A második emeleten van az ügyvédi kihallgatásra, vagy az ügyvéddel való találkozásra. Órákat ülnek az emberek egy négy négyzetméteres helyiségbe bezárva, és nincs aki visszavigye őket a zárkába, mert a 14-17 óra nem ér rá, mert meg kell beszélniük a tegnapi focimeccs eredményét, vagy valami más eseményt. És ki vagyunk szolgáltatva.

Fölérünk például ebéd után, az étel kihűlve, a kutyának nem adják úgy oda, és nincs lehetőség még arra se, hogy megmelegítsék, holott minden emeleten van arra egy rezsó, házimunkás is van bőven, mivel rab is nagyon sok van, de erre sincs lehetőség. Tehát emberileg annyira másodosztályba van sorolva az ember, hogy az, aki nem nyitja ki a száját, az jobban teszi, ha feltesz a nyakába egy kötelet és felakasztja magát, mert egy perc alatt megoldja azt, aminek ki van téve nap mint nap. Sikanéria!

Akkor reszketni kell attól, nehogy elvigyék Schwarzauba, mert ugye oda a látogató se fog 60 km-t utazni és eljönni, az ügyvéd is felszámol akkor duplát vagy háromszoros díjat, ha odajön megbeszélni a tárgyalás előtti problémákat, tehát kommunikációs lehetőség senkivel nincs, még aki németül beszél, az sem.

Az emberek ide bekerülnek egy fillér nélkül, egy szál cigaretta nélkül, egy ruhában, és itt töltik, ilyen körülmények között a két-három hónapot, mert ugyan van egy lehetőség, hogy a hozzátartozóit értesítse, de eddig én még nem hallottam a kilenc hónap alatt, hogy azon az értesítésen keresztül tudták meg a hozzátartozók, hogy a lánya, fia, felesége, férje, gyereke a bécsi börtönben van.

Soha nem tudják, hogy mikor van látogatás, elküldik az embereket, akik 4-500 km-ről ide eljönnek, - becsületes emberek, hiszen nem ültek börtönben, végig dolgozták az életüket, a gyerekük megbotlott, nem? - tehát ideérkeznek, a nyelvet nem ismerik, beszélni nem tudnak senkivel, kiírva más nyelven nincsen.

A csomagleadás: magyarok hozzák az élelmet, cigarettát, ruhaneműt, át nincs aki vegye; előírások: az egyiknek ezt nem veszik be, a másiknak azt nem veszik be, a harmadiknak azt nem. Terheseknek hoznák a vitamindús gyümölcsöt, - ugyan itt is hozzá lehet jutni a gyümölcsökhöz, de van olyan, hogy 3 hónapig csak alma. Akkor van a spájz: a bevásárlási listán ugyanakkor van banán, amikor a héten az osztás is banán. Zöldségben, tehát paprika, paradi-

csom, a szezon idején is nem tudom minek köszönhető, ha talál az ember a szezon idején is ezen a listán. Az én véleményem szerint egy eszetlenség, ami ebben a házban uralkodik.

Itt nincs rend, itt nincs rendszer. Mindenki mindenkinek ki van szolgáltatva. Itt mindenki mindenkitől fél.

Nem az ítéletek meghozatala a probléma, hanem a fő a Staatsanwalttal való kapcsolatom, hogy avval ahogy összevesszek, ahogy az elkezdjen fújni!

Az emeleten a szolgálattevő fegyőrnők egymás között marakszanak, tehát a köztük levő békesség sincsen meg, ez meg természetes, hogy mind rajtunk csattan.

Megkapják az úgynevezett vádiratot is. Egy szót senki nem ért belőle. Nem tudják, hogy mikor lesz a tárgyalás, csak körülbelül, mert az nem betűvel, hanem számmal van kiírva, de hogy mi a vád, hogy mi történt, hogy történt, mivel, milyen koholmánnyal vádolják őket, semmit nem tudnak! Elmennek a tárgyalásra úgy, hogy nem is tudják, hogy miről van szó.

Én december 20-án lettem letartóztatva, és megéltem azt, amikor a Herz-Mainskyban letartóztattak nyolc embert egyszerre. Abból a nyolcból csak egyetlen egy lopott, a hét ember az életében először volt Ausztriában, mint a libák, mentek egymás után, hogy el ne tévedjenek, és a hét embert is behozták, holott a 7 ember egymásnak még a nevét se tudta. És az a 7 ember itt töltötte a karácsonyt, a szilvesztert, és február 5-én nagy kegyesen elengedték őket. De nem tudják, hogy mit mondtak a bíróságon, mert a tolmács is a legegyszerűbben közli velük, hogy hazamehetnek. Ezért őtőlük senki nem fogja azt mondani, hogy magát én ártatlanul tartottam itt, de hogyha egy vizsgálóbíró a munkáját úgy végezné, akkor ezeknek az embereknek nem lett volna szabad itt lenni.

De van egy közmondás németül. Ha nem tudsz iskolába járni, menj el postásnak vagy vasutasnak, ha oda se vagy jó, menj el rendőrné. Kérem szépen, ha a rendőrné nem tudja rendesen elvégezni a munkát a bíróságnak megfelelően, akkor az a vizsgáló bíró, aki úgy néz ki, hogy 24 órán belül ki kell, hogy hallgassa a beszállítottat, akkor az ne két percen belül történjen meg, hogy: „Ez a jegyzőkönyv, írja alá! Akar, kérem, valamit ellene? Akarja a Haftprüfungot, vagy nem akarja? De ha akar egy Haftprüfungot, akkor az elhúzódik, akkor az aktája elmegy az Oberlandesgerichte, akkor négy hónapot is itt ül!”

Beszállítanak egy 48 kilós nőt, kék-zöldre rugdosva, verve. Ez az ember biztos, hogy - én mint laikus - azt tudom állítani, hogy nem normális. Három hónapja van itt, kétszer elvitték Kukinba, rendszeresen visszahozzák. Nincs zárka már, ahol ne lett volna, ahol a többi zárkatársát is ne tette volna idegileg tönkre. Kérem, három hónap múlva lesz a tárgyalása. De kékre-zöldre össze van rugdalva a rendőrök által, arra viszont mindenki Ausztriában tisztában van azzal, hogy a nemzetközi szinten a legrosszabb helyen áll Ausztria.

Szóval itt kérem én eljöttem Magyarországról, egy rendszerből, de meg kell mondanom, hogy a Rákosi-rendszer nem volt ilyen kegyetlen az én számomra, mint amit itt megéltem. Ennyi elég. Ez így van, komolyan.

Ha az embernek volna lehetősége a vizsgálóbíróval kommunikálni, vagy nem tudom minek kellene nevezni azt az apparátust, ahol nemcsak azt kell bebizonyítani, hogy bűnös, hanem azt is be lehessen bizonyítani, hogy mégsem bűnös. Tehát azon a mérleg tálcáján kialakuljon egy mérleg. Hát de én ilyen mérleggel még nem találkoztam, ahol csak egy tálca van. De ehhez az egy tálcához se tudok odajutni. Annak se tudom elmondani, hogy kérem, ez igen, ez tényleg így volt, ez nem történt meg, ez megtörtént, kérem Ön földre van vezetve, mert be tudom bizonyítani ezen és ezen keresztül. De még erre sincs lehetőségem, hanem mint egy tök, ülök itt, és várom a semmit. Várom azt, hogy az aktákat tologassák. Semmi többet nem kívánok

ehhez az ügghöz fűzni, csak annyit, hogy a vizsgálóbíró közli velem, hogy „Kérem, nagyon terjedelmes az akta, négy órát alszom naponta, már a feleségem aggódik miattam!”

Igaz, hogy nem én vagyok a pénzdó szolgája, vagyis a pénzdója és nem az én szolgám, de hát énnekem az lett volna a jó, hogyha ő engem kihallgat. Kihallgatni nem hallgatott ki. Tehát erre még lehetőségem se volt.

Tájékoztattott az ügyvédem, hogy „Ha a vizsgálóbíró készen lesz az aktával, akkor az ügyésznek két hónapra van szüksége, hogy az aktából kiírja a vádiratot.” Kérem szépen, megtörtént július 19-én ez az ügynevezett semminek nevezhető Haftprüfung, ahol a vizsgálóbíró elnyögte, nagy nehezen kikereste, hogy mégis mit lehetne vádat mondani, hogy valamilyen ok miatt itt lehessen hagyni, hát hogy nehogy megszökjek, mert Magyarországon van lehetőségem élni. Tehát ezért itt kell maradnom, mert van egy ügynevezett Fluchtgefahr. Más megoldás nem volt. De négy nap múlva visszajött az Oberlandesgerichttől, hogy egy évre meghosszabbították a fogvatartásomat. Kérdezem én, az Oberlandesgerichten hogy tudták négy nap alatt felülbírálni az én aktámat, hogyha egy Staatsanwaltnak két hónapra van szüksége arra, hogy egy vádiratot megírjon? Hát nincs itt más, kérem, csak aláírják, arrébb rakják.

Itt ember nincs, aki az ember életéért felelősséget vállalna, vagy felelős lenne. Nem ok nélkül hívják, amikor egy gyilkossági per van, vagy egy nagyobb per a Schöffungszenatot, meg nem tudom, hogy hívják itt ezeket a ügynevezett népi ülnököket. Senki nem vállal semmiért felelősséget.

Csak itt embereknek az élete van, és egy tizenegy éves fiam van az árvaházban, aki az életébe még senkinek rosszat nem tett. Őt miért büntetik? Egy tragédia, egy tragédia!

Nincs itt emberi érték. Itt az embernek semmi értéke nincs. Van egy szám, és ez a szám az akta szám, oszt jónapot. Hogy az hetven éves, nyolcvan éves, rákos beteg, félig a koporsóba van a lába, bűnöző, nem bűnöző?! Megy szépen lassan a maga módján, ahogy a drága vizsgáló bírónk fölkel. Rossz kedve van, összeveszett a feleségével, nincs kedve dolgozni. Ki tudja ezt, kérem, itt kontrollálni. Egyik holló a másiknak a szemét kérem nem vájja ki. Nincs lehetőség. Teljesen kiszolgáltatott itt minden ember. Nemcsak a magyarnak meg külföldinek, egyszerűen kötél, csak a kötél, más nem segít.

Ha éhségstrájkot csinál, küldik a pszichiátriára, már megvan a pecsét: nem normális. Abban a pillanatban, hogy nem normális: gyámság alá helyezhető. Gyámság alatt van: elmeosztályra kell szállítani. Reservét kell aláírni, hogy onnan kijöjjön.

Hát még jobb, hogyha az ember befogja a száját, aztán várja a talárba belebújt félisteneknek a munkájának az eredményét.

Kérem, itt minden ember gyámság alá van helyezve. Entmündet. Kiszolgáltatott. Az emberi méltóságától teljesen meg van fosztva. Teljesen. Szóval én nem, nem, nem, egyszerűen nem tudok jelzőket használni, de ez a kilenc hónap az életemben kegyetlenebb volt, mint 56-ig a Rákosi érában egy élet, holott ott is megéltem egy-két dolgot. De ott tudta az ember... De itt arról beszélnek, hogy demokrácia van. A második Republikban van egy olyan, így kezdődik a második Republiknak a Fassung, hogy a jog az a népé, a nép érdekét védi, és azt a nép alakítja. Hát én nem tudom, hogy itt a nép érdeke micsoda?

Kérem itt egy bíró nem 15.000 ATS-t keres, itt egy ügyész nem 15.000 ATS-t keres! Hát mi az ő érdeke? Hát mert ha azt mondanák, hogy kérem, ahány aktát elvégeztél, amennyi aktát megcsináltál, annyi 5.000 ATS. Kapja meg azt az 5.000 schillinget, de ha dolgozik, ha nem dolgozik, megkapja a fizetését, és ahol az állam a fizető, ott kérem soha senki nem dolgozott, ezt mi már nagyon jól tudjuk. Bizony.

Jaj hát azok az emberek, akik írni meg olvasni sem tudnak! Borzalmas! A jugoszlávokkal, én nem mondom, tényleg a turizmus, az nagyon befolyásolta a külföldieknek az ide való jutását! De én biztos vagyok benne, hogy nagyon sok ember, ennek nem 10, hanem 60%-a ok nélkül van letartóztatva, és arról ne beszéljek, hogy még egy magyarnak sem, azon kívül a magyar lányon kívül, akit én tájékoztattam, hogy jóvátételt kérhet, - de az némettanárnő volt Magyarországon, aki kérem szépen azért lett letartóztatva, mert kijött a férjével a Metró Áruházba vásárolni. Terhes, három és fél hónapos terhes, az úton rosszul lett, elaludt. A férje bement az áruházba a barátjával, a feleségét a rendőrök vették ki az autóból, akkor ébredt föl. Ugyanis a férfi kicserélte a drágább guminak az olcsóbb gumira az árát. Szóval tehát az olcsóbb guminak az árát tette rá a drágább gumira, autókerékre. Ezért az asszony is itt ült két hónapot, a férje egy másik börtönben. Két hónapig egy szappan egy fogpaszta egy törülköző, semmije nem volt! Ha a cellában a többi nem ad, vagy én nem adok, még egy fogat sem tud mosni, mert az a por, amit adnak, hát nem tudom, gondolom, aki azt előírta, az volna jó, ha azzal mosná a fogát. Tehát két hónapig itt ült, de az németül tudott beszélni a bíróságon, és kiderült ugye, hogy ő semmiről nem tudott. A férjét már rég kihallgatták akkor, amikor őt a rendőrök az autóban fölkellették, és mégis letartóztatták. Tehát ebből a sok emberből, azt a pénzt, amit jóvá kéne fizetni, ugye, azt is szeretném én tudni, hogy ki nyeli le? Vagy hova tűnik az? Bizony! Ilyen eset is volt.

Nekem, hirtelen az embernek nem jut eszébe, jobban fel kellene készülni rá, de fel tudnék sorolni, hogy egy fejfájási tablettáért ki kell csöngetni. Migrénes fejfőre van, csönget az ember még egyszer, a fegyőrnő, - akinek van négy elemije -, magyarul törve, tehát pár ordinér szót megtanulva közli velem, vagy az illetővel, hogy feküdjön le, majd elmúlik...

Imre

Két és fél hónapja vagyok most Ausztriában börtönben. Az egésznek a lényege, hogy vásároltam egy motorkerékpárt idekint, és sajnos, mikor megvettem, illetve amikor a határon vámoltni akartam, kiderült, hogy lopott motorkerékpár. Akkor megvádoltak vele, hogy én loptam a motort, sajnos, azóta nem tudom, hogy mi van, mert hozzám se szóltak azóta, hogy itt vagyok bezárva, senki nem keresett meg, hogy mivel vádolnak, hogy mire számíthatok. Tökéletesen megbíztam az illetőben, akitől vettem, egy emigráns magyar gyerek volt, többször megnéztem a járművet, megnéztem, többször átvizsgáltam, szóval tisztában voltam vele, hogy mit veszek, örültem is neki, mert elég jó pénzért vettem. Igaz, hogy 230000 forintomba került, de nekem megérte volna, én örültem ennek az üzletnek. A lényege az a dolgoknak, hogy most elveszett a pénzem, nincs meg az illető, és két hónap, két és fél hónap óta lassan itt ülök a börtönben, senki hozzám nem szól, leveleket nem kapok, szüleimmel nem tudok beszélni. Egyszerűen nagyon messze lakok Ausztriától, úgyhogy látogatni nem tudnak, de ha látogatni tudnának is, akkor is negyedóra beszélgetési időt engednek meg, úgyhogy ez magában értelmetlen, hogy meglátogassanak. Egyszerűen több mint nyolcszáz kilométert kellene utazniuk, ez, ez nem éri meg. Teljesen el vagyok szigetelve két és fél hónap óta az otthoni világtól. Most éhségstrájkba kezdtem, mert annyira reménytelen a helyzetem, hogy már csak ebben tudok bízni, hogy így legalább észreveszik az embert, és valamit csinálnak.

Nagyon el vagyok keseredve, úgyhogy sorsom teljesen nem érdekel, tisztában vagyok vele, ha koporsóban visznek ki, most már az sem tud zavarni. Ettől rosszabb nem lehet, ettől a börtöntől. Soha nem voltam még börtönben, igaz, másokhoz nem tudok viszonyítani, de ahogy hallottam, ez Ausztria egyik legrosszabb börtöne, úgyhogy sorsomra nézve el vagyok keseredve, meg egyszerűen bírom, amíg bírom, így fogom fel. Bízok abban, hogy így észreveszik az embert, és nem hagyják tönkremenni.

Munkámra nézve szinte biztos vagyok benne, hogy odahaza nagyon nagy nehézségek várnak rám, mielőtt hazajutok, ha egyáltalán haza tudok jutni, mivelhogy kisiparosként dolgoztam, rengeteg szövetkezeti munkám volt most felvállalva, ezek a munkák most elvesztek, és tudom azt, hogy ha ez odahaza kiderül, hogy én most börtönből jöttem, ezeket a munkákat soha vissza nem kapom, de ezektől az ügyfelektől munkát sem kapok, másfajta se, úgyhogy az állásom az szinte csődbe ment most odahaza. A családomra nézve meg, most, ahogy szüleimet ismerem, teljesen idegroncsok. De hát mondom, két és fél hónap óta úgy el vagyok szigetelve, hogy volt olyan hónap, hogy magyarul se tudtam beszélgetni egyáltalán, mert még magyart se láttam, még magyarral se tudtam együtt lenni. Most már tudok beszélgetni, de hát az édeskevés, egy vadidegennel beszélgetni, úgy, hogy az otthoni dolgokról fogalmam sincs. Tudom, hogy még sokkal nagyobb nehézségek várnak rám odahaza, mint most itt van, majd lesz problémám még.

Most jelenleg nyolcan vagyunk egy cellában, ezek mind idegenek, van köztük tunéziai, jugoszláv, román, egy magyar, de hát vadidegen emberek, és mind tényleg egy tipikus olyan, olyan emberek, akik a fél életüket börtönben éltek le, őket ez a környezet nem zavarja, ők másképpen fogják fel, nincsenek tekintettel a másik emberre, éjszaka apró dolgokkal kikészítik a másikat, lényeg az, éjszakai mászkálások, kötekedések, verekedések, ezek mindennaposak, úgyhogy ez az ember idegeire megy egy idő után.

Vannak, akik jobban bírják, vannak, akik nem, de hát ezt nem lehet sokáig bírni.

Ha olyan bűncselekményt követtem volna el, mint mások, hogy több százezer schillinggel, egy szavam sem lenne, de ahogy tudom, ez egy lényegtelen ügy itt Ausztriában, hát jó, tényleg, van hatása egy ilyen dolognak is, de nem egy olyan nagy ügy, hogy ennyire büntessék érte az embert.

Egy szavam se lenne, meg nem csinálnám ezt az örültséget, hogyha tényleg annyira bűnös lennék, hogy megérdemelném ezt a büntetést. De a másik az, hogy sokról hallottam, hogy aztán meg együtt voltam olyan cellatárrsal, hogy 1200 schillingért egy évet kapott. 1200 schillingért nyolc hónapot ülni belőle keményen, na jó, az osztrákok mentségére szóljon, hogy ő már itt követett el bűncselekményt, lopást, ki volt tiltva Ausztriából, visszajött, megint lopott, nem is lopott állítólag, hanem csak úgy vett, nem tartotta meg a számlát, s egy ilyen kontrollba beleesett, egy ilyen rendőrségi kontrollba, nem tudott öt darab videokazettáról számlát mutatni, nyolc hónapot ül érte. és hiába mondja, hogy ő azt megvette, vagy piacról is vehetek én valamikor valamit, ezt itt nem veszik figyelembe.

Ha annyira kikészülök, hogy elvisznek, mert gondolom, hogy előbb-utóbb az lesz, mert nem foglalkoznak itt az emberrel, nem veszik ezt itt figyelembe, azt se, hogy mit csinál, úgyis az lesz előbb-utóbb, hogy úgy visznek ki a kórházba, de hát már mást nem tudok egyszerűen csinálni, itt ezzel tud az ember harcolni, vagy valamit elérni, vagy én ebben látok valami reményt, ez magamnak egy biztatás, hogy most történik valami.

Csak az tudja beleélni magát, aki már volt ebben a börtönben, most nem arra gondolok, hogy börtönben volt, hanem hogy ebben, ebben a Landesgerichtben volt, mert ez egészen más, mint, mint több börtön, más börtön, ahogy hallottam más börtönökről. Ez itt Ausztriában, még szerintem a világon is a börtönök börtönének számít. Az egyik legkegyetlenebb dolog, pláne annak, aki még soha nem volt börtönben.

Itt, itt egészen másként bánnak az emberrel, mint ahogy hallottam, hogy odahaza is milyenek az otthoni börtönök. Az itteni cellatársaktól hallottam, itt nemegyszer verik az embert, hallom nap mint nap, hogy verik más cellákban az embert. Elég olyan apróságot csinálni, hogy megfogom a kilincset, már azért kaphatok egyet.

Nagyon keveset kapok, emiatt én most lényegében semennyit, de nagyon keveset kap itt az ember enni. És a legrosszabb az benne, hogy rengeteg az idegroncs ember, a kiborult ember, a gennyszer ember, aki, aki nincs tekintettel a másakra, nem érdekli, hogy a másikat mennyire zavarja az, hogyha ő éjnek idején énekel, vagy szaladgál a cellában, vagy tör-zúz, úgyhogy ebbe csak az tudja beleélni magát, aki ide bejön.

Itt naponta egy órát engedélyeznek sétálni, egy 10x10 m-es ketrecben. Mindenütt meg van, minden börtönben a sétáló. Más börtönből hoztak ide, de hát ez sehol nincs, hogy egy embert hónapokig tartsanak betonok közt és ha kikerül a napra a cellájából, akkor is ugyanolyan beton közé teszik be. Úgyhogy csak az tudja, aki ezt kipróbálta.

Hála istennek nekem még nem volt problémám az örökkel, én megpróbálok nem adni okot arra, hogy engem megüssenek. Meg én alkalmazkodó típus vagyok, de nemegyszer észrevettem, hallottam, hogy más embereket igencsak elverték, igencsak megverték, és apróságokért, tényleg, olyanért tudok, hogy megütötték az embert, egy tisztet... hát, egy tisztességes ember lényegében, elcsúszott egy apróságon, mindenkivel megesik az ilyesmi különben, de megfogta csak a kilincset, hozzáért szinte tudatlanul, ösztönösen, és már ezért kapott egyet, és ez mindennapos, hogy egy ilyenért megüthetik.

A zárkatársak, sajnos az, hogy rengeteg több nemzetiségű van együtt és, és ez, hát meg is lehet érteni, hogy nem férnek meg egymással, nem férnek meg, haragszanak egymásra, pláne meg van a saját gondjuk, amivel bejöttek ide, úgyhogy ki vannak borulva. Az a tudatlanság bennük is, nekik is meg van, hogy azt sem tudják, mire számíthatnak, mikor lesz a tárgyalásuk, úgyhogy mindenki ki van idegileg. Meg az, hogy mondom, vadidegen emberek és több országból valóak, és egy cellában, ez egy kegyetlen dolog, sokan nem férnek meg egymással, úgyhogy mindennaposak a verekedések meg a kiabálások. A személyzet tagjai csak akkor szólnak bele a verekedésbe, hogyha értesítik őket, ha megnyomják a riasztógombot, amúgy tudom azt, hogy megölhetik egymást. És azt kint tudják jól az örök, hogy mi megy odabenn, hisz benéznek, de nem szólnak közbe, míg nem jeleznek nekik. Sajnos ez így van.

Ha jeleznek, akkor persze természetesen közbe kell lépniük, hisz ez a hivatásuk. Én egy ilyet láttam eddig, akkor még többet kaptak az illetők, akik provokálták a verekedést, és külön cellába rakták őket, szétvették őket, de van olyan, hogy szét se veszik őket, meghagyják ugyanúgy együtt őket, kapnak egy párat. Kapnak egy párat, és akkor ugyanúgy marad, mint a régibe. Aztán egy nap múlva megint kezdődik, és ez így megy heteken keresztül. Ilyen is van sajnos.

- Lehet-e valamilyen értelmes elfoglaltságot találni a zárkán belül?

- Lehetne találni, persze, hát másik börtönből átjöttem, odaát például rengeteget dolgoztak a cellában, famunkákat csináltak és ilyen papírmunkákat, amivel tényleg egész napjukat el tudták tölteni, semmi probléma nem volt. De itt, itt, itt ez nem adatik meg, hogy itt az ember valamit csináljon. Itt is pedig fel tudná hasznosan használni magát, sokan szeretnék is, de hát nincs meg ez a lehetőség. Pedig ez mindenkire nézve nagyon előnyös volna. Annak is aki itt ül, meg annak is, akinek, aki dolgoztatna, mert hát ez olcsó munka volna gondolom.

- Olvasni, nyelvet tanulni?

- Hát olvasni tudok hál istennek úgy, hogy olyantól kapok könyvet, aki már egy év óta itt van, már be tudta szerezni magának ezt. Amúgy nem tudnék olvasni se. Meg van könyvtár állítólag, de itt idegen az ember, és hogyha nem tud németül, nehezen tudja úgy elintézni a dolgokat, hogy mit szeretne, vagy hogy kapjon könyveket. Így könyvet kapjak, azt szeretném, de nehezen tudja elintézni. Nyelvtanulás, mondjuk ennek az az előnye, hogy én most itt vagyok, hogy elég sok mindent, elég jól megtanulom a német nyelvet. Hát, de nekem ezért ez nem

előny. Ez nagyon édeskevés haszon ahhoz képest, amit vesztettem. Úgyhogy, meg tudom, hogy nem nagyon tudom majd hasznát venni, mert hát én nem nagyon..., én nem világcsavargó vagyok, úgyhogy jó, tanulom a nyelvet, megértem őket, de ez még nagyon kevés ahhoz képest, amit vesztettem.

Hát én, egyszerűen az ember nem tudja magát megértetni, idegen ember nem beszéli még jól a nyelvet, és ahhoz, hogy itt valamit meg akarjon szerezni, ahhoz nagyon sokat kell kérni és nagyon jól kell beszélni a német nyelvet.

Itt nem vagyok tisztában azzal, hogy hol kell kérni azt, hogy most könyvet szeretnék, ha kapok papírt, akkor mit írok rá, egyszerűen egy lehetetlen helyzet ez. Hallom, hogy tényleg egy tűért heteket kell várni, meg 10-szer, 20-szor kell szólni érte, mert egyszerűen így van megszervezve, ennyire nehezen megy, meg az ember sokszor meg se tudja magát értetni, hogy mit szeretne, és nincs aki segítsen. Hogyha, - most szerencsém van, hogy együtt vagyok egy magyarral, és nagyon sokat segít rajtam, de ez csak egy szerencse, mert tehettek volna tényleg egy olyan zárkába, ahol nincs egy magyar se, és semmit nem tudnék. Egyszerűen, ahogy hallom, hogy itt még az orvoshoz is nehéz kijutni, rengeteget kell kérni, meg egy fogorvoshoz az embert nem viszik ki. Tudok olyan esetről, hogy a társamnak, akivel egy cellában voltam, lábtörése volt, és nem vitték ki egy hétig a kórházba. Várnia kellett, várni, amikor kikerült kórházba, akkor már, kis törés volt, az igaz, de akkor már annyira összeforrt neki, hogy újból kellett törni a lábát.

Ez lenn, Eisenstadtban volt. Újból kellett törni a lábát, a lábujja volt eltörve, nem vitték egy hétig kórházba, aztán megint azzal a következménnyel járt, hogy újra eltörni a lábujját, hát hogy rendesen forrjon össze, mert amúgy nem tudott volna cipőt venni.

És ez meg van itt, hogy itt van a cellatársam, olyan fogbajai vannak, hogy látom rajta, hogy a múltkor a kenyérből vette ki a fogát, és egyszerűen nem vitték ki fogorvoshoz, pedig már többször kérte magát, már annyira laza volt neki, hogy benne maradt a kenyérbe neki a foga, és ez kegyetlen. Magyar ez is, az öreg. Egy öreg magyarral vagyok, ő mondta, hogy a múltkor rengetegszer kéri magát, rosszak a fogai, öregember és, és nem viszik sehova. Úgyhogy ha itt az embernek valami baja van az, még egy plusz probléma, mert nem segítenek rajta. Sajnos. Nekem már van annyi, hogy ha ezt abbahagynám, azzal nem lenne jobb, azzal csak rosszabb lenne. Azzal csak annyira kikészülnék, tudom, hogy még örültebb dologba fognék, még jobban kikészíteném magamat, és ez még ettől rosszabb, már most nem lehet. Legfeljebb kikészül a testem annyira, hogy infúziózzák, de erre is fel vagyok készítve, hogy hetekig fekszek infúzió, ettől már az sem lesz rosszabb.

Akkor legalább kikerülök ebből a cellából, ezek közül az emberek közül, úgyhogy veszténi-valóm már nem, nem hiszem, hogy van.

Lehet, hogy tönkreteszem a testem, maradandó károsodásaim lesznek, de ilyenkor már nem gondol erre az ember. Teljesen nem érdekli, ha koporsóban viszik is ki, én már úgy vagyok vele.

Aki rendszeresen bekerül, azt hamar kiengedik! De tudom, hogy miért teszik ki! Lopjon újra, jöjjön be újra! Rengeteg munkát ad az itt lévő embereknek. Ad munkát a fogdaőrnek, a bírónak, az ügyvédnek, ezért van az egész. Engem nem tesznek ki, tudják, hogy nem jövök már vissza soha, én már munkát nekik nem adok! És ez valóban így van, mert tudom, hogy odalent is, bejöttek, problémások voltak, többszöri probléma, dobták ki, mert miért, mert visszajön egy hónap múlva, és van munkahely az itt lévő embereknek, az itt dolgozó embereknek. Dolgoznak itt több ezren, hát ezeknek munka kell.!

Biztosan van, tapasztalatból tudom, hogy voltam együtt olyan emberrel, aki megkapta a papírt, várta, és három nappal előtte újra papírt kapott, hogy egy hónapot még várjon. Ezért, ezért én már csak abba bízok, hogyha megvan a tárgyalásom. Én addig ezt végig csinálom, ettől semmi nem tántoríthat most már vissza, egyszerűen nincs más választásom.

- Mondta, hogy változott maga körül valami, amióta elkezdte ezt, hogy nem eszik.

- Hát, mit mondjak? Van belőle egy kis előnyöm is, de úgy veszem észre, hogy annál több hátrányom, mert iszonyatosan el vagyok gyöngülve. Igaz, hogy még most a negyedik napja, hogy nem ettem és nem ittam, ez még nagyon kevés egy embernél, de hátrányom az meg, hogy iszonyatosan gyöngülök, szédülök, meg érzem, hogy ez egy maradandó lesz az életembe.

Előnye az, hogy végre lezárták az ügyemet, végre beszélhettem egy bíróval két és fél hónap után és meg megnyugtattak, - hát engem nem nyugtatott meg, hogy azt mondták -, hogy most már csak a tárgyalásra kell várnom, és lehet hogy pár napon belül megvan, mindent elkövetnek, hogy minél gyorsabban meglegyen, de hát itt, itt, itt amit mondanak, annak a 10 %-a szokott bejönni úgyhogy én abba bízok, ami már megtörtént. Ennyi változás van eddig.

Hát féltem az egészségemet is, de, de már ez, ez az állapot, ez, ezt már nem lehet tovább bírni, úgyhogy már egyszerűen nincs más választásom, ezt csak az tudja megérteni, aki ilyen hasonló helyzetben van, mint most én. Úgyhogy ezt végig kell csinálnom, hogyha bármi bajom is lesz, ha én mindenre elszántam most magam, mert egyszerűen nincs más választásom.

El vagyok rá készülve, hogy lehet, hogy még két hónap múlva is itt vagyok, lehet, hogy infúzión leszek egy hónapig, de hát csinálnom kell, mert ez magamnak egy biztatás, csak az érti meg, aki már volt ilyen helyzetben, csak az tudja átgondolni, mi ez.

Szerintem nem tudják átgondolni ennek a lényegét, nem tudják most beleélni magukat az én helyembe, nem tudják átérezni, hogy én ezzel mennyi mindent veszítettem, meg hogy most milyen helyzetben vagyok, milyen körülmények között, azt nem tudja az az ember elképzelni, aki még nem volt itt, nem azt mondom, hogy nem volt börtönben, mert az egészen más, börtönben lenni Magyarországon, meg még itt Ausztriában is, minthogy itt, ebben a börtönben lenni, ez egészen más, mert ez a börtönök börtöne, ez egy kegyetlen dolog.

Csilla

Nem lehet beszélgetni velük! Hogy valami jó érzést lehet tőlük egyáltalán kapni, nagyon ritka itt. Én nem tudom, valahogy el vannak már itt fuserálva az emberek. Hát miért van az, hogy annyi a kábítószeres, a gyerekeket bántják, megölik, meg mit tudom én? Rengetegen vannak azért itt! Gyerekgyilkosság, vagy másmilyen gyilkosság miatt. Például volt egy lány, volt egy ötéves gyerek, a férje bántotta, ő is látta, hogy mi van! És mennyit kapott? Négy évet! És felezéssel hazamehet. És a gyerek meghalt. Ez osztrák. Tehát az ilyen dolgokat egyáltalán nem veszik nagyba, viszont hogyha valaki egy piti valamit lop, vagy egyáltalán nem egy nagy, jó, az ember halandó, és mindig van valami, ami miatt kell, mit tudom én, lopnia, vagy bármit csinálnia, azért mégsem egy olyan nagy dolog, mint hogyha valaki másnak az életét kockáztatja, vagy ilyesmi.

Én tulajdonképpen a vőlegényem által kerültem ide, viszont én azokat a dolgokat, amiket ő csinált, azokat én nem csináltam.

Én csak együtt éltem vele! És olyan dolgokat próbálnak meg rám bizonyítani, ami egyszerűen fizikai képtelenség, hogy én is betörtem, engem láttak olyan helyen, ahol az életemben nem fordultam meg, és sajnos én el tudom már azt is képzelni, hogy hamis tanúkkal igenis bizonyítani tudják azt, hogy na én ott voltam. És itt az a baj, hogy itt nem azt kell bebizonyítanom,

hogy nem voltam, hogy nem csináltam, hanem nekem az én saját igazamat kell mindenféleképpen bebizonyítani. De a rendőrök meg csak azt csinálják, hogy vádolnak, a többi nem érdekli őket, és hogyha valamit kigondolnak, akkor az úgy van. Ez már nem az első eset lenne, hogyha én azt hallom, hogy jó, hát nem csinálta meg, de mégis be kell vallania, mert akkor valószínű, hogy hamarabb hazaengedik azt az illetőt. Hát ez felháborító, nem?

Én úgy jöttem ki, hogy szerettem volna valami munkát találni. Először is ez nagyon nehéz volt, de mindenesetre megpróbáltam, mert ha az ember egyszer kijön, akkor már egy olyan ambícióval, hogy na, akkor most mindent, bármi lehetőséget megragadni. Magyarországon sajnos nem volt olyan sok a fizetésem, vagy nem találtam egy olyan munkakört, amibe el tudtam volna képzelni, hogy azokat a dolgokat magamnak meg tudjam szerezni, amire egy normális embernek szüksége van. Na és akkor úgy találtam, feketén persze, nem papíron, egy eladói állást, és akkor én ott dolgoztam két éven keresztül. Közben költözködtünk rengeteg helyre, mert ugye lakást is nagyon nehéz volt egy külföldinek itt találni. Az lényegtelen, hogy mi tiszták, meg rendesek voltunk, de mégis inkább egy koszos bárkinek kiadták a lakást, mint egy tiszta magyarnak például, aki rendben tudja tartani a lakást. Nahát szóval voltak problémák mindig. Ellenem az a vád, hogy betörtem több üzletbe, ékszerüzletbe, láttak olyan helyen, ahol én meg sem fordultam, és másnap állítólag ki lett ez az üzlet rabolva. Már volt egy szembesítés, de úgy, hogy a börtönből több személynek meg kellett jelennie egy számmal megfordulni, és nézték, hogy ő az az ember, vagy nem. Én nem tudom, hogy rám ismertek-e, na de mi az, hogy szembesítgetnek? És ha véletlenül mit tudom én, hasonlítok arra a valakire, akit esetleg tényleg láttak ott, akkor azt mondja rám, hogy na ez két évvel ezelőtt biztos, hogy az volt. Hogy tudna valaki két évre visszamenőleg emlékezni arra, ami meg se történt, csak mivel lehet, hogy ez egy jó pont az ottani dolgozónak, hogy igenis felismerte azt a bizonyos embert, aki ott lopott, vagy feltérképezte a helyet, vagy én nem tudom, hogy hogy gondolják.

De azért ez felháborító. És ha a tárgyaláson ez az ember azt mondja, hogy engem felismert, biztos, hogy annak fognak hinni, és nem nekem, aki mér egy éve előzetes letartóztatásban vagyok. Erre a nyakamat teszem, és én hogy a fenébe tudom azt bebizonyítani, hogy én nem voltam ott, mikor én feketén dolgoztam! Nekem nem fogja a volt főnököm igazolni, hogy én igenis ott voltam, mert az neki is egy szar dolog, hogy ő egy külföldit alkalmazott, akinek semmilyen papírja nem volt, és őt is leültethetik ezért például. Nyilván nem fogja mondani, hogy na igen, én ott voltam ekkor meg ekkor abban az időpontban.

Én be voltam jelentkezve itt egy bécsi címen, de végül is ez teljesen legális dolog, mert már nem az van, hogy háromhavonként vissza kell menni Magyarországra, mint turistaként. Én be voltam itt jelentve, de hát szerintem ez legális volt, minden gond nélkül.

Megkaptam még az első hónapban a vádiratot, amiben rablással, lopással vádolnak, és iszonyú összegek vannak benne, amit nem tudom, hogy honnan szednek. Mert hogyha nekem megvan az a pénz, ami ott áll a vádiratban, akkor én tudom, hogy ha én kimegyek, akkor esetleg lesz valami, és ülök akkor valamiért, na de olyan dolgokat találnak ki, ami egyszerűen lehetetlen. És hogy tudják azt bizonyítani? Lehet, hogy mit tudom én, kiraboltak itt Ausztriában ennyi meg ennyi ékszerboltot, és azt lehet, hogy mind a mi nyakunkba akarják varrni, vagy valakinek, hogy valaminek már legyen gazdája. Ez, ami megtörtént, én csak erre tudok gondolni.

Ami a lakásomban volt, arról egyáltalán semmit nem tudok, hogy lefoglalták, vagy mi van azzal a lakással, amit béreltünk, mert senki nem mond róla semmit abszolút. És ott van végül is az egész életem. És mi van vele? Fogalmam sincs. És senki nem tud segíteni. Én innen bentről mit tudok? Semmit nem tudok csinálni. Úgyhogy nagyon nehéz.

Három hónapig nem is engedték, hogy látogasson édesapám. Akkor megtudta, hogy bent vagyok. Csak tolmács jelenlétében lehetett első alkalommal beszélni negyed órát. Magyarországról jön, azt se tudja, hogy mi van itt egyáltalán, és hogy én itt vagyok már három hónapja. Negyedóra alatt szinte nem tudtunk megszólalni, mert az, hogy én megláttam, mind a ketten csak... én sírtam, egyszerűen nem tudtam kinyögni egy-két szót, és már el kellett mennie. És ezért a negyedóráért...

Nahát a levél! Én úgy tudtam édesapámnak üzeni más által, aki már ment haza, hogy itt vagyok bent, mert az a levél, amit én írtam rendesen, ami engedélyezve volt, az négy-öt hónap kifutás volt, amíg hazaért.

A házi posta, amit a vőlegényemmel, az egyetlen egy engedélyezett kontaktus fenntartás! Most kaptam meg augusztusban a februári leveleit. Egyszerűen felháborító!

Nem engedélyezik a házibeszélőt azzal, akivel három évig, hát végül is az élettársam. Nem engedélyezik a házibeszélőt, mert egyszerűen nem, pedig már százszor, ezerszer írtam a vizsgáló bírónak, hogy engedélyezzék. Hát ott van, ott kell lennie egy tolmácsnak, hallja, hogy mit beszélünk, hát nyilván nem fogunk semmi olyat mondani, amit nem szabad, na de az, hogy ennyire elszakítsák egymástól az embereket, a hozzátartozókat, ez valami félelmetes. Embertelen dolgok mennek itt! Semmibe veszik a külföldit. Azt tudom, hogy egy osztrák lánynak már megengedték a házibeszélőt, de még ő sincsen elítélve! Neki miért lehet? És ő kábítószerezért van itt! Igazságtalanság a köbön.

Sajnos négy és fél dioptriás szemüveget hordok, és nem kaphattam vissza pótszemüvegemet, a kontakt lencsémét úgyszintén nem, és sajnos a szemem az romlik a rengeteg olvasástól, mert mást mit tehet az ember fönn a szobában egész nap, és nem tudom, mi lesz a szememmel. Hogyha nem kapok egy másik szemüveget, akkor mi lesz? Kértem, a doktor annyit tett, hogy olvassam el azt a táblát, a szokásost ugye, azt mondja, semmi különös változás nincs. De hát az én szememmel én tudok látni, és én tudom, hogy az romlik, és nem annyi, hogy most el tudom olvasni, ami a táblán van. Hát abból nem lehet megállapítani, hogy valakinek romlott a szeme, vagy sem.

A munka is egy elég nehéz dolog, mert ha nekem van egy komplicom ami annyit jelent, hogy egy ügyben vagyunk, akkor csak az egyik dolgozhat, a másik el van tiltva a munkától, bármennyire is szeretne! Pedig nem egy helyiségben van a két munkahely, mert van egy varroda, meg van egy ilyen, papír munkával, - nem tudom - dolgoznak, és egyszerűen nem lehet!

Senki nem tud mondani semmit, hogy mikor lesz a tárgyalás.

A vizsgálóbíró szerint két évet is eltölthetünk a vizsgálati fogságban anélkül, hogy bármilyen utalást mondana arra, hogy na ekkor meg ekkor lesz a tárgyalás. Két teljes év! Ebből már egy eltelt. És én ezt nem tudom elhinni, hogy egy év alatt ne tudtak volna mindent felkutatni, megkeresni, ami bizonyítékot találhatnak! Hát egy év, az rengeteg idő ilyen dologra, és állítólag még mindig keresnek. De hogy mit, szerintem ők se tudják, csak akarják húzni az időt, de nem tudom, hogy ez mire jó.

Az első kihallgatásom körülbelül öt-hat óra lehetett egyfolytában, és az nem ebben a házban volt, hanem egy ilyen előzetes fogvatartás, vagy nem tudom minek hívják, ahol csak aki bekerül, azt rögtön ki is hallgatják, ujjlenyomatot vesznek, lefényképezik minden további nélkül.

És az embert megfélemlítik olyan dolgokkal, hogy itt fogsz megöregedni, tíz, húsz évet kapsz, hogyha nem mondasz el valamit. Még azt csodálom, hogy nem nyúltak hozzám egy ujjal sem, mert mást tudom, hogy igenis bántalmaztak. Úgyhogy nekem még szerencsém is volt.

Ügyvédem van, de sajnos osztrák ügyvéd, és az osztrák ügyvéd a külföldivel megint nem nagyon tud teljesen egy hullámhosszon lenni. Iszonyú sokat kérnek el a semmiért. Azért elkért 10 000 Schillinget, hogy az aktámat elolvassa, és azon kívül, hogy elolvasta az ügyet, amit elvállalt, még semmi konkrétat nem mondott. Semmit. Akkor minek fizettem? Az édesapám megpróbált valahonnan összekaparni egy kis pénzt, hogy valami esélyünk legyen arra, hogy kimehessünk, vagy hamarabb legyen a tárgyalás, de semmi, semmi, semmi nem történt, csak megy az idő.

Szűcs a szakmám, de sajnos nagyon nehéz elhelyezkedni itt Bécsben egy olyan valakinek, akinek például van bizonyítvány a kezében, tudja mutatni, hogy én igenis elvégeztem ezt a szakmát, de mégsem veszik fel az embert. Ezzel is próbálkoztam. Először a saját szakmámban szerettem volna itt elhelyezkedni, de képtelenség volt. Próbáltam munkavállalási engedélyt beszerezni. Nem. Ez is lehetetlen. Sajnos, itt a magyarokat nem karolják fel, nem úgy, mint volt még egy-két éve, hogy a román menekülteket. Akik nem is akartak mondjuk dolgozni, az is kapott munkavállalási engedélyt, a lakást segítették neki megszerezni, meg egyéb dolgokat, ami rengeteget jelent egy olyannak, aki egy új országban van.

Végül is édesapám megértette, hogy ki akarok jönni Ausztriába, mert ő tudta, hogy Magyarországon egy fiatalnak nem nagy a jövője. Mert mit tud egy pár ezer forintos fizetésből kezdeni? Egy új családot alapítani, egy lakáshoz jutni, hát egyszerűen kilátástalan. És ő ezért megértett, hogy megpróbálok valamit tenni az életemért, az életünkért a vőlegényemmel, hogy valahogy egy kicsit jobban menjen. Ő festő-mázoló, itt alkalmi munkákat tudott vállalni a szakmájában.

Rengetegen vagyunk ebben az ügyben kihallgatva és letartóztatva, körülbelül tizenöt ember. És valószínű, hogy azért mondanak ellene olyan sok mindent, merthogy a saját bőrüket esetleg mentsék. Na de aki már egy ilyen dolgot csinál, hogy betör, vagy valami, tudnia kell, hogy ha valakire még mond valamit, akkor az saját magának is árt, hát miért nem mond kevesebbet az az ember, nem? Miért kell még olyan dolgokat is ráfognia másra, ami meg sem történt, csak hogy nem ő csinálta, hanem az a másik volt. Ezzel csak még sokkal jobban bonyolítja a dolgokat, nem? Majdnem mind magyar, egyről tudok, aki nem, de az is külföldi, de végül is tökmindegy. Itt az a lényeg, hogy a külföldit, azt a lehető legjobban megalázni, mellőzni, lenézni, ami csak lehet.

Ha szerencséje van az embernek, akkor össze tud olyan emberekkel kerülni, akik nem mennek az idegeire annyira. Mondjuk vagyunk tízen a zárkában, akkor bármilyen jó emberek, akkor valószínű, hogy nincsen megértés, nem tudnak kompromisszumot kötni különböző nemzeti-ségből való emberek. Mert nem az van, hogy kiválogatják, hogy na külön a magyarok, külön a jugoszlávok, vagy bármilyen nemzetség, nem együtt! És ez mindig konfliktus, ez teljesen egyértelmű dolog. Tízen vagyunk egy zárkában, különben ez a zárka hat személyre van kiírva, annyi lehetne, de simán bent van tíz ágy. Most magyarok kevesen vannak, többnyire jugoszlávok, és csehek, és mostanában elég sok dél-amerikai jött, - kábítószer.

Teljesen el vagyok keseredve, amiket hall az ember, hogy olyan ítéleteket kapnak! Van, aki kevés dologért kap rengeteget, van aki meg sokért kap szinte semmit. Na de ez a sokért semmit mindig csak osztrákokkal fordul elő. Még egyetlenegy külföldit nem hallottam, hogy nahát aránylag egy elfogadható ítéletet kapott. Vajon miért van ez? Azt mondják, egytől tizenöt évig terjedhet, amit kaphatok. Egyszerűen fogalmam sincsen, nem tudom. Pedig muszáj kibírni, mert végül is még fiatal vagyok. Kibírtam már ezt az egy évet, elég nehezen, műtéttel együtt, egy két órás operációm volt, ami nem volt egy leányálom. Itt csinálták, ez nem betegségből kifolyólag, hanem egy ilyen nőgyógyászati hirtelen jött műtétet kellett azonnal elvégezni, mert már így is későn, majdnem hogy későn vittek. Mert én hiába mondom,

hogy nekem itt fáj, meg ott fáj, ó, hát ez lehet, hogy csak szimulál, vagy akar ezzel valamit elérni! És mikor én már annyira be voltam görcsölve, hogy már epét hánytam, akkor vittek ki a nővérhez, és akkor adtak egy fájdalom csillapítót. De még akkor sem a kórházba vittek, hanem amikor már egész éjjel görcsökből szenvedtem, akkor na jól van, akkor nézze meg még egyszer a nővér, hátha valami baja van. És akkor nagy nehezen kivittek a kórházba, és ott azt mondta az orvos, hogy azonnal műteni. És mi van, hogyha nem visznek ki a kórházba? Lehet, hogy itt halok meg!

Itt az egy év alatt már ragadt rám a német nyelvből, de hát amúgy is tanulom a németet, mert aki itt nem beszél a németet, az meg van halva, azt egyáltalán nem hallgatják meg, bármit mond, bármit kér, egyszerűen levegőnek nézik. Az örnők úgy bánnak velük, mint a kapcaronggyal, mert külföldi.

Én már a legelső alkalommal megpróbáltam valami segítséget kérni, vagy egyáltalán megtudni, hogy mi lehet velem, hogy hogy néz ki a mi ügyünk, vagy egyáltalán megtudni valamit ezzel kapcsolatban, de sajnos, a szociális ügyekkel foglalkozó dolgozó sem tud kontaktust teremteni a vizsgálóbíróval, mert kijelentette a vizsgálóbíró, hogy nem hajlandó bármit is közölni a mi ügyünkkel kapcsolatban. Hát akkor egyszerűen miért tartják itt ezt az embert, hogy szociális gondozó? Hát neki az lenne a munkaköri feladat, hogy az emberekbe valamilyen... hogy segítsen, hogy lelket öntsön, de ha még a vizsgálóbíróval se tud beszélni, akkor mit tud tenni? Meg vannak a kezei kötözve. Úgyhogy iszonyú nehéz.

Itt az ember kénytelen megtanulni harcolni, ha bármilyen apró kis gondja van, mert végül is az életéről van szó. Itt nem úgy van, hogy Magyarországon akárkivel tudok beszélni, és ha bármi bajom van, akkor természetes, hogy meghallgatnak, vagy tudnak segíteni. Nem, itt muszáj az embernek kiharcolnia, hogy egyáltalán meghallgassák, hogy el tudjon érni valamit. Itt egy nagy harc az életért. És eddig is mindig az volt, hogy hál istennek, én tudtam egy kicsit németül, de mindig én segítettem a magyaroknak, akik abszolút nem tudták a nyelvet, hogy bármit, bármi közlendőjük volt, vagy bármi, azt én tolmácsoltam, és így nagy nehezen valamit el lehet érni, de ha az ember nem tudja a nyelvet, emberszámba nem veszik.

Egy héten egyszer lehet tusolni menni, végül is ez felháborító. Hogyan akarnak itt tisztaságot teremteni, hogyha ennyi lehetőséget nem adnak, hogy minden nap tisztálkodjon az ember. Van melegvíz este, akkor lehet lavórban mosakodni, de hogyha az ember így pénz nélkül kerül ide be, akkor se fogkeféje, se fogkrémje, se szappanja, semmi. Hát akkor hogy tisztálkodjon? És hogyha olyan emberekkel kerül egy zárkába, akik nem adnak, pedig van nekik, akkor mit csinál? Itt sajnos elég sok az irigy ember, vagy én nem is tudom, hogy mondjam: van és mégsem ad. Nyilván van minden országban rossz ember is meg jó ember is, nem lehet kategorikusan azt mondani, hogy na, csak ezek, meg azok, de többnyire az a tapasztalatom, hogy itt az osztrákok nagyon-nagyon kegyetlenül tudnak bánni a külföldiekkel. És éreztetik vele, hogy na itt te egy senkiházi vagy. És volt már arra is példa, hogy jöttünk föl a lépcsőn a sétáról a lépcsőházban nincsen őr, felrohant egy pár lány, osztrák, és megvárta a magyar lányt, és rugdosta. És mi mit tudtunk tenni. Nyilván nem nekünk fog hinni az őr, hogy igenis bántottak, hanem az osztráknak, hogy de hát kötekedett, vagy valami. Hát hogy tudjuk mi ezt kivédeni? Sehogy. Szóval teljesen tele vannak rosszindulattal. Ahol lehet, csak gáncsolják a külföldieket.

Váltottam be Schillinget, hogy tudjak valami pótlást az ételekből, mert ez kevés, illetve nem az, hogy kevés, hanem abszolút vitamin nélküli az itteni koszt, és muszáj valamivel kipótolni. És az nyilván, hogy nem lehet itt költekezni, mert nem olcsó. Például ami itt bent, házon belül kerül húsz Schillingbe, az kint tíz schilling. Dupla áron adnak mindent. Ez is egy kizsákmányolás.

A könyvtárban körülbelül nyolcvan darab magyar könyv található, és ez szerintem nagyon kevés. Az, hogy mit tudom én, a házban van körülbelül 1500 ember, abból esetleg 50 magyar, mit csinál a nyolcvan könyvvel? Egyszerűen röhej! És soha nem azt kapja meg az ember, amit esetleg kiír, hogy azt szeretné megkapni. Én már körülbelül ötször kaptam vissza olyan könyvet, amit már kiolvastam. Akkor mit tudok csinálni? Malmozok közben? Vagy mit csinállok fenn a szobában? És ráadásul nem is mindenkit engednek le dolgozni! Akkor mit tud csinálni? Hát bele lehet bolondulni, csak ott ücsörögni, és gondolkodni, hogy úristen mi lesz, és hogy kibírom-e ezt?!

A kihallgatás során a tolmács eleve rosszindulatúan kérdezett bármit is, amit feltett az osztrák rendőr. És én valamennyire már tudtam érteni egy picit a németet, és tudtam, hogy nem azt mondja vissza pontosan, amit én akarok mondani. És én mondtam is, hogy miért nem azt mondja szó szerint, amit én mondok? „Áá, nem, hiszen ez végül is ugyanaz, ugyanazt fogják érteni a dologból”, amit én mondok. Aztán a másik fele meg az volt, hogy vége volt a vallomásomnak, és azt mondták, hogy - elkezdte, mondjuk egy fél oldalt felolvasott, és arra hivatkozva, hogy hát most már sietni kell, most már késő van, mondjuk tényleg nyolc óra volt mire befejezték a kihallgatásomat, hogy - most már nekik menniük kell, és nekem alá kell írnom a vallomásomat. De nem olvasta fel nekem, nem fordította vissza magyarra, hogy az egész mi az, amit én mondtam. És valószínű, hogy nagyon sok félreértés származhat abból, hogy nem teljesen az áll az aktában, amit én akartam mondani. Mert elég, ha csak egy szó nem azonos azzal, amit én gondolok, és azt már ki tudják tekerni, meg tudják csavarni az ő, az ő, - hogy nekik legyen jobb, ne nekem.

- A vőlegénye dolgairól jó lenne, ha beszélne, mert olyan hihetetlennek tűnik, hogy három éve együtt élnek, és semmit nem vett észre!

- Én dolgoztam! Az, hogy elmegyek reggel dolgozni, és hazajövök délután hatkor, mikor bezárt az üzlet, nyilván én csak annyit tudok, hogy várom a vacsorával, és hazajön, és nekem azt mondja, hogy itt dolgozott meg ott dolgozott. Én azt miért ne higgyem el neki?

- És nem tűnt fel, hogy olyan sokat keresett?

- Nem keresett ő olyan feltűnően sokat. Hát jó, itt olyan dolgok vannak, hogy egy színes tévét Magyarországon nem tud annyi keresetből megvenni egy valaki, mint itt. És itt, mert ez kemény fizikai munkának felel meg itt a festés-mázolás, azért kaphat igen szép pénzeket, mert én tudom, hogy mennyiért vállalnak egy festést, vagy bármit. Én azt teljesen elhittem, hogy az abból a pénzből van, úgyhogy bennem fel sem merült. Én csak annyit tudok, hogy ő a mi számunkra vásárolhatott lopott dolgokat, meg azt, hogy ő biztos nem tört be. Mert a betörések nyilván mikor, éjszaka történnek, nem? Nem fényes nappal törnek be. Nem lakásba törtek be, hanem mindig üzleteket! Csakhogy azt is feltételezik, hogy a vásárolt dolgokat mi tovább adtuk, viszont én erről abszolút nem tudok, mert én nem láttam azokat a dolgokat, amiket feltételeznek, hogy esetleg megvásárolt volna, és továbbadta volna. Tehát amit nem láttam, azt hogy tudjam elképzelni? Otthon csak olyan dolgok voltak, amit mi használtunk, se több, se kevesebb. Annyi, hogy az ékszereket, - de hát azt mi hordtuk! Sajnos, utólag megtudtam, hogy azok is lopásból származtak. Nem tudom, hogy sejthette-e ezt, nyilván nem is akarta ezt közölni, hogy én, ha valami baj van, ne tudjak róla, mert az sokkal jobb, ha én nem tudok semmit, ez logikus, tehát nem is mondott nekem ilyesmit, hogy te ez innen van vagy onnan van.

- Hogy gondolja, az Önök közös élete folytatható lesz ezután?

- Igen, mindenféleképpen, mert az az igazság, hogyha az ember itt a bajban megismeri a másikat, és kitart mellette, az sokkal többet ér, mint kint a jó életben összetartani, viszont ha a rosszban is minden tőle telhetőt megtesz, és érezteti, hogy végül is mi összetartozunk már... Biztos vagyok benne, hogy bármi is történt, az ő emberi értékei számomra igen-igen magasak.

- Baráti körüket mennyire érinti ez a dolog?

- Végül is itt Bécsben nem voltak barátaink, mert kevés volt a magyar, nem tudtunk összejárni magyarokkal. Itt szinte nem is ismertünk úgy barátilag senkit. Magyarországon sajnos biztos, hogy hiányzunk, de nem biztos, hogy tudják, hogy hol vagyunk, mert ugye látogatni ők nem jöhetnek be hozzánk.

- Hova mehetnek, ha zsuppolják magukat?

- Szülőkhöz, de sajnos nem a legjobb körülmények közé, és ez egy fiatal párnak egy lelki trauma, hogy na most akkor megint nem az, hogy külön, végre valahára megkezdjük egy normális családi életet, hanem akkor már megint a szülőkhöz, megint nem csinálhatják azt, amit az ember szeretne, egy külön életet élni. Hát szóval fogalmam sincs! Ahogy itt olvasom az újságokat, mert egy-kettőhöz azért hozzá tud jutni az ember, hogy egyre rosszabb lesz otthon, minden csak drágul, az emberek szinte éheznek némelyik, hát akkor mi mit várunk? Munkanélküliség! Ki tudja, hogy mire kiszabadulunk, mi lesz otthon Magyarországon? Kilátástalan minden! Én hiába gondolom el, hogy szeretnék a szakmában dolgozni, vagy bármit is elérni, ha egyszer nem lehet a körülményekből kifolyólag.

Lajos

Nem vagyok járatos a dolgaikban, az biztos. Soha nem vetődött fel a munkahelyemen se, ha bejöttek szórakozni, hogy ők hogy meg mint. De ha ez otthon is így megy, ne haragudjon, ez, ez egy szar szakma, ezt én nem csinálnám, az biztos. Én ilyen szemét nem lennék az életemben, érti, hogy az emberekre úgy állítsam elő a dolgot, ahogy az az ügyész is a bíró elé, hogy úgy tálalja le. Mert mindegy, mert én aztán nem értem, hogy ők mit beszélnek, aztán hogy mondják, hogy ügyis úgy tálalják elé, ahogy azt kell, hogy bizonyítsam. Az biztos, hogy innen ember úgy ki nem megy, hogy az nem, ártatlan, az lehetetlen.

Jó, én nem is mondom, hogy ártatlan vagyok, állítom, hogy száz százalékgig, az biztos.

Megismertem ezeket az embereket, és lehurcoltak, ennyi az egész. Azt mondták nekem, hogy figyelik a lakást egy hete. Valaki bejelentést tett. Először azért, mert tettek bejelentést, hogy különböző ilyen, hogy hangosan szólt a magnó, meg hogy lányok... Hát jól van, én elismerem ezt mind, hogy fenn voltam náluk, de ezeket, hogy én lopni voltam velük, ne haragudjon! Én júliusba megismertem ezt a G-t, eljöttem hozzá, megkerestem egy pár alkalommal, de kimondottan... el is mentem velük, Turnba is voltam velük, Turnban a strandon is, horgászni is voltam velük, este is ottmaradtam, szétnéztem zenés helyeken, voltam ebbe a, - hát jó, engem érdekelnek -, ilyen, bementem ebbe a peep show-ba is, tudja, nők ott táncolnak meg forognak azon a szaron. Jó, hát nem láttam soha életemben, olyan dolgokat, amiket... - nem láttam, jó, hát elmentem az éjszakába. Itt is maradtam, de hogy én... Az is igaz, hogy voltunk vagy két idegen, - ötven vagy száz kilométerre, mit tudom én milyen - városokban. Jó, egész fél napomat ott töltöttem velük, úgy, hogy vásárolni, hol ezt vettük... közbe itt maradtunk, én azt nem is mondom, de azért olyat, hogy én 15 millió Schillinget! Egyszerűen az embernek a haja az égnek áll.

Tudja, hogy én mit mondok? Bár lenne igaz egy millió csak, olyan boldogan leülném miatta azt a mit tudom én mennyi, két év, vagy miket kapnak, három éveket, higgye el nekem itt, egy szót nem szólnék. De hát nem igaz, tudja?

Egész életemben, negyven évet megéltem, napról napra a főnököm százezreket, vagy postára vittem neki, vagy ott volt a szemem előtt. Egy fillért soha életemben nem vettem el embertől, hallja. Húsz éve vendéglátó iparban dolgozom, és most én kijöttem ide, szereztem májusban egy útlevelet, kijöttem ide 15 millió Schillinget lopni! Az még semmi! Azt mondja nekem, hogy mivel ő négy-öt évvel ezelőtt disszidált, hogy hát miért nem járhattam volna ki három-négy évvel visszamenőleg? Hát én az életemben nem voltam! Fegyveres erők védték a határt! Hát minek néz maga engem? Gengszternek, rabló, meg gyilkosnak vagy mi, hogy én csak suttyogok?! „Átjöhetett hamis útlevéllal!”, mondom minek néz maga engem, hallja, ilyeneket mondott, „miért, azért átjöhetett hamis útlevéllal”. Hát hogy jön át? Na jöjjön, vagy én nem tudom, hogy minek néz ez engem. Hogy hogy lehet egy normálisan gondolkodó embernek, hogy én átszökök a határon!?

Hogy ismertem meg ezeket az embereket? Kint először voltam egy ismerősömmel, egy harmincöt év körüli asszony, egy presszónak a vezetője, H.-ban a P. presszónak, negyven, vagy nem tudom mennyi idős, dolgoztam nála, vele kijöttünk vásárolni. Megálltunk a milyen, a Máriahilfer strasszén valahogy egy parkolóban, aztán ez az ember a barátjával, a G.-val, hogy látta, hogy magyar a rendszám, kérdezte, hogy mit akarunk, meg honnan jövünk, meg a kisebb gyerek mondja, hogy megismert engem, mert nem-e zenéltem Sz.-ben a F. panzióban. Mondom de, dolgoztam ott, mondom, zenéltem. Azt mondja, onnan ismer engem. Jó, hát így megismerkedtünk velük, sőt még segítettek is. Eljöttek velünk, mert tényleg nem tudtunk semmit németül, jóformán csak azt, hogy jó napot, meg mit tudom én, ezeket az egy-két, - még köszönni tudott az ember, de még kérni se nagyon tudtam. Nem érdekelt soha egy nyelv se, nem készültem sehova. Aztán, hogy megismerkedtem velük, meghívtak egy presszóba, megittunk egy üdítőt, egy kávé, ott hát így összejöttem velük. Utána, legközelebb, mondta, hogy keressem meg. Megadta a címét. Jól van, hát megkerestem, elmentem vele egy-két este, mondtam, hogy engem érdekel.

Hát Sárka mondta, hogy ő siet haza, jól van, mondtam, akkor majd ha legközelebb jövök. Aztán otthon vettem egy ilyen hatéves, régi típusú kis Mazdát 300 000 forintért.

Egy autóalkatrész kereskedővel ismerkedtem meg, ott szereztem be ehhez a kis Mazdához az alkatrészeket, általában amikor jöttem, azt mindig felkerestem, azt a fiatalembert. Közben az az ember közölte velem, hogy a belső részben, - mert gumit akartunk venni -, hogy le lettek tartóztatva, mert mit tudom én fegyvereket, meg géppisztoly, meg pisztoly meg töltény, meg nem tudom hány kiló arany meg különböző dolgokat találtak náluk, ez volt. Hát rá egy két hónapra jöttem körülbelül, akkor feljöttem ehhez a G-hoz, akit megismertem a Máriahilfer strasszén, nahát ezekkel voltam egy-két helyen szórakozni. Most legközelebb, legutóbb ahogy voltam, jöttem, felmentem a lakásukra, aztán betört a rendőrség, lehoztak mind a hármunkat. Ennyi az egész. Azzal vádolnak, hogy három-négy évre visszamenőleg loptam az országot, 15 000 000 Schilling körülbelül, értékű dolgot, ez legyen úgy, mint mit tudom én, műszaki dologtól kezdve nem tudom hány kiló aranyat, meg különböző ilyen dolgot.

Na most azt akarom mondani, azt nem vitatom, hogy abból a szempontból igazuk van, így van, hogy felmentem, volt náluk három darab, azt hiszem három vagy négy darab rádió-magnó, aztán volt náluk ilyen olcsó műanyag óra, meg táskák, azt nem tudom, kis táskát, azt megvettem tőlük, meg aztán két darab műanyag órát, azt vettem tőlük 1400 Schillingért. Ennyit. Ezt meg is találták a kocsiban. Mondtam, hogy tőlük van. Most már 11 hónapja vagyok itt. Ennyi az egész. Az biztos, ezt tudom ajánlani mindenkinek, hogy semmit nem szabad venni,

mert rengeteg ember van az utcán, pláne a Máriahilfer strasszén, olyan emberek, akik szinte odajönnek az emberhez, én tudom, akkor, mert ez az ismerős is, akkor is cipőt árultak, meg különböző ruha dolgokat, és olcsón, sokkal olcsóbban, vagy órát. És nem szabad senkitől semmit venni, az biztos, feketén, attól függetlenül, hogy jóval olcsóbban adják, mert rengeteg embert talál, hogy megy az utcán, és egyszerűen leszólják, és lehet ilyen olcsón venni dolgot, de nem ajánlatos, mert ha cipőt is vesz az ember, a boltban! szerintem, meg is írtam a lányomnak, hogy véletlenül se vegyen semmit az utcán, ha véletlenül odamennek, mert valami van eladó, akár mennyire is tetszik, még ha egy cipőt vesz, arról is a blokkot nehogy eldobja véletlenül, mert azért az egy pár cipőért hétszentség, hogy be fogják ide hozni két hónapra minimum, vagy háromra, ha nem tudja igazolni. Mert tőlem is kérdezte, hogy hol van ennek a papírjai, mondtam, hogy feketén vettem tőlük. Ennyi az egész, ezért itt vagyok egy éve. Na meg azért, mert hogy ismerem. De az, amivel vádol, az egyáltalán nem fedi a valóságot, az egy szemem szedett hülyeség.

Hét hónapra rá engedélyezték, hogy az édesapámékkal beszélhetek. Levelet küldtem, legalább öt vagy hat levelet küldtem, választ nem kaptam, választ most kaptam tíz hónapra a lányomtól, most kaptam levelet, meg egyszer engedték a látogatást. Hét hónapig egyáltalán nem lehetett látogatás senkitől.

Gondolom, otthon, ahogy ismerem a családot, a mi családuk az biztos, a szüleim kétségbe voltak esve, hogy mi lett velem, meg mi történt. A feleségem, az... Szerintem ennek kapcsolatnak már vége. Nem hiszem, hogy lesz már valami ebből a kapcsolatból. Egy éve, nem régóta a feleségem, fiatalabb is tőlem 14 évvel, úgyhogy nem hiszem hogy...

A munkahelyemen nem tudom, hogy milyen körülmények, vagy mi van most otthon. Hallom, hogy elég kemények a dolgok, de hát remélem, el tudok ezután is helyezkedni, mert eddig még mindig el tudtam helyezkedni, elfogadták az embert, meg a munkámat, sőt.

Kijelölt védőügyvédem van, nem beszélt még velem, már kétszer is írtam neki, hogy keressen fel, aztán hát azt mondják, hogy kéne fogadnom fizetett ügyvédet, de azt én nem tudom megengedni magamnak, mert mivelhogy 30-50 000 Schilling nekem nagyon sok pénz, azt tudja, még ha feketén veszi is az ember 5 vagy 7 forintért, 50 000 Schilling borzasztó nagy pénz. 300 000 forintot otthon nehéz munkával, meg sok idő, amíg megspórol az ember.

A fogvatartási problémával nem lehet senkihez se fordulni, talán a szociál dinst, de hát nem intéz senki semmit, vagy a heti vizit, de nagyon lassú ez is, mert én kértem, hogy engedélyezzék a látogatást. Azt írta a szociális úr, hogy körülbelül két-három héten vagy egy hónapon belül kapok választ, hát ez négy hónapja volt, négy hónapja nem kaptam választ. Igaz, közben egyszer engedték a szüleimet, de papírt, azt nem kaptam.

A kocsimat azt elvette a rendőrség, legalábbis úgy néz ki, lefoglalta, nem tudok semmit a kocsimról, pontosan hogy mi lett vele, vagy hol van. Azt tudom, hogy a slusszkulcsot elvette a rendőrfelügyelő úr. Ennyi az egész.

Most jelenleg egy magyar meg két jugoszláv fiatalemberrel vagyunk együtt. Havonta egyszer elvisznek futballozni vagy kézilabdázni, havonta egyszer elvisznek isten tiszteletre, aztán hát lehet sakkozni, olvasni, tanulni a németet.

Amivel velük együtt vádolnak engemet, ha az ő részükről ez mind igaz, akkor nem tudom... Nekem azt mondta az egyik, hogy a Práterben dolgozik, a kisebb, a másik pedig, az öregebb, az pedig eladó egy műszaki egységnél. De ez tényleg, mert nyáron egyszer voltam ott, ahol tényleg eladóként dolgozott. Hogy oszt most hogy dolgozott ott?... Hát ennyi az egész. Ez, ez, nekem egy, - hát nem is tudom -, nevetséges. Na mindenesetre ezzel azt akartam mondani, hogy ha ebből valami is igaz, legalábbis élőlöttem nagyon jól lefestették magukat, hogyha van

is valami közül nekik ehhez a dolgokhoz, mert én aztán nem vettem észre rajtuk, hogy ők ebből élnének, hogy ilyen dolgokat művelnek.

Jó, én jószívúságból elvittem őket. Jó, segítettek nekem mindig, hangszereket nézegettem harmadik alkalomkor, akkor is eljött velem, sőt örültem neki, mert jobban meg tudtam ismerni azt a hangszert, vagyis tudtam jobban értekezni az áruval. Hát most november végén bevásároltam rendesen.

Tárgyalási időpontom még nincs. Most kaptam tíz hónapra egy kijelölt ügyvéd papírt, tíz hónap alatt szinte egyszer se hallgatott ki senki, tizenegy hónapja lassan. Vádiratom nincs, én csak annyit tudok, amit mondott a felügyelő, meg aztán a szociális úr. Hát eleinte azt mondta nekem, hogy vagyunk nyolcan, most már azt hallottam, huszonnégyen. Nem tudom. Hát én két embert ismerek személyesen körülbelül. Kérdezte a felügyelő úr, hogy - mutogatott képeket -, hogy ismerem-e azt a Z-i gumikereskedőt? Mondtam, hogy benn, ott a gumikereskedés előtt, mert egy lakásban van, az eleje egy autókereskedés, az udvarban pedig egy gumikereskedés, kérdezte, hogy ismerem-e, mondtam, hogy ezt az embert láttam, látásból ismerem, az autókereskedőt, azt a fiatal házaspárt, azt ismerem személyesen, mert voltam már náluk legalább négy-öt alkalommal. Ha az autómhoz kellett valami, mindig tőlük vettem, vagyis velük rendeltettem, ők rendelték meg nekem, hogyha esetleg... De hát megbántam, hogy megvettem ezt a nyugati típusú autót, azért, mert ha nem veszem meg, akkor nem kerülök ide. Csak az az igazság, hogy a lányomnak tetszett nagyon. Hát szép kis autó, meg otthon, tudja... De inkább vettem volna egy új Zsigulit, mert 330 000-ért vettem, hát nem volt olyan sok, nem azért mondom, csak az volt a problémám, hogy hát egy alkalommal beleszaladtam egy autónak a hátsó részébe, és az eleje egy kicsit összetörött, így aztán muszáj voltam alkatrészt szaladni. Csak hát otthon nem nagyon lehetett még kapni tavaly, tavaly előtt alkatrészt, aztán az ember, ha jött, kinn megvette, nem kellett rá várni, ha meg is rendeli. Ez történt.

De mondom, az a baj itt, hogy vannak emberek, itt volt egy cellatársam, a kollegám elég jól tud németül, mesélték neki, hogy öt-hat házba betörték, nem is tudom, hány millió Schilling értékben, meg különböző üzletekbe. Hát tényleg, az az ember, aki ebből él, vagy mit tudom én, ezeket az embereket, hogy hogy vannak, vagy miként csinálják a dolgokat, de a lényeg az, hogy itt volt hét hónapig, és egy hónapja zsuppolták Jugoszláviába mind a hármukat. Ha jól hiszem, egy évet kaptak, vagy nem tudom mennyi felfüggesztetet, arra már nem emlékszem. Hát akkor most képzelje el, én egy éve itt vagyok, és még be se törtem sehová. Csak az, hogy azt gondolják, hogy olyan helyekre vittem őket, hogy betörni mentem velük. Nem, én szíves-ségből vittem őket Turnba is. Kétszer tértem, tudom, egy délelőtt, tíz óra körül. Volt vagy három lány, meg öt fiú, meg a csomagok, meg mit tudom én. Jó. Nem is, nem mondom, hogy nem fogadtam el, elfogadtam, a két fuvarért kaptam 1500 Schillinget, szóval ha valahová mondták, hogy vigyem el őket, mindig adtak pénzt, nem kívánták ők ingyen, hát jó, én se kértem, azt mondtam, a benzint fizessék meg, de azért mindig többet adtak, hát nekem megérte az 1500 Schilling. Kétszer tértem, mennyi lehet, 140 km lett kétszer körülbelül, hát 140 km alatt nem sokat fogyaszt az autó. Hát ez volt, de ezt nem hiszik el. Ezt nem hiszik el. Úgy, ahogy azt se hitték el, hogy Grácban, mert ugyanis az egész országot, legalábbis az ország keleti felét bejáratták velem, már úgy érte, hogy vizsgálati fogságban nagy kontrollt csináltak, ujjlenyomat kontrollt, Grác, aztán Leoben, és Grácban bizony nem hitte el a bíró még azt sem, hogy büntetlen vagyok. Azt mondta, ne hazudozzak, mert utána fog nézni, úgyis megtudnak mindent a magyar hatóságoktól! Hát mondtam, hogy nyugodtan nézzen utána. Hát meg bizony az, amikor megkapja az ember azt a - mert lefordították, meg értelmezték nekem az a tizenötmillió papírt -, hát meg mondom őszintén, aludtam is, meg nem is. Megöszültem, hajam kihull, rendesen, nagyon sok hajam kihullott, hát nem volt soha sok hajam, de most rengeteg

kihullott, hát gondolom az állandó stressz, nem tudom, meg hát az állandó idegkimerültség. Hát forintban is sok, nem hogy Schillingben. Borzalom.

Hát voltam velük szórakozni egy pár helyen, sajnos. Fogalmam sincs, hogy mire számítsak. Hát nem tudom, semmit se tudok. A felügyelő úr azt mondta mikor behoztak, hogy nyugodtan mondjak el mindent. Hát mondom, nem sok mondanivalóm van, mert én nem voltam benne ezekben a dolgokban. Ezt amit elmondtam, azt mondja: Egy hónap múlva lesz a tárgyalás, szépen elmondja a bíró úrnak, hogy maga elvitte őket három négy alkalommal különböző helyekre, és volt, hogy egy-két éjszaka velük volt, meg hogy kapott érte 1000-1500 Schillinget, és akkor ennyi az egész. Meg hogy mondjam el az igazat, amit tudok róluk. Hát nemigen tudok, az az igazság, most hazudnák, ha azt kéne mondanom, hogy loptak, mert én nem láttam, hogy loptak, olyat meg nem mondhatok rájuk. Hogy miből élt itt négy-öt év, meg éveket, hogy miből élt? Nem, nem tudok rájuk semmit mondani. És akkor azt mondta: Hát jól van, menjek, gondolkodjak a dolgokon, mert... de nagyon vigyázzak, nehogy négy-öt éveket fogjak én is itt ücsörészni velük együtt.

Hát én nem tudom, hogy ez itt most hogy megy.

Rengetegen kerestek otthon. Hát én el is tudom képzelni. Sok ember ismer. A zenész haverjaimtól kezdve, barátaimtól kezdve... Nem az az ember voltam otthon, aki ilyesmiket csinál. Mondjuk, azt tudják, két megye tudja, az nevet, úgyis nevet, az a jó, úgyis tudom, otthon nevetnek az egészen, ha ez ki... Tudom, meg is írtam anyunak, hogy nyugodtan mondd meg! Kérdezte apám, hogy keresett a főnököm, keresett ez, keresett az. Mondja meg nyugodtan! „Nem tudnak mit mondani otthon!” Nyugodtan mondja meg, hogy mi a helyzet. Nincs mit szégyellnem, mert nem voltam én otthon soha betörő, meg csavargó, meg... ááá. Pisztolyok meg géppisztolyok?! Olyan az ember, mintha ezt csinálta volna!? Nagyon is szerettem dolgozni! Tudja mindenki! A főnököm is. Mindig húztak. Szeretem az állatokat. Legutóbb, tavalyelőtt is 14 bikaborjóm volt. Ott szenvedtem. Délelőtt a szüleimmel rohantam gyűjteni, este tanítottam gyerekeket zongorázni, este hét órára vagy hat órára, vagy lehet hogy tíz órára, ha éjszakai bárban dogoztam, rohantam zenélni.

Jaj igen, meg találtak a lakásukon vagy nyolc deka aranyat is. Na de hát ehhez nekem semmi közöm! Mi közöm nekem ahhoz, hogy egy idegen lakásban mit találnak? Semmi közöm hozzá, hogy mit találnak ott. Az, hogy elfogadtam tőlük azt a táskát meg azt a műanyag órát?! Jó. Nem gondoltam, hogy azért egy évet itt fogok ülni.

Magam sem tudom, hogy hogy bírom. Az első három hónap nagyon nehéz volt. Legalább nyolc kilót biztos fogytam. Hát most már kezdenek bűnözöt csinálni az emberből. Megszokja, az ember a leghülyébb állat, az mindent megszokik, vagy, vagy, szerintem... de így van. Mondta egy illető, de be is igazolódott, hogy nyugodtan, csak legyek nyugodt, hogy mindent megszok az ember, az ember egy hülye állat, az mindent meg fog szokni. Igazat mondott vele. Megszokja az ember. Nem azt mondom, hogy nincs, mert vannak óráim, hogy nyugodt vagyok, hogy tudok olvasni, meg elviszi a figyelmemet meg a gondolataimat a könyv, hogyha olvasok vagy valamit csinállok, de nagyon kevés. Sokszor olvasok, aztán visszalapozok tíz oldalt, hogy mi is volt ez a rész, ami az életemben nem fordult otthon sokszor elő. Hogy hogy lehet bírni, nem tudom, de ki lehet, muszáj kibírni.

Most mit csináljak? Azt se tartom egy értelmes dolognak, hogy most nekiállok, nem eszek hetekig. Hát énszerintem ez se nem honvédség, katonaság, semmi, hát ez egy törvényszéki hely, ahol szerintem, ahogy, amit én eddig tudok, hát olvastam könyvekből a törvényszéki dolgokból, itt meghalni meghalhat, de itt hülyeséget csinálni semmi értelme szerintem. Mert nem evett a kollégám se napon keresztül, na most hogy azzal elérte-e, hogy megkapta vádirat

papírt, vagy hogy megsürgették a tárgyalását, az most nem tudom, hogy azzal érték-e el, de azt tudom, hogy hét-nyolc napig nem evett ő sem. Hát ki kell bírni, most mit tudok csinálni.

Nem tudom, hogy mihez fogok otthon kezdeni. Nagyon sok idő volt ez, nagyon sok idő. Nem az az ember vagyok, akit bezárnak, aztán csak el van, olvasok. Mindig valamit tettem otthon, valami volt mindig.

Hogy lehet, hogy ha esetleg ez igaz, és négy-öt évre visszamenőleg vádolják őket, hát hogy a fenébe, öt évig nem kapja el a rendőrség őket? Hát öt évig hordták a milliókat, meg különböző üzletekbe... meg én nem is tudom, hogy hogy szerezték, vagy ennyi helyre betörtek, meg öt éven keresztül nem tudták őket leleplezni?

Ez nekem nagyon magas. Ha már öt éve ez az ember abból él, vagy ezek az emberek, akik kidisszidáltak akkoriban, vagy mit tudom én, miért voltak itt, de hát ez rengeteg. Miért nem tudtak már egy évvel előbb, miért nem tudták már őket egy évvel előbb leleplezni?

Márciusban váltottam ki az útlevelet, tavalyi évben, 90-ben. Május, április környékén egy ismerősömnél voltunk Olaszországban. Ezek az ismerősömök tíz éve odajártak az országunkba vadászni, ezeket látogattuk meg, ezeknek van a tengerparton egy kis panzió, hát... Na de akkor csak átutaztunk, úgy jöttünk, nem Jugoszláviának mentünk, hanem Ausztrián keresztül. Ott voltunk egy hétig. Utána körülbelül május körül jöhettem először úgy, hogy valamit akartam itt, korábban nem. Volt útlevelem, de ez a szocialista útlevelem volt, amivel nem mehettem ki. Kék útlevél volt, de most 1990 áprilisában lett világútlevél. Hát voltam egy jó párszor, mondom, úgy 8-9 alkalommal itt az országban. Egy-két nap, volt, amikor egy fél napot töltöttem csak, pontos időket nem tudom, azelőtt nem voltam.

A börtönben nem hiszem, hogy van munka lehetőség, legalábbis nagyon kevés embert alkalmaznak házi munkásként, de más lehetőség nincs. Külföldinek meg szerintem egyáltalán nincs. Esetleg azoknak van esélyük, akik beszélik a nyelvet, vagy a mosodában, vagy az étteremben, vagy házimunkásként. Aki nem beszél, annak egyáltalán nincs esélye, hogy dolgozzon.

Ha egészségügyi probléma van, szólni kell a stukkseffnek, és azt hiszem, hogy egy alkalommal vagy két alkalommal jön a doktor úr, és akkor kihívják, hogy mi problémája van. Nem tudok róla pontosabban, én még nem vettem igénybe, egyszer vettem a fogászatot igénybe.

Annyira ki van az ember idegileg, hogy nem tud normálisan gondolkodni, el van menve az agya. Felejt az ember, az biztos, hogy felejt az ember. Én legalábbis. Hát nézze, az az ember, aki tudja, hogy miért van itt, miért ül itt egy évet, tudja, hogy olyan nagy bünt követett el. Jó, hát annak én is azt mondom, bűnhődni kell, mert az emberi erények legszebbike az, hogy az igazságot akkor is elfogadjuk, ha nem védelmezz, hanem fordítva, sújt reám. Na de hát ilyen esetben bizony nehéz elfogadni, az az igazság. Mert az az ember itt nyugodt, mert az az ember tudja, hogy őt elkapták bent, ahogy mesélte ez az illető, hogy ő betört, elkapta a rendőrség, jó, hát jó. Az szerintem itt jobban megnyugszik, mint ilyen esetben, hogy én ilyeneket nem csináltam, és már több ideje itt vagyok, ne beszéljünk arról, hogy „bandatag” vagyok. Hülyeség.

Én úgy vagyok vele, hogy nagyon nehéz összeszedni a gondolatokat, meg aztán értelmes mondatokat szöni az embernek, mert szerintem idegi alapon tönkre van menve az ember, mert legalábbis én nem az a típus vagyok, hogy ezt ilyen félvállról tudnám venni, hogy itt vagyok már egy éve. Ki lehet bírni, mert ki kell bírni, mivel nem tud az ember mit csinálni, mit tenni ellene. Megmondták, úgymint az történik, ahogy ők akarják. Ugyanúgy fog történni minden, mindegy, akármit csinálunk, nem eszünk, felvagdoshatják az ereiket, sok ember felvagdossa az ereit, öngyilkos is lehet, de, de nem fognak... Akkor is az fog történni, amit ők akarnak.

A kihallgatáson közölték velem, hogy Grácban azt mondta az egyik illető, nem tudom már a nevét, igaz nem is ismerem, lényegtelen, hogy én parfümöket szállítottam ennek az illetőnek a lakására, akit nem ismertem, meg aztán hogy, mondtam neki, közöltem vele, hogy nézze, én nem szállítottam soha semmiféle parfümöket, meg semmilyen különféle dolgokat senkinek a lakására. Jó, jó, azt mondja, menjen maga is a fenébe, össze-vissza hazudozik az egész banda. Ennyi volt a válasz. Meg ja, azt is írta, hogy vádol 15-20 millió Schilling értékben különböző dolgokkal, 20-30 kg arany, négy-öt évre visszamenőleg. Lopom az országot, három, négy, öt évre visszamenőleg. És azt mondta a szociális úr, hogy elég egy ember, ha már mond valakiről valamit. Hát nem tudom, ki lesz majd az az ember, aki oda fog elém állni, vagy hogy a tárgyaláson majd mi folyik, nem tudok róla, nem voltam soha. Kíváncsi leszek rá, ki az, aki azt mondta, hogy én különböző dolgokat szállítottam a kocsimban. Ennyi volt az egész kihallgatás. Két percig tartott, kérdezett, azt mondta, csak igen meg nemmel lehet válaszolni. Volt egy tolmács, a feltett kérdései tartottak két percig, meg az én válaszaim. Csak a nem. Hát hülyeség volt, amit felhozott. Lehet, hogy más vitt fel neki valamit, de én nem. Ennyi volt az egész kihallgatás. Utána én még öt percig vártam, akkor a tolmács már elment, maradt az íróasztalnál diktált a gépírósnőnek.

János

Németországból utaztam haza, át kellett volna szállni Bécsben a vonatra. Közben összeverekedtek az állomáson. Előtte már a vonaton is verekedtek, és nem tudom milyen dolgok miatt. A kalauztól kértem információt, az nem adott, mert vele is verekedtek már benn az állomásba, ott előttem verték félholtra.

Kimentem, hogy egy taxit fogadjak. Böröndöt, táskát betettem, nem akartam a társaság között maradni, és a végén, böröndöm, táskám, mindenem benne volt, utána eltűnt.

Másnap bementem a rendőrségre, - éjszaka a városban járkáltam-, másnap bementem a rendőrségre, ott kitöltöttek egy papírt, beküldtek a Magyar Nagykövetségre. A követségen egy ideiglenes útlevelet kiállítottak, ez este $\frac{3}{4}$ 6-kor volt, és a vonat hat óra, nem tudom pontosan, azt hiszem, hat óra öt perckor indult. Taxit akartam rendelni, ez nem sikerült, nem kaptam hirtelen taxit, mert valami ünnepség volt a városba, a városba járkáltam, este. S nem tudom, milyen oknál fogva, el is voltam fáradva, nem tudom, behoztak a rendőrségre. Nem volt itt lakás bejelentve, és mikor behoztak, akkor közölték velem, hogy betörtem, vagy betöréses lopást voltam elkövetni, nem tudom, hogy miért. És ez van még most azóta itt velem.

Németországban dolgoztam hivatalosan. A vállalatot nem tudom, hogy mondjam-e, de ott dolgoztam két és fél hónapig kint. Na jó, a számításomat azt abszolút nem találtam meg, mert ott is, meg itt is a magyarokra, nem tudom hogy, de nagyon nagyon gyötredelmes beszélgetni, szóval lenézik a munkahelyüket. És nem így, nem így gondoltam az egészt, mert ez a gyenge fizetés, még haza utazgat az ember, megveszi abból a kis kaját... Lényegében teljesen mindegy, hogy ha otthon dolgozott, és emberek közt, mert itt azt hiszem, hogy nem nézik az embert emberszámba. Csak itt egy kis bábuca. Nagyon csalódtam Németországban, munkahelyen. Most itt vagyok, jön a tél, minden, két gyerek ott van, iskolába kéne menni, anyagilag megint ott állok, ahol voltam.

- Hogyan foghatták magára, hogy be akart törni?

- Nézze, én abszolút nem tudom. Előbb ide behoztak, utána bejött egy fiatal kislány, és azt mondta, hogy látott engem, hogy valaminek nekitámaszkodtam, vagy valami esernyővel felakartam feszíteni. De hát abszolút nem is volt nálam esernyő se, meg semmi csomag nem volt nálam, csak az útlevél, ez az ideiglenes útlevél. Tehát abszolút semmi nem volt. Így maradtam cipő, farmer meg egy pólóban a nagy németországi munka mellett.

Amit megígérték, az 1600-2000 márka helyett kaptam 800 meg 1000 márkát. Nagy-nagy fizetés! Emellett dolgoztunk 240 órát. Betonoztunk, meg amit kellett csinálni, mindent. Nagyon csalódtam ebbe az útba, az biztos. Volt még 400 márkám, ebből az útlevelet ahogy megcsináltattam, meg taxizgattam, úgyhogy maradt 300 márkám. Itt, mióta börtönben vagyok 400 nem tudom mennyi Schillinget már elköltöttem. Nagyon drága a cigaretta, kaja minden, úgyhogy ez már elment, most még ezt is be kellesz váltani. Csak legyen ami Magyarorszáig kitartson, a pénz. Úgyhogy a nagy kertesetet várhassa a család, azt hiszem.

- A vizsgálóbíróval beszélt-e már?

- Most írtam ma egy levelet neki, remélem, hogy hétfőn hívni fog.

A kihallgatáskor azt mondták, hogy két héten belül tisztázzák az ügyet. Hát ismerek már itt olyan embereket, hogy hülyeségért ugyanígy behozták, ráfogtak valamit és itt van két-három hónapja. Szóval abszolút nem bírom megérteni, nálunk ezt nem így csinálják odahaza, úgy hallottam, mert hát ilyen hülyeségek miatt, hát embereket nem hiszem, hogy bevisznek nálunk Magyarországon. Hogy valaki csak azt mondja, hogy látott, és mész is.

- Volt már börtönben?

- Nem. Hát világ életemben egy gazszálat nem vettem senkitől se el. Lehet, hogy ez is a bajom.

- Mégis, hogy tudja elképzelni ezt a vádat?

- Abszolút semmi érzésem.

- Milyen zárkába került?

- Normális, rendes zárka volt. Nincs nekem ez ellen a börtön ellen kifogásom. Legalább amit dolgoztam, kipihen az ember, csak nem így gondoltam ezt a pihenést. Itt tényleg a kaja megvan, dolgozni abszolút nem kell, legalább azt a tizenvalahány kilót még vissza is hízom már. De jobban szeretnék mégis otthon hízni, mert csak jobb otthon. Nagyon unalmas.

A cellába van egy jugoszláv, én magyar, van egy másik srác, az idevaló, bécsi, a másik az indiai, úgyhogy nagyon szépen el tudunk egymással beszélgetni. Mutogatunk egymásnak, mint a verebek.

A családról híreim még nincsen. Küldtem már levelet, nem tudom, hogy három hét alatt nem bírt megfordulni egy levél. Nem is olyan messze van Magyarország. Gondolom, azt a lapot biztos elküldték, hogy le vagyok tartóztatva. Gondolhassa, hogy milyen jó érzés most otthon a családnak. Nem lehet mást írni rá. Azt lehet ráírni, hogy mikor tartóztattak le, meg hol vagyok.

- Milyen anyagi veszteséget okoz magának ez az ittlét?

- Hát az ittlét, amit tudtam volna idáig dolgozni, biztos, hogy maszek mellett, vagy akárhol egy 10-15000 Ft-ot tudtam volna, itt meg még el kell költeni 10-15000 Ft-ot. Szóval egyrészt még nem tudom, hogy meddig fog még az ügy húzódni. Szóval idegileg is, meg anyagilag is sokat, vagy 30-40000 Ft-tól biztos, hogy elesek itt, hogyha egy hónapig itt leszek. A család, azt hiszem, OTP kölcsönrel fogja átvészelni, hogyha egyáltalán azt is tudok felvenni. Mert munkahelyem az biztos, hogy nem lesz. Feleségem is, ott is nagyon gyér a munkavállalási lehetőség, mert egy hétig dolgoznak, három hétig otthon vannak. Ilyen is van. Még az is

bizonytalan, hogy OTP-t eleve tudunk-e felvenni? Személyi kölcsönre gondoltam. Nem tudom, hogy mi lesz, nagyon elébe kell nézni a dolgoknak az biztos, semmi jót nem tudok belőle kinézni! Vagy külföldre kell még egyszer kimenni dolgozni, mert itt is itt a probléma, otthon az útlevelet... minden papírom elveszett, azt mindet meg kell csináltatni. Megint egy hónap körülbelül.

- Van-e némi segítsége otthon?

- Hát a szüleim. Az öcsém is kint dolgozik Németországba. Ők, akik tudnak segíteni, de hát ez olyan segítség, hogy nem nézheti el az ember, hogy egy nyugdíjastól elveszi. Anyám nyugdíjas az 5000 Ft-jával, meg otthon amit dolgozik, ilyen mellék tevékenységeket, azt meg valahogy nincs az embernek szeme elvenni tőle. Eleget dolgoztak ők már ahhoz, hogy még 36 éves fejjel ötölük erre költsem. Ha kölcsön kérek, azonnal meg is szeretném neki adni.

- Mit gondol, a környezetében mit fognak szólni ehhez a kalandhoz?

- Ehhez a börtönhöz? Hát nézze, engem a környezetem nem nagyon érint, mert valahogy úgy vagyok ezzel a környezettel, hogy aki nem tud kalácsot, nekem tanácsot ne adjon, mert már nekem elegendő volt ebből a sok tanácsból. Ez van. Nem is nagyon foglalkozok vele, mert itt, ha mindenkire az ember hallgatna, hogy itt is vagy ott is, úgy megbolondulna, mert mindenkinek van egy magánvéleménye itt a dolgokról. Én ebbe belekerültem, belekerülhet ebbe más is, ugyanúgy mint én, meg bele is kerültek ebbe már nagyon sokan, úgyhogy ez nem nagyon zavar engem. Inkább a két gyerek zavar. Mindig arra tanítottam, hogy becsületes emberek legyenek. Ha megtudja, hogy miért büntettek itt, hát tényleg, idáig három hétig, hát nagyon ellenkező képet fognak kapni rólam, az biztos. És ez még jobban bánt, mint a szomszéd, vagy akármelyik barátom, hogy mit fog hozzá szólni. Lényegében ezt csak én érzem, hogy itt ücsültetnek, nem a barátaim, vagy a szomszéd.

- Nem volt semmi lehetősége, hogy kimagyarázza magát?

- Nézze, németül egy kukkot nem tudok, vagy tudok egy pár szót, de az abszolút nem ide való, és az állomáson a rendőrnek, ott se tudtam elmagyarázni, amelyik kiküldött a különteremből, hogy lényegiben nem csináltam semmit, de engedje meg, hogy benn legyek. Mert akkor nem lett volna semmi probléma énszerintem, mert nekiálltam volna, és reggelig szépen aludtam volna. Ez a legnagyobb baj, hogy nem tudok németül, az biztos. Nem tudom elmagyarázni, hogy mit akarok. Amúgy is elég szép fekete vagyok, úgyhogy rögtön megjön az ellenszenv. És lehet, hogy többek közt ennek is, biztos, hogy ezért vagyok itt. Mert ha meg tudtam volna magyarázni, hogy mi újság van, meg hogy a vonatot várom, biztosan, hogy segített volna a rendőr is sokat. Lehet, hogy a verekedők közé számított ő is, biztos, így magában.

Előbb a rendőrségen kihallgattak, utána mikor behoztak ide a börtönbe, még egyszer kihallgatott egy nő, meg egy magyar tolmács. És itt is ugyanazt a leckét végigfűjták, hogy ezért, ezért vagyok bent, mert nem volt állandó lakásom, meg ezt a vádat, hogy betöréses lopási kísérlet, és ezt minden áron, szóval hát rám akarták sózni.

A nő sietett, mert már hat óra elmúlt, gondolom, lejárt a munkaideje, mert nagyon olyan durcásan beszélgetett. Az a magyar tolmács azt javasolta, - nem vállaltam el a vádat, - hogy írjam alá a vádat, két hétre így szabadulok a legjobban. És én abban is voltam, nem érdekelt engem, hogyha ki is tiltanak, vagy akármit csinálnak, csak minél hamarabb jussak haza. És így aláírtam. Hát kíváncsi vagyok, hogy milyen körülménye lesz ennek is, mert én még börtönben nem voltam, nem vagyok járatos ebben az írka-fírka papírmunkában. És nem tudom, hát kíváncsi leszek rá. Hát nem tudom, hogyha az ember őszinteséggel a bírónak elmondja a véleményét, hogyha tényleg őszintén elmondja, hát mire jut, de lehet, hogy még jobban ráharap, ha tényleg őszintén beszélnek vele. De nagyon reménykedem benne, hogy elenged.

Hát ez a dolog idegileg teljesen alám vágott, az biztos. A kezem reszket. Ó, hát én mindig dolgoztam kint, nem vagyok hozzászokva ehhez a bezárt, egyszobás világhoz. Rossz helyen is vagyok, beszélgetni se tudok magyarul senkivel, mert mondom, hogy négy különböző égtájról vagyunk itt. Egyedül a pszichológussal beszélgettem, aki felkeresett, jó is volt vele beszélgetni, legalább tudtam vele értelmesen, normálisan beszélni.

Itt amit hallottam a magyaroktól, kiszámíthatatlan, hogy meddig maradok, mert nem lehet kiszámítani, hogy az emberrel itt mit akarnak. De szerintem Magyarországon eleve már csak a kajáért, a fűtésért, meg ilyen hülyeségekért az embert nem tartanák bent. Inkább a szegényeknek szétosztanák ezt a kaját itt is! Itt van, tényleg, ép, egészséges emberek, ilyen hülyeségekért itt dekkoltassák két-három hónapig, mikor tudna dolgozni kint is, nem kéne... Hát nem tudom, hogy milyen politika van ebben, de ez nagyon furcsa, ez biztos. *(nevet)*

- Általában is ilyen is jó kedélyű?

- Általában még jobb kedélyű szoktam lenni, csak most valahogy saját, saját... hogy mondjam? Mikor nem tudok valamit csinálni, vagy nem sikerül valami, irtózatosan fel tudom kapni otthon is a cukrot, már olyan értelemben, hogy valamit dolgozok, és nem bír összejönni. Rögtön a tehetetlenségemben magamra vagyok olyan mérges, hogy... Itt meg ugyanaz van. Mennék kézzel lábbal, de nem lehet kimenni.

Van két magyar itt, mikor sétálunk délelőtt, akkor szoktam velek beszélgetni. Az a gyenge félóra vagy háromnegyed óra hossza, elbeszélget az ember. Kimegyünk, van egy ilyen tízszer tíz méteres négyszögletes valami, egy három méteres járda körül, és lehet körbe-körbe, mint a cirkuszban a lovak az ostorral szépen elballagnak a fal mellett. Ez egy fél óráig megy, vagy az ember leül, egy cigit elszív, utána visszamegyünk, és nézzük egymás szemét a cellában, meg mutogatunk egymásnak a nemzetközi nyelven, hogy mi micsoda. Kártyázni nem szeretek, a srácok szoktak kártyázni, de nem is értem, mert fordítva csinálják a dolgokat, mint Magyarországon szokták.

Könyvet olvasok, már vagy tizenöt éve nem olvastam, hogy őszinte legyek, mert állandóan mindig melózni kellett. Most itt hirtelen elolvastam már vagy nyolc könyvet a három hét alatt. A művelődés, az megy. Nem tudom, meddig bírom türelemmel. Muszáj kibírni, a türelmet. Otthon is, tényleg, lehet, hogy az is a bajom, szívre veszek mindent, nem szabad, úgyhogy egyszer robbanok ki, ez a bajom otthon is, nem olyan jó. Odazörrent az ember egyet az asztalra, kimegy az ideg, én meg szedem magamba addig, míg kimegy a fejem, utána robban, mert... Baj is szokott belőle lenni. Nem tudom, mert itt is odagyűrnék legszívesebben egyet az asztalra, mert az az igazság, hogy kezd teli lenni az összes pereputty.

Nem nekem kéne itt ülni, hanem annak szemétláda taxisnak, meg a négy töröknek, meg annak a hat jugoszlávnak, amelyik utána itt üzgélt, mint egy kutyát. Ezeknek kéne itt lenni, a rendőrnek, meg a vasutasnak. Mert Magyarországon, ha egy akármilyen német, vagy akármilyen, lényegében a seggét majdnem kinyalják, mert ő német. Mi meg magyarok vagyunk, hát vagyunk olyan ember magyar, mint a német, vagy az osztrák vagy akármelyik, még ha ki is használnak bennünket. Oszk ilyenkor kezd felmenni a pumpa, mert nem bírom megérteni, hogy valaki bekerül ide pontosan csak azért, mert valamihez hozzáért! Ha meg valaki az mondja, hogy megöltem valakit, még lehet, hogy ki is nyírnak, mert „valaki látta”, mert valaki azt mondja, hogy lényegében ezt meg akartam ölni, akkor lehet tíz évet itt ücsörgök azért, mert valaki pont rosszakaróm, vagy akármilyen. Hát nem értem én ezt sehogy se.

- Hogy volt ez a kergetőzés?

- Kijöttem, taxival el akartam menni, mert láttam, hogy nem nekem való társaság van bent az állomáson. Taxiba beültem, betettem a csomagot, mondtam neki hogy valami szállodába, vagy

valami panzióba vigyen el, van márkám, megalszom ott éjszaka, aztán reggel majd visszamegyek. A taxis azt mondta, ilyenkor nem kap már szállodát, mert késő is volt, este tíz elmúlt. Magyarul tudott a taxis. És betette a bőröndöt hátra. Beültem, mondom akkor vigyen egy parkolóba el, egy vagy két kilométerre vigyen az állomástól el, hadd tudjak leülni, kialszom magam, és reggel majd indulok vissza az állomásra, mert az állomásban, már láttam, a táskámat el akarták lopni bent, meg odajött, hogy hülye vagyok, meg ilyen hülye vagyok meg olyan hülye vagyok, szóval kötekedtek. Ilyen jól öltözött, szakadt farmeros, meg disznó, patkány kölykök, mert tényleg az volt, olyan 17 meg 18 évesek, meg volt benn 40-45 éves körüli, amelyik nem tudom, valami gengszter banda, mert nem valami jóképű srácok voltak, ez biztos. Na beültem, ide figyeljen, mondom, magyar vagyok, én nem cigánykodok senkivel. Vigyen el egy parkba, ott letesz, majd visszamegyek. Erre kapta, - vagy félreértette, nem tudom-, csak kiszállt, azongya, na hogyha ezeknek cigány vagy, akkor már csak azért se viszlek sehova. Odaszólt az öregnek, de azt már nem magyarul mondta, felállt, azongya verjétek szét a pofáját. Már négyen jöttek is oda. Mert ezek voltak ott vagy huszonöten, ott feküdtek a taximegállóban a földön. Felkaptam a bőröndöt, elkezdtem szaladni, hát nem veretem agyon magam velek, azzal úgyse érek semmit. Lettem a bőröndöt, egy parkba bementem. Letettem a bőröndöt egy téglacsomóra. Mire visszamentem, a táskát az útlevelemmel együtt betették a taxiba. Melyik srác volt a négy között? Utána míg a bőröndöt odavittem, már szaladtak is felém. Én otthagytam a bőröndöt, elkezdtem szaladni. A taxis még gratulált is nekik, hogy megvan a poggyász. Hát lényegében a ruhám volt benne, meg a munkaruha, egy bakancs, meg a munkaruha, amit hoztam haza, meg az útlevét. Lényegében az útlevét bánt jobban. Aztán utána még a városban ott szaladgáltunk. Elmentem egy bokorba, de hallottam őket, hogy keresgélnek, hát biztos, hogy minden áron szétverték volna fejem. Amint láttam, szerencsétlen kalauzt úgy összeverték bent az állomáson a rendész szemeláttára, hogy félhótra verték, akkor engem meg az utcán még jobban elverték volna.

Másnap reggel bementem a rendőrségre, ott elmutogattam, amit tudtam, ott felhívták a nagykövetséget. Na mondjuk ezzel is nagyon szépen meg vagyok elégedve, mert lényegében egész délután, 15 vagy 20 Schillinget kellett volna a fényképezőgépbe betenni, egész délután járkáltattak, mondtam, hogy nem is ismerem a várost, mert automatát magyaráztak, hogy hol van, de eszem ágában se volt, fel se bírtam fogni, hogy merre van a bank, hogy hogy kell váltani, vagy mint kell váltani. Mondtam nekik, hogy nem tudok németül egy szót se, nem-hogy felváltotta volna legelőször a száz márkát, megcsináltam volna fényképet, már haza tudtam volna menni délben. Így $\frac{3}{4}$ 6-kor engedtek ki, este.

Énszerintem nagyon csehül állnak itt a külföldiekhez. Megvetik őket. Lényegében itt ha valamihez hozzányúl, biztos, hogy börtönbe kerül. Részemről, én nem ismerem a börtönt, mert mint mondtam, három hete vagyok, de ahogy ezek között a srácok között elnéztem, hát vannak itt nagy gazemberek, biztos. A világ minden tájáról vannak, és bent ülve meg is értem, hogy szóval ennyire ellenőrzik a külföldieket, mert itt, amiket hallottam, hogy miket dolgoznak itt, autólopástól 50-500 000 dollárig sikkasztás, kábítószer, minden. És nem is csodálkozom, hogy ilyen erősen fogják a dolgot, de ezek közé nagyon sok ártatlan ember is belekerül, aki nem csinált semmit. Az állomáson, azon meg eleve, nálunk is a Nyugati Pályaudvaron sok mindent lehet látni, de itt aztán tényleg a világ minden részéről, feketétől fehérig, nemzetközi gengszterbanda van, az biztos.

Az egyik zárkatársam, a jugoszláv, az valami papírokat hamisított, de nőtlen emberek fel se veszik ezt a dolgot, én úgy látom, hogy szóval abszolút nem veszik fel, hogy börtönben vannak. Rengeteg jugoszláv van itt bent, barátaikkal, mindent meg tudnak beszélni egymással, kisegítik egymást. A másik, ez az indiai, ez az 500000 dolláros, egy bankban dolgozott. Lehet, hogy meg is csinálták ezt a dolgot, de hát a családjának megvan. Azért én is leülnék itt két

évet, ha tudnám, hogy otthon a családnak van 500000 dollárja, nagyon hűségesen, mert mondtam, a kaja jó, télen fűtenek, könyvet olvasok, művelődünk, de így, hogy az OTP-hez kell menni, így nagyon furcsa üldögélés. És nem is adnak olyan sokat, mert így, ahogy nézegettem, kábítószerért, emberölésért két-három évet leül itt, aztán szépen elmehet. Na nem azt akarom mondani, hogy erre volna jó rátérni, de szóval megdöbbenő. Ilyen hülyeségekért, hogy a barátja betörő volt, behozták, azt mondták, hogy ő is be szokott törni, itt van már kilenc hónapja. Még a tárgyalása se volt meg, mert többen voltak benn. Szóval abszolút nem tudom megmondani, hogy innen mikor megyek ki, de nagyon remélem, hogy sikerül.

Európai szellem az igazságszolgáltatásban

Az európaiság az igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás területén nem üres frázis. Kontinensünk humanista hagyományaihoz méltó, emberközpontú, az életet és a személyiséget a legfőbb értéként becsülő alapállás jellemzi, amire büszkék lehetünk a világ előtt. Természetesen nem fogja megszüntetni a bűnözést. De vajon a nyilvánosan végrehajtott tömeges kivégzések megszüntetik Kínában? Vajon az USA-ban a gázkamra, a méreginjekció, az elektromos szék vagy a több száz évnyi szabadságvesztés megszünteti? Európa érett fővel néz szembe a bűnözéssel, és az emberhez méltó élet mellett voksol a könyörtelen bosszú helyett.

Talán kiviláglik ez a következő szemelvényből is abból az Európa tanácsi ajánlásból, amit a börtönszabályok kimunkálásakor kontinensünkön figyelembe illene venni.

„Preambulum /c pontja: erősíteni (kell) a börtönszemélyzet tagjai körében az olyan szakmai magatartásokat, amelyek tükrözik munkájuk fontos társadalmi és erkölcsi minőségét, és olyan feltételeket teremteni, amelyek között a legmagasabb szintre emelhetik teljesítményüket általában a társadalom, illetve a gondjaikra bízott fogvatartottak és saját munkájuk öröme érdekében.

64./ A bebörtönzés, a szabadságtól való megfosztás már önmagában véve büntetés. A bebörtönzés feltételeinek és a börtönrezsimeknek ezért nem szabad súlyosbítniuk a mindezzel együttjáró szenvedést, eltekintve a jogos elkülönítésnek vagy a fegyelem fenntartásának szükségszerű követelményeiről.

Meghatározó fontosságú, hogy a fogvatartottakat olyan készségekkel és viselkedés formákkal ruházzák fel, ha elemi szinten is, amelyek révén megfelelhetsz a szabadulás követelményeinek és megalapozhatják életüket a szabad társadalomban.

65./ Minden erőfeszítést meg kell tenni azért, hogy az intézet rezsimjét úgy alakítsák ki, hogy:

a/: az életkörülmények összhangban álljanak az emberi méltósággal és az elfogadható társadalmi normákkal;

b/: minimalizálják a börtönbüntetés káros hatásait, valamint a börtönélet és a szabad élet közötti különbségeket, amelyek csökkenthetik a fogvatartott önbecsülését és személyes felelősségérzetét;

c/ fenntartsuk és erősítsük a hozzátartozókkal és a külső társadalommal való kapcsolatokat, amelyek a leginkább szolgálják a fogvatartottak és családjaik érdekeit;

d/ lehetőséget biztosítsunk a fogvatartottaknak arra, hogy fejlesszék képzettségüket és készségeiket, amelyek javítják a szabadulás utáni sikeres visszailleszkedésük kilátásait;

66./ E célok elérése érdekében mozgósítani kell és fel kell használni az összes szükséges gyógyító, oktató, erkölcsi, szellemi és más forrásokat, összhangban a fogvatartottak egyéni kezeléseik szükségleteivel. Így e rezsimek foglaljanak magukba:

a/ lelki támogatást, irányítást és lehetőségeket az ilyen munkára, pályaválasztási tanácsadást és szakképzést, oktatást, testnevelést, a szociális készségek fejlesztését, csoportfoglalkozásokat és szórakoztató tevékenységeket;

b/ olyan intézkedéseket, amelyek biztosítják, hogy ezek a tevékenységek a legmesszebbmenőkig szervezettek, és amelyek bővítik a kinti társadalommal meglévő kapcsolatokat és a kinti társadalom által kínált lehetőségeket, növelve a szabadulás utáni beilleszkedés esélyeit;

d/ kommunikációs rendszereket és olyan irányítási stílust, amely ösztönzi a megfelelő és pozitív kapcsolatok kiépítését a személyzet és az elítélt között, amelyek javítják a hatékony, támogató rezsimek és kezelési programok kialakításának esélyeit.

70./ A fogvatartottak kezelésének nem a társadalomból való kirekesztést, hanem éppenséggel a folytatódó részvételt kell hangsúlyoznia. Ezért társadalmi szervezeteket és szociális munkásokat kell mozgósítani mindenütt, ahol az lehetséges, hogy segítsék az intézet személyzetét a fogvatartottak társadalmi rehabilitálásának feladatában, különösen a családi kapcsolatok, a más személyekkel és szociális ügynökségekkel való kapcsolatok fenntartása és javítása terén. Lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy - a törvénnyel és az ítélettel teljes összhangban - minél inkább garantáljuk az állampolgári érdekeivel összefüggő jogokat, társadalombiztosítási és egyéb szociális jogosultságait.¹¹⁴

¹¹⁴ Az Európai Börtön szabályok fent idézett részletein túl utalnék még a következő szöveghelyekre: 3; 11/3; 12/b; 53; 59; 64-67; 69-71/1; 77-81; 89; 90-91; 96; 97 pontokra.

Osztrák példák a börtönártalmak csökkentésére

Az osztrák igazságszolgáltatás komolyan veszi az „európaiságot”, és ez a büntetés-végrehajtás különböző szintjein is megjelenik. Sokkal nagyobb tekintettel vannak a fogvatartott személyiségére, és sokkal tágabbra tárják a kapukat a társadalomba való visszailleszkedésének megkönnyítésére, mint a magyarok.

Azzal kezdik, hogy lehetőleg be se zárják. Az előzetes fogvatartás tarthatatlan ellentmondásain különösen sokat old az 1994 januárjában életbe lépett új büntető-eljárási és büntetés-végrehajtási törvény, mely radikálisan csökkenti a vizsgálati szakaszban a börtönbe zárás lehetőségét, és ha valaki mégis előzetesben marad, annál nagyon felgyorsítják az eljárást.

A felügyelet persze ott sem tud, nem akar, nem képes emberi problémákkal foglalkozni. Csakhogy ott erre minden intézetekben működik szociális gondozói, pszichológiai és lélekgyógyászati szolgálat, összefoglaló néven: Sonderdienst. Ez akkor, és csak akkor jön, ha a fogvatartott kéri. Egyfajta biztonsági szelep. A fogvatartott lehetőséget kap a révükön feszültségei enyhítésére, esetenként segítséghez jut bent vagy otthoni ügyei előbbre mozdításában.

Alternatív ítélkezési lehetőségek

Európai szellem az igazságszolgáltatásban nem szólam: a markáns élet- és a személyiség-tisztelet érvényesülése fémjelzi!

A továbbiakban remélhetőleg sikerül megmutatni és igazolni, hogy a bűnözést a maga komplexitásában tekintő mai európai felfogás emberségesebb, célravezetőbb és hatékonyabb még fél évszázaddal ezelőtti önmagához képest is. Sőt, alternatív büntetései révén akár olcsóbb is, dacára annak, hogy a leginkább költség kímélő büntetési forma, a halál helyét a legköltségesebb, a hosszú ideig tartó börtön veszi át!

Dr. Roland Miklaunak az 1988-as osztrák fiatalkorúak bíróságáról és utógondozásról szóló törvény elé írt bevezetőjében olvashatjuk a következőket:

A jövőben a fiatalkorú bűnözőkkel szemben alkalmazott új módszerek középpontjában a peren kívüli jóvátétel áll. A kutatások során modellezett konfliktus-rendezések általánosítható eredményei alapján a peren kívüli jóvátételről hozott határozat most jogi alapot ad a jóvátétel széles körű alkalmazására.

Ez a teljesen új eljárás mód elfordul a büntetőjog eddigi feddással és büntetéssel reagáló alapállásától, és egy konstruktív, kiengesztelő konfliktus-megoldást teremt. Egy szociális munkás segít az áldozatnak és a tettesnek, hogy kimozduljanak eddigi messzemenően passzív szerepükből, és a büntett során felszínre került szociális indulatokat aktív módon tisztázzák és feldolgozzák.

A „jóvátétel büntetés helyett” a vétkes szociális felelősség-tudatára épít, és a sértett jogos érdekeit szolgálja. Az ezzel járó szociális tanulási folyamat értékesebb és hatásosabb, mint a büntetés és a feddés. Emiatt nevezik ezt manapság integrációs prevenciónak. Ez nemcsak az anyagi kár megtérítését célozza, hanem a szimbolikus kár jóvátételét is, nem utolsósorban az áldozattól való bocsánatkérését.

A peren kívüli jóvátételről szóló határozat nemcsak a tettes-áldozat-jóvátétel típusú bűncselekmények esetében használható, hanem általános érvényű törvényi rendelkezések révén olyan esetekben is, ahol a sértett nem érdekelt az együttműködésben, vagy nincs is áldozat.

A peren kívüli jóvátétel új tevékenységi kör a szociális munka, a pártfogói utógondozás területén. Ez a hosszadalmasabb egyedi gondozással megcélzott reszocializáció helyett viszonylag rövid idő alatt sokoldalúan irányul a konfliktus megoldásra. Az osztrák utógondozó hálózat jobbra polgárjogi alapú, kipróbált szerkezete megfelelő keretet biztosít a szociális munka e jövőbeli ágának. Az utógondozási törvény tartalmazza az ehhez szükséges intézkedéseket is.

A „peren kívüli jóvátétel” mellett további lehetőségek is az államügyész és a bíróság rendelkezésére állnak. Ilyen például az „fiatalkori büntetőügyek főtárgyalás és ítélet (bűnügyi nyilvántartásba vétel) nélkül.” Ha egyes esetekben nem látszik szükségesnek speciális preventív vagy büntetést helyettesítő intézkedés, az ügyész minden további nélkül el is tekinthet a büntetéstől. Súlyos bűnt el nem követő, 16. évüket be nem töltött fiatalok bűncselekménye esetén a törvény még az anyagi-jogi büntethetőség kizárását is lehetővé teszi. A bíróság próbaidőre, vagy a vádlott által letett biztosíték ellenében akár a főtárgyalás végeztéig is szüneteltetheti a büntető eljárást.

A próbaidőre pártfogói gondozást is igénybe lehet venni. Biztosíték letételének meghagyásához, szabadlábra helyezés feltételének megszabásához és gondozás elrendeléséhez szükséges a gyanúsított hozzájárulása.

Ezen intézkedések során a gyanúsítottat a legmesszebb menőig megilleti a büntelenség vétele alapján való bánásmód, kérheti is ezeket az intézkedéseket a büntetőeljárás folyamán bármikor, ám az ideiglenesen felfüggesztett büntetőeljárás folytatódik, ha a feltételt nem teljesíti, ha a pártfogóval nem működik együtt, ha az utasítások követését ismétlődően megtagadja, de mindenek előtt akkor, ha újabb bűncselekmény miatt feljelentik.

A feltétel törvény által meghatározott büntetés-helyettesítés.

Az elítélt egyetértésével számos lehetőség jöhet számba feltételként: pénzösszeg lefizetése, részvétel szabadidőben közhasznú munkán, tanfolyamokon, rendezvényeken.

A kártérítést meghagyásnak is, feltételnek is lehet értelmezni. Dogmatikusan helyénvalóbb feltételnek tekinteni, hisz semmi különös magatartási előírást nem jelent.

Nem utolsó sorban bevezeti feltételként a - néhány országban már bevált - közhasznú teljesítést, (köz munkát, community service-t.) Ezzel lehetőség nyílik a bűnelkövető fiatalokat segítségül hívni szociális és egészségügyi intézményekbe, környezetvédelembe, és ilyen módon előmozdítani szociális felelősségtudatuk erősödését.

Az ilyen közhasznú tevékenységek vagy egyéb feltételek ügyében megkereshetik a bíróságok a pártfogókat és a fiatalkorúakat segítő intézményeket. Az összes érdekelt fantáziáján és elkötelezettségén múlik új lehetőségek felkutatása, használata, kiépítése, hogy sok fiatal büntető ügye ilyen informális elintézésre nyerjen.

Valamennyi esetben, de különösen a peren kívüli jóvátétel esetén, egyfelől a büntetőjog fiatalokkal szembeni tartózkodó alapállásáról: a formális büntető intézkedések (mellék- és utó-)hatásainak messzemenő csökkentéséről van szó, másfelől azonban arról, hogy megérintessék a bűnelkövetővel viselkedése szociálisan káros voltát, és együttműködésével a konfliktus konstruktív megoldása felé tereljék.

A fiataikorúak bíróságáról szóló új törvény a felnőtt büntetőjoggal ellentétben, (különösen büntetés-kiszabási szempontokból) messze háttérbe szorítja a generálprevenziót, sőt, azt teljesen figyelmen kívül is hagyja, ha egy fiatakorú felfüggesztett szabadságvesztésének feltételes szabadságra változtatása mellett döntenek.

Ha a vétkék súlya miatt, vagy egyéb okból a felfüggesztett büntetést választják, minden fiatakorúra csökkentett büntetési terhek érvényesek. A legsúlyosabb esetek kivételével mindenkire a minimális büntetési tételek róhatók ki.

A „figyelmeztetés” és a „feltételes ítélet” ajánlott intézményeit világos, új fogalmazásban találjuk az új törvényben: „vétkessé nyilvánítás büntetés nélkül” és „vétkessé nyilvánítás a büntetés felfüggesztésével”. A büntetés alóli mentesítés ideje mindkét esetben három évre rövidül. A jövőben arra is lehetősége lesz a bíróságnak, hogy ha ez előreláthatólag különösen kedvező, és a belátható fejlődéshez indokoltak tűnik, hamarabb befejezze a próbaidőt „felfüggesztett büntetés”, „feltételes büntetés elengedése” vagy „feltételes szabadulás” után.

A törvény fontos célkitűzése, hogy lehetőleg ne nehezítsék a fiatakorú jövőjét a büntetőjogi hátrányokon túl azzal is, ami a büntető bíróság értesítési kötelezettségéből származna. Ezután a tanulók elítéléséről csak súlyos esetben értesítik az iskola vezetőit, (ez hat hónapnál hosszabb szabadságvesztés,) a többi ítéletről a szabály értelmében akkor se értesítenek egyéb hatóságokat, ha azoknak egyébként a bűnügyi nyilvántartó korlátozott felvilágosítást köteles lenne adni.

Továbbra is kerülendő a fiatakorú gyanúsítottak vizsgálati fogságban tartása. Csak akkor engedhető meg, ha az azzal járó hátrányok nem ártanak a fiatakorú jövőjének, személyisége fejlődésének, illetve ha arányban állnak büntette jelentőségével és a várható büntetéssel.

Az első hivatalos vizsgálati eljárásnak húsz nap után el kell kezdődnie; a fogvatartás a főtárgyalás megkezdéséig legfeljebb három hónapig tarthat; olyan bűncselekményeknél, melyeknél ülnöki vagy esküdt bíróság illetékes, legfeljebb 6 hónapig.

A fogvatartott fiatakorú kérheti, hogy kihallgatásán jelen legyen egy bizalmi személy (törvényes képviselő, nevelő, fiatakorúak társadalmi képviselője, fiatakorú bíróság segítője, vagy pártfogó).

A főtárgyaláson a résztvevők egyetértése esetén a fiatakorú érdekében a jövőben el lehet tekinteni élet- és családi viszonyainak, személyiségfejlődésének felolvasásától.

A fiatakorú gyanúsított kötelező védelméről szóló előírások fokozottan érvényesek.

A fiatakorú számára kirendelt pártfogónak joga, hogy a főtárgyaláson résztvegyen és meghallgatást nyerjen.

A fiatakorú-bírósági segitőt, mindenekelőtt a fiatakorú saját bírósági segitőjét érdemben is be lehet vonni a vizsgálati fogság elrendelésére alapot adó személyi és szociális körülmények vizsgálatába, és fel lehet kérni a feltételek kimunkálására.

Fiatakorú ügyében a jövőben megtámadható valamennyi eljárási szinten hozott döntés. (Felnőtteknek ez a lehetőség csak a kerületi bíróság szintjén adott.)

Idősebbek is ítéelhetők (22 évesig) fiatakorúak büntetés-végrehajtására, illetve maradhatnak ebben (legkésőbb 27 évesig).

Az előírások jelentős rugalmasságot mutatnak a szabadságvesztés illetve a szabadság elvonással járó megelőző intézkedések végrehajtási helyére vonatkozóan! Lényegesen bővül a fiatakorú fogvatartottak joga a látogató fogadására is.

A törvény példa és bizonyíték arra, hogy az ifjúsági bűnözést csak a büntető eljárástól a büntetés-végrehajtáson át az utógondozásig egészében végiggondolva lehet kezelni.

A törvény egy szemléletmód megtestesülése, mely a fiatalkorúnak többszörös lehetőséget kínál a társadalomba való beilleszkedésre, viselkedése pozitív változtatására, még hozzá olyan módon, hogy önbecsülését megőrizhesse, és partnerré legyen a változtatásban annak pusztá tárgya helyett. A törvény ehhez körütekintően biztosítja a feltételeket.

Először: a fiatalkorúak ügyeivel az eljárás egész menetében csak pedagógiai képesítéssel rendelkező embereket enged foglalkozni.

Ez a rendelkezés nyilván nagyban megkönnyíti, hogy a büntetés elérje pedagógiai célját.

Másodszor: a büntetés kiszabása során egyrészt olyan új büntetési fajtákat preferál, amelyekkel nem teszi kockára a fiatalkorú egész jövőjét, másrészt a büntetés kiszabásában a fiatalkorúak bírása nagy szabadsággal válogathat a rendelkezésére álló skálán, és csak legvégső esetben, különösen súlyos bűncselekmény esetén szab ki végrehajtandó szabadságvesztést. Ha ezt teszi, a szabadságvesztés időtartama a felnőttekre érvényes időtartamnak legfeljebb az alsó határa lehet.

Harmadszor: a letöltésre kerülő szabadságvesztést speciális intézetben rendeli el, ahol gondoskodnak a fogvatartott fiatalkorú sokoldalú foglalkoztatásáról. A sokoldalúság nemcsak a képzésre értendő, sokfélék a szabadidős tevékenységek lehetőségei is.

A fogvatartottakkal itt is pedagógiai, pszichológiai és pszichiátriai ismeretekkel rendelkező alkalmazottak foglalkoznak.

A félévnel hosszabb büntetés letöltésére szolgáló speciális intézetben nincs sok férőhely, de a fiatalkorúak bírósága kezében lévő számos egyéb büntetési lehetőség jóvoltából kevés ilyen ítélet születik, így lehetőség van arra is, hogy itt fejezhessék be büntetés-végrehajtásukat azok, akik itt kezdték, hacsak be nem töltik közben a 27. életévüket.

Bár a speciális intézet valóban optimális feltételeket biztosít a fiatalkorúak büntetés-végrehajtására, ha az elítélt fiatalkorú számára más intézet kedvezőbb, lehetőség van arra, hogy a fiatalkorúak büntetés-végrehajtására vonatkozó szabályok szerint abban töltsa a büntetését.

A büntetés-végrehajtás alatt a fiatalkorúak sokkal gyakrabban fogadhatnak látogatót, mint a felnőtt korúak.

A büntetés letöltése után szervezett pártfogói hálózat hivatott segíteni a szabaduló beilleszkedését. Ennek munkáját csak színezi, hogy ezt a lehetőséget sok önkéntes szervezet is megkapja. Számos egyesület, társaság működik az utógondozás állami csatornáin mellett, és sokoldalúan képesek segítséget nyújtani a rászorulóknak.

A fiatalkorúak bíróságáról szóló törvény nagy érdeme, hogy az utógondozás különböző színtereinek, irodáknak, segélyhelyeknek a címjegyzékét is tartalmazza.

A fiatalkorúak bíróságáról szóló törvénynek csak szelleme komplexitásában lehet érvényt szerezni. E szellem a jog erejével teremt a fiatalkorúak köré szociálisan és pszichológiailag érzékeny közeget az igazságszolgáltatás különböző színterein.

A fiatalkorúakkal foglalkozókat törvényben szavatolt gondossággal válogatják, pedagógiai képzettséggel megalapozott hozzáértésük garantálja a törvény adta tág differenciálási lehetőségek optimális kihasználását.

Az igazságszolgáltatás különböző színterei egymásra épülnek.

Az ítélkezés tág keretei és a rugalmasan alkalmazható kedvezmények teszik lehetővé, hogy a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában olyan légkör uralkodjon, mely segíti a fiatalkorú fejlődését, szocializálódását, nevelése befejezését.

A speciális intézetekben szavatolja ezt a kedvező légkört, hogy szabadságvesztés kiszabására csak a legvégső esetben kerül sor, hogy egyéb intézetek is kijelölhetők fiatalkorúak büntetés-végrehajtásának letöltésére, hogy az intézetvezető joga a felnőtt korba lépő elítélt fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában tartásáról dönteni.

A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása már önmagában jelent annyi kedvezményt, amiért érdemes legyen vigyázni a lehetőségre, hogy egy „kiöregedő” itt maradhasson. Ennek a lehetőségnek a megőrzése épp azokat motiválja a megfelelő viselkedésre, akiknek hosszabb ítéletük miatt a legnagyobb esélyük lenne a többiek fölötti hatalmukkal visszaélni.

A rendszer rugalmas, az esetleges létszámingadozást képes követni, és az igazságszolgáltatás valamennyi állomásán kínál annyi kedvezményt, hogy együttműködésre motiválja a fiatalkorút abban, amelyiket a felajánlott lehetőségek közül maga választott.

Ha a rendszerből csak bizonyos elemeket emelnénk ki, az egész nem lenne hatékony. Ha a büntetés-végrehajtást liberalizálnánk, megteremtenénk a képzési lehetőségeket, pedagógiai, pszichiátriai, pszichológiai szemlélettel, hozzáállással vértetnénk fel az alkalmazottakat, de a büntető gyakorlat változatlan maradna, és tömegesen kerülnének be a nem is együttműködésre hangolt fiatalkorúak, lehetetlen lenne olyan légkört teremteni, hogy a fiatalkorú is fontosnak érezze kihasználni a számára biztosított lehetőséget ahelyett, hogy azokat a büntetés részének tartaná.

Ugyancsak elképzelhetetlen, hogy az előző két állomás változtatása nélkül utógondozó rendszert lehessen kiépíteni. Ha a végrehajtás elidegenedett és elvadult viszonyok között zajlik, illetve már az eljárás során kedvezőtlen hatások érik a fiatalkorút, a szabadulása után természetesen nem lesz bizalma a hivatásos csatornákon feléje áramló mégoly őszinte segítőkészséghez sem.

Professzionális szociális munka a börtönben

A szociális gondozás a börtönben és a szabadulók utógondozása a kinti életben is az Igazságügyi Minisztérium külön szakterülete.

Az új, alternatív büntetési formák és a peren kívüli konfliktus rendezés előtérbe kerülésével különösen megnő e terület jelentősége. A munkát szakképzett szociális munkások végzik.

A szabadulás utáni munka az ország egész területét lefedő utógondozói irodahálózat keretében történik.

A nyitott, rendszeres félfogadási időt tartó irodahálózat biztos vázat képez az utógondozás egésze számára. A gondozásra szoruló és a gondozásra vállalkozók egyaránt megkereshetik. Az egyes irodák egyfajta bázist képeznek. Felszerelésüket hivatásos és önkéntes utógondozók egyaránt használhatják adminisztrációs ügyeik, telefonjaik lebonyolítására, helyiségeikbe találkozóra hívhatják gondozottjukat, vagy akár egészen is itt tarthatják velük a kapcsolatot. Jóllehet, nem ez az egyetlen szociális segélyforrás, de az egyetlen, amit törvény garantál a fenntartásához szükséges pénzzel együtt. Lehetőség az elhivatott főállású vagy önkéntes munkatársak számára, hogy érdemi, gyakorlati segítséget is képesek legyenek nyújtani klienseiknek.

Mi a szociális munka?

A szociális munka olyan tevékenység, melynek középpontjában az ember áll. Feladata, hogy a gondozottnak segítsen megbirkózni a családjával, környezetével, önmagával szembeni problémáival. A szociális gondozás voltaképpen hivatásszerűen végzett emberi segítségnyújtás. Azon az alapelven nyugszik, hogy minden ember azonos értékű tagja a társadalomnak, akinek joga van önmaga meghatározásához, és joga van a segítséghez is. A szociális gondozás célja, hogy a lehető legjobban elősegítse az egyén vagy a család számára a körülményekhez való alkalmazkodást, és a társadalom törvényeinek megtartását. A szociális gondozó az érintettekkel együtt dolgozik, nem értük, és nem ellenük.

A büntetés-végrehajtásban dolgozó szociális gondozó az intézetvezetőnek közvetlenül alárendelt bv. alkalmazott.

Az intézetvezető feladata, hogy a szociális gondozó tevékenysége csak olyan korlátozások alá essen, melyek más büntetés-végrehajtási célokból adódóan elengedhetetlenek.

A szociális gondozó a vizsgálati fogvatartottakkal is korlátozás nélkül tarthat kapcsolatot, esetükben azonban a külvilággal történt valamennyi kapcsolatfelvételtől értesítenie kell a vizsgálóbíró.

Egy éves tevékenység után 3-6 hónapos körútra kell mennie, hogy különböző bév. intézeteket ismerjen meg.

Feladatkörét a minisztérium szabja meg, ennek súlyponti területei: ismerkedő beszélgetés, a gondozást kérő fogvatartottakkal és ezek családjával való törődés, a szabadulás előtt állók segítése, egyes fogvatartottak intenzív gondozása, kísérése kimenőn; kapcsolatba léptetése az utógondozóval, a kábítószeres tanácsadó hellyel.

A szociális gondozói munka alapértékei:

1. Időben: a konfliktust vagy elmélyülését megakadályozni.
2. Tervszerűség: szociális anamnézis felvétele, diagnózis felállítása, gondozási terv készítése, folyamatos értékelése.
3. Kommunikáció minden érintettel: a gondozott tájékoztatása a történetekről.
4. Egyénítés: kerülni kell a sémák és címkék alkalmazását.
5. Dinamikus látásmód: az élet állandóan változó folyamat, a segítség igazodjon a helyzethez és legyen rugalmas.
6. Egészleges látásmód: Az embert a maga totalitásában kell felfogni és megragadni, egyetlen oldalát sem szabad túlhangsúlyozni vagy elhanyagolni.
7. Nyitottság a klienssel szemben.
8. Támogatás: Semmi protekciót! Ez az alapelv azt előfeltételezi, hogy a gondozott a saját erejéből kell, hogy teljesítse, amit magának és a társadalomnak tennie kell.
9. Hallgatás harmadik személlyel szemben.
10. Partneri magatartás: A kliens és a szociális gondozó „munka-közösséget” alkot, A szociális gondozó nem érte dolgozik, hanem vele.
11. Nem ítélni! Ítélni annyit jelent, mint dönteni bűn és büntelenség kérdésében, Ez a rendőrség és a bíróság dolga, nem a szociális gondozóé.
12. Elfogadó magatartás: elutasítás, közömbösség nélkül, ellenőrzött érzelmekkel, pozitív alapállással a klienssel szemben

A szociális munkásnak nem kell mindenáron foglalkoznia mindenkivel, csak azzal, aki igényli a törődését. A munkáról nem kell feljegyzéseket készíteni, sőt, a szociális munkás ezt csak magának készíthet, ha akar, de nem kötelezhető arra, hogy a neki négy szem között elmondott dolgokról bárkinek is beszámoljon.

A jegyzetelés mellőzése nagyobb szabadságot és több bizalmat eredményez a gondozott és a gondozó között, és mindkettőt védi is: amit beszélnek, az köztük marad, a köztük elhangzottakat egyikőjük sem használhatja fel a másik ellen, arra nem hivatkozhat harmadik személy előtt, hacsak a másik ezt külön is nem akarja.

A szociális munkás lehetőségei nem nagyok, még a jövedelme is kisebb a büntetés-végrehajtásban, mint a polgári életben dolgozó társaié. Mentalitása még most is, sok év után is idegen a bévések számára, munkájuk eredményessége rátermettségük, elhivatottságuk, szakértelmük függvénye. Azt a kis mozgásteret, amit ki tudnak alakítani maguknak, nagyon éberen kell őrizniük. Jó kapcsolatot kell tartaniuk a többi szolgálati ággal is, mert bár joguk van a fogvatartottakkal kapcsolatot tartani, hogy erre lehetőségük is legyen, az a felügyelettől függ.

Ehhez a munkához nagyon nagy segítséget ad, hogy munkaközösségük és rugalmasan kezelhető munkaidejük van, ami annyit jelent, hogy nyugodtan kijárhatnak a városba ügyeiket intézni, rendszeresen tartanak team-megbeszéléseket, amiken hatékonyan dolgozhatják fel a saját nehézségeiket, egyéni, mégis közös problémáikat.

Félprofesszionális szociális börtönmunka:

Group Counselling

Lassan húsz éve, hogy létrejött egy kezdeményezés, ami a felügyelet által ütött sebeket a felügyelet által hivatott gyógyítani. Minden erre fogékony és eziránt érdeklődő bévés jelentkezhet egy tanfolyamra, aminek elvégzése után lehetőséget és jogosítványt szerez, hogy csoportos beszélgetéseket vezessen egy maga verbuválta vagy hozzá jelentkezőkből összeállt fogvatartott-csoportban.

A tanfolyam három féléves. Nem ilyen hosszú, de csak egymás után lehet elvégezni a három tantervi egységet, és mivel mindig egyidőben zajlanak, nem lehet párhuzamosan járni rájuk. Az ily módon másfél évre elhúzódó képzés mindenesetre kedvez a tananyag jobb megértésének, megélésének, elsajátításának, ami így formálja, alakítja is a személyiséget. A pszichológiai, szociálpszichológiai ismeretek olyan szellemiséget és mentalitást alapoznak meg és tudatosítanak, melyet kissé bővebben a szociális munka alapértékeinél próbáltam meg leírni.

A tanfolyam elvégzése után is folyamatos munkakapcsolat marad a kollegák között, rendszeresen tartanak munkaértekezleteket, team-megbeszéléseket, ahol más ilyen típusú munkához hasonlóan egy független, külsős supervisor (pszichológus vagy pszichiáter) is résztvesz. Minden börtönben működik Group-Counselling, az igazságügy-minisztérium szívesen veszi, túlórárt fizet a foglalkozásokért. Lassan a felügyelet is napirendre tért fölötte, hogy vannak kollegáik, akik a fogvatartottakkal való kapcsolat teremtésnek ilyen módját választják. A hőskorban ez nem volt ilyen egyszerű, árulónak bélyegezték, kiközösítették az első fecskéket. A kezdeményezés egyik legelső úttörőjét, a bécsi őrparancsnok-helyettest máig Mutter Terézának nevezik, ő azonban egyenesen büszke erre, hiszen a bajban azért mégis mindegyik őhöz fut tanácsért.

A civil utógondozás egy osztrák modellje: Emmaus

„Elegünk van abból, hogy olyan dolgokért törjük magunkat, ami nem az egész emberiség szabadságát és életörömét célozza meg. Semmi más nem éri meg a fáradságot!” - Ennek a gondolatnak a jegyében alapította egy francia szegény-pap, Pierre abbé 1949-ben az Emmaus-mozgalmat, azaz hajléktalanokból, munkanélküliekből, szabadult rabokból és meghasonlott emberekből Párizs egyik elővárosában életre hívott egy guberáló közösséget.

Az Emmaus közösség nem jótékonyági intézmény, hanem olyan emberek önkéntes élet- és munkaközössége, akik hibáik és tökéletlenségeik dacára képesek együtt élni és dolgozni, akik ezt személyes szükségéből keresték, hogy életükbe biztonságot és új értelmet hozzon. Egy ilyen közösségben senki se csak magáért dolgozik, hanem állandóan és alapvetően másokért is. Az anyagi támogatás („alamizsna”) minden formáját elutasítják. Azt vallják, csak a saját maguk által végzett munka biztosíthatja a függetlenségüket.

A hulladékgyűjtés mindnyájuk közös élménye, fő megélhetési forrása, ami nélkülözhetetlenné teszi őket egymás számára. Egyesült erővel nemcsak magukat látják el, hanem sok más szegény, magára maradtakat is segíteni tudnak. A hulladékgyűjtés jóvoltából olyan szegény-közösséggé váltak, mely mégis adni tud. Mintájukra Emmaus közösségek egész sora alakult a Föld több mint húsz országában. Világszerte tartják magukat az alapító elveihez: hogy nyereségükből részesíteniük kell más szűkölködőket; hogy elutasítják a személyes komfortot, az egyénieskedő hivatkozást; hogy közösségi életformában élnek és hogy a hulladékgyűjtés sivár munkáját végzik. Ezek az elvek megóvják őket, hogy az olykor-olykor rájuk csodálkozó kívülállók az idealista, moralista lelkendezésen túl sorsukból is részt akarjanak vállalni, és szolid életformájukat egy alternatív kommunához hasonlóvá lazítsák szét.

Ausztria Pierre abbéja, Karl Rottenschlager évekig dolgozott a tán legkeményebb osztrák börtönben. Meg is írta „A börtön alkonya” című könyvét „Annak a 90 millió embernek az emlékeztérére, akik a Föld börtöneiben, fegyházaiban, büntető kolóniáiban, munka- és megsemmisítő táboraiban vesztették életüket a 20. században”.¹¹⁵ (Meg is tiltották a fogvatartottaknak az olvasását!)

Számtalan levéllel, életúttal bizonyítja: óriási szerepe van a bűnözővé válásban annak, hogy az állami erőszakszervezetek hogyan viselkednek a kezeik közé került állampolgárokkal, és hogy a társadalom képtelen segíteni rászorultjain. Ezen változtatandó, közléses egy listát is valamennyi polgári és egyházi kezdeményezésről, amely 1973-tól 1982-ig (könyve megjelenéséig) Ausztria-szerte ennek a helyzetnek az orvoslására alakult. Végül bírálóból aktív cselekvővé lett: hozzálátott St. Pöltenben az ausztriai Emmaus közösség megszervezéséhez.

Ez az Emmaus szellemiségében hű ugyan az ősmintához, de egy kicsit mégis más. Nem veszi szigorúan, hogy egy Emmaus közösség nem fogadhat el semmilyen adományt vagy más anyagi támogatást. Jobbára keresztények adományaiból szerzett pénzt első épületeire is. Él az államtól átvállalt utógondozási feladatok fejében a városi és a tartományi kormányzattól, a munka-, igazságügyi- és népjóléti minisztériumtól elnyerhető anyagi juttatásokkal, hisz mintegy betagozódva az állami utógondozás rendszerébe ezeket tehermentesíti. 1991-ben például a 208 lakójuk közül 200 volt hajléktalan börtönből szabadult, akiket nélkülük még munkára se lehetett volna kiközvetíteni.

¹¹⁵ A könyv eredeti címe: Das Ende der Strafanstalt, az idézet az elején olvasható ajánlás szövege.

Ez az Emmaus nem örökre szóló szoros élet- és lakóközösség, inkább nyitott „családi fészek”, ahol a rászorulókat ellakhatnak, munkát és támogató közösséget találnak, míg össze nem szedik magukat annyira, hogy „kirepülhessenek”.

A lehetőség csak átmeneti. Azért is nevezik „vendégnek”, akit befogadnak, mert csak egy évig lakhat itt. Ez alatt azonban mindenben segítik annak érdekében, hogy mihamarabb lakást, munkát találjon. Persze ha ez valami miatt csúszna, tovább is maradhat.

Általában a vendégek 17%-a lakik itt egy évnél tovább, 42%-uk viszont fél évnél hamarabb talál saját lakást.

Az otthon kifejezetten családias. A konyha és étkező jóllehet akkora, hogy képes kiszolgálni akár harminc embert is, mégis meghitt. Részint mert a padlástérben alakították ki, és ettől nagyon hangulatos, osztott a tere, részint meg mert éppen úgy működik, mint bármely családi konyha. A szépen terített nagy családi ebédlő asztalnál közösen ebédelnek és vacsoráznak, akik el tudnak jönni, a köztes időszakban pedig mindig van a hűtőben és a konyhaasztalon valami enni-inni való. Sok helyről kapnak gyümölcsöt, húst, befőttet, a kereskedőktől rendszeresen kapnak visszárut kenyérből és péksüteményből, sőt, rengeteg repedt tojást is, a saját konyhai hulladékukon pedig disznót hízlalnak maguknak. Egy „lébárban” munka után és ebédszünetben alkoholmentes italokat, szendvicset és süteményeket árul, aki a „szolgálati beosztás” szerint soros. Ugyancsak beosztás alapján főzik a hétvégi ebédet, ekkor ugyanis a szakácsnő szabadnapos.

A munka fontos része a vendégek életének. Itt lehetőséget kapnak arra, hogy a hosszú önállótlan élet után felveszenek egy normális életritmust. Ezt fokozatosan kell elérniük, ennek érdekében odafigyelnek rájuk, hogy időben mennek-e dolgozni, megállják-e a helyüket a munkahelyen. Szükség esetén a beilleszkedést megkönnyítő tanácsokat adnak nekik. Erre két alkalom kínálkozik. Hetente egy este összegyűlnek az otthon lakói megbeszélni a következő heti „szolgálatvezénylést”, illetve az esetleg felmerült problémákat. A másik lehetőség az sokkal diszkrétebb. Egy főállású, államilag fizetett szociális gondozó ad tanácsokat jogi és bármilyen más kérdésben a vendégek, volt és leendő vendégek számára, segít állást vagy lakást keresni és személyes ügyekben is bizalommal lehet hozzá fordulni. A szakszerű segítség biztosítására civil katonai-szolgálatosok, főiskolai, egyetemi gyakornokok is töltik le itt az idejüket.

Amíg a vendég nem talál magának munkát, a közösség számára kell dolgoznia, teljes munkaidőben, nem túl magas, de nem is túl alacsony bérért. Belső munkahely akad mindig, mert a közösség folyamatosan növekszik, új épületeket vásárol, átépít. Rendelkezik asztalos műhellyel, ahol állami támogatással „védett munkahelyek” vannak. Hasznáلتcikkek gyűjtésével és eladásával is foglalkoznak, ehhez teherautójuk és hatalmas raktáráruháruk van. Gazdasági tevékenységük jótékony célú, tehát nem adóznak ugyan, de nem is termelhetnek profitot, így a visszaforgatott bevételből a folyamatos belső munkahely teremtés biztosítottnak látszik.

A támogató közösség több oldalról biztosítva van. A hasonló sorsú vendégek sokkal türelmesebbek egymással, mint sok más ember lenne velük. Patronálóik eleve előítéletmentesek velük szemben, ha ugyan nem egyenesen pozitívan előítéletesek. A közösség életét gyakorlott és profi szociális gondozók figyelik, vezetik és irányítják. Az Emmaus széleskörű sajtómunkát is végez. Rendszeresen szétpostázott kis kiadványaival folyamatosan tájékoztatja a közösség életéről munkájáról, eredményeiről és gondjairól az adományozókat (akiknek a közösség jövedelmének egy harmadát köszönhetik) és a város egész közösségét, aminek kézzel fogható haszna például a munkára eredményesen közvetített vendégek esetében mutatkozik meg.

A PR-munkára álljon itt példaként egy lap a kalvarienbergi átmeneti szállás egy éves fennállása alkalmából kiadott Emmaus kiadványból

„Kedves Barátaink, Támogatóink!

200 férfi és nő kapott eddig segítséget Kalvarienbergben.

Kérjük, hogy a továbbiakban is támogassák munkánkat, hogy a segítséget keresők a jövőben is találjanak egy helyet az élethez.

Segíthetnek:

- nappali és éjszakai szolgálat vállalásával
- varrással vagy vasalással
- a környezet csinosításával
- természetbeni adományokkal (cipő, fehérnemű, zokni, gyümölcs és zöldség, élelmiszer, ágynemű stb.)

Végül pedig hadd hívjuk meg Önöket, látogassanak meg bennünket Kalvarienbergben, vagy hívják meg Önök magukhoz egy este egyik munkatársunkat, hogy munkánkról tájékoztathassa Önöket.

Üdvözlettel a kalvarienbergi team tagjai: ...”

Jóllehet a keresztény lelkiesség egyáltalán nem feltétele a bekerülésnek, a hit mégis fontos szerepet játszik a közösség életében. Az intézmény fenntartásában legfontosabb szerepe annak a jótékony célú egyesületnek van, melyet elsősorban hívők alapítottak az Emmaus-gondolat jegyében. A közös étkezőből egy egyszerű de szép kis házi kápolna is nyílik, ahol rendszeresen tartanak istentiszteletet is.

A közösség létrejöttének időszakát még a patronálók és a vendégek közötti családias jellegű személyes kapcsolat, a rendszeres közös kirándulás, a direkt segítség jellemezte. Ez idővel háttérbe szorult, hiszen az intézmény hatalmasra nőtt, fenntartása és már nem oldható meg egy kis hétvégi besegítéssel, mint korábban. Néhány hölgy azonban most is kitart régi szokása mellett, így az ágyneműket egy tíz fős önkéntes csapat mossa vasalja saját költségén otthon, ugyancsak önkéntesek látogatják az Emmaus bájba jutott jelenlegi, volt vagy leendő vendégeit börtönben, kórházban, stb. Ők árusítják a közösség által termelt árucikkeket, egy hölgy pedig rendszeresen gyertyát önt eladásra a közösségnek.

Egyre több épületük van a város különböző pontjain, melyeket romhalmazból újíttottak fel maguknak a patinás városhoz méltóvá.

A legelső ma is a közösség központja. Itt vannak akkora helyiségek, ahol akár az egész közösség összejöhet. Különösen karácsonykor nagy itt a forgalom, amikor a régiek is ellátogatnak. De rendeznek rendszeres találkát az Emmaus baráti körének, tartanak gyűléseket, a munkatársaknak továbbképzéseket, team megbeszéléseket. Vannak itt lakószobák is. Itt szigorú szesztilalom van. Az absztinencia eredetileg alapkövetelmény volt a vendégekkel szemben, de ezt most már csak a központi épület lakóitól várják el feltétlenül. Ha egy iszákosnak mégis itt tetszene a legjobban, elvonó kúrán kell résztvennie. Van egy szanatórium, ahol bármikor felveszik, akit az Emmanus odaküld. Ha végigcsinálja, maradhat ebben az épületben, ha nem, máshová kerül.

A második hatalmas épületük régen udvarház volt, most régiségbolt, raktárak és egy újabb lakóblokk található benne.

Egy harmadik, ugyancsak régi épületben szükségszállást rendeztek be, ahol napi egyszeri meleg ételt biztosítanak. Itt nincs szigorú szesztilalom, de a lakhatási körülményei is elmarad-

nak a másik két épületétől. A felső szintet, ahol az alvóhelyek vannak, napközben gyakran bezárják, aki nem ment dolgozni, csak a földszinti étkezőben tartózkodhat. Itt lehetősége van ruházata rendbetételére, mosására, vasalására, javítására is. Ez az egység a legátmenetibb a három közül. Lassan belekerült a köztudatba, van egy ilyen szükségszállás a városban, ahova minden további nélkül be lehet esni csak úgy az utcáról is, és a vendégeknek ennek megfelelően meglehetősen vegyes. Ezt az épületet a rendőrség is gyakran meg-meglátogatja.

Az Emmaus a tartományi központ szerves részévé vált, és valóban képes a régióban érdemi és komplex szociális munkát végezni. Fejlődése egy többlépcsős szociális gondoskodás irányába mutat a szükség-szállástól a bentlakásos munkáltatásig. A közösség nonprofit érdekeltisége, önszervező mentalitása, a nyilvánossággal való jó kapcsolata mind potenciális erőforrás, ami a segítség-nyújtás egyre újabb és újabb lehetőségei képes létrehozni az olcsó bérlakástól az étkeztető napközi otthonon keresztül a házi betegápolásig stb.

Bár az Emmaus egész Sankt Pölten mozgalma lett, mégis nagy kérdés, Rottenschlager nélkül működne-e. Ezt minden bizonnyal ő is érzi, mert egyáltalán nem abszolutizálja kezdeményezését, csak arról van szilárdan meggyőződve, hogy ilyenre vagy hasonlóra szükség van, egyre többre és egyre inkább. Mindegy hogy Emmausnak hívják vagy nem. Aki a saját környezetében ilyesmit akar csinálni, nyugodtan kölcsön veheti tőle valamennyi ötletét, módszerét. Ez utóbbit kiadványai, könyvei mellett azzal is elősegíti, hogy rendszeresen fogad néhány napra érdeklődőket, hadd tanulmányozzák, kóstolgassák személyesen is az ottani életet. Sok külföldi látogatója között többen voltak az egykori szocialista országokból is.

A Börtönújságba készült írások

„Majd megszokod!”

„Majd megszokod,” mondta bátorítóan egyik nevelőtiszt kollegám bv.-s pályafutásom első napjainak egyikén, amikor látta, hogy a lépcsőházban egy friss falc vérnyomaim megborzongok. És én újra megborzongtam erre a gondolatra. Meg lehet ezt szokni?

Meg lehet szokni, hogy vannak emberek, akik számára se a saját életük, se a másé nem ér egy hajítófát? Akik mélypontjaik, kétségbeeséseik emlékét fa vagy kő helyett önmagukba vagy egy másikba faragják? Akik számára természetes, hogy ha problémájuk támad, ha „besokallnak”, vagy „elkapja őket az ideg”, akkor fogják a pengét, és „berántanak csuklóra vagy nyakra”, vagy „kinyitják magukat”? Vagy lenyelik a sokadik pengét vagy kanalat?

Meg lehet szokni egy hasi seb emlékét, mely a sok korábbi operáció nyomától lila sávon a legutóbbi vágás helyén folyton-folyvást újragennyed? Meg lehet szokni egy hívatlanul újra és újra bevillanó, ürülékkel telemázolt vagy vérrel telefirkált, összefröcskölt fogdafalat? Meg lehet szokni a kánikulában egymás gőzébe aléltan fülledő, levegőért tátogó embertömegről az ételbeadó nyíláson át kitóduló sűrű, csípős bűzt? Meg lehet szokni az intézményt minden eresztékében átható bizonytalanság, várakozás, félelem, szorongás örökös feszültségét, a minden zugban ott kucorgó kiszolgáltatottságot, megaláztatást, kilátástalanságot, tehetetlenséget, nyomorúságot? A sóvár reményt levélosztástól levélosztásig?

Nem. Ezek nem azoknál tapasztalhatók, akik hűvös fejjel betörnek, akik rezzenéstelen arccal tépik ki a nyakláncot a nyakból, fülbevalót a fülből, akik élesre fent kést szegeznek a toroknak, hogy megkapják, amit megkívántak, pénzt, bőrruhát, gyors kielégülést, akik megbízásra alattomos módszerességgel zsarolnak, életveszélyesen fenyegetnek és fenyegetésüket józan kíméletlenséggel be is váltják. Azok nem csinálnak ilyesmit. Nekik a fentiek csak mulatságos, morbid zárka-show, melynek szerzői, rendezői és értő közönsége is ők maguk. Náluk egy kis börtön mindig benne van a pakliban, és tudják, hogy harácsolhatnak össze maguknak bent is annyit, amennyit sokan kint se tudnak. A börtön a számukra csak műfajváltás, ahol szinte korlátlanul folyhat minden tovább, és legrosszabb esetben is olcsón megússzák egy összbüntetéssel.

Azok reagálnak így a börtönre, akik a legkülönbözőbb okok miatt nem oda valók. És rendkívül széles a skála a testi-, szellemi fogyatékostól a szociálisan elesetten át a megtévedt, jégre vitt normális halandóig, mely utóbbi megszégyenülten, önként kullog be kis motyójával ítélete letöltésére, és felkészületlenül, védtelenül gázol át rajta a börtön valósága, számára eddig elképzelhetetlen megaláztatásokkal, megszégyenülésekkel, szenvedésekkel, amit alig vagy egyáltalán nem tud elviselni. Ezek az emberek valóban bűnhődnek, és épp ezért a szenvedésért érdemelnék meg a segítséget bent is, kint is. A jelenlegi körülmények között ez bent szinte teljesen lehetetlen, és kint se sokkal több a lehetőség.

Ám ha megszokni lehetne is, nem szabad megszokni a börtön fenti embertelenségeit, ezek nem szükségképpen velejárói a börtönnek, és nem lehet semmi embertelenebb, mint ha az embertelen normálissá válik. Akkor az ember maga is embertelenné deformálódik. Ha a börtön nem lenne ennyire embertelen, akkor azok az emberek se lennének annyira embertelenek, akik kikerülnek belőle. Ezzel pedig mindegyikünknek emberségesebb lenne egy kicsit itt kint is.

Maradjon köztünk!

Hogy mi történik egy zárkában, sokszor csak egy zárkán belüli bűncselekmény nyomozása során derül ki. Elég ritkán fordul elő, hogy valaki könnyíteni akar a lelkén, de az is csak akkor beszél a vele vagy előtte történekekről, amikor már lehetetlen beavatkozni. Még ilyenkor is csak nevek nélkül, a tanulság kedvéért, és úgy kezdi: „Maradjon köztünk!”, mert hivatalosan semmit sem hajlandó mondani, tart a fogvatartott társaitól.

És ebben igaza van. Kisebb ügyekben megoldás lehet ugyan a hivatalos út: más zárkába helyezés, fegyelmi eljárás indítása.

A fogvatartott sorsa mindkét esetben megpecsételődik: „árulkodásának” híre elmegy vele az ország bármely börtönébe. Ha nem is történik semmilyen nyilvánvaló tettegesség vele szemben, mindig résen kell lennie, mindig számíthat rá, hogy egyszer csak elesik, megcsúszik, hasznavehetetlenné válik valamije, és ki tudná elősorolni a megtorlás valamennyi, soha ki nem deríthető eszközét.

Ha valami komoly dolog történik, akkor a börtönön belül is a büntető eljárás megindítása a hivatalos eszköz, ami csöppet sem jár kisebb macerával, mint az egyéb ügyekben, és gyorsabbnak se gyorsabb. Nem csoda hát, ha ezt minden érintett igyekszik elkerülni. Áldozat ide, balek oda, a fogvatartottnak épp elég az adott ügye miatt a hosszú hónapok bizonytalanságát elviselni, nemhogy még újat is nyisson mellé, még ha százszor is ő az áldozat! Még esküdt ellenségévé is tegye azokat, akikkel össze van zárva?! Ha addig netán lett volna némi nyugalma, ezzel végleg oda lenne! Gyengébb idegzetű emberből a „megtorlástól” való félelmében elviselhetetlen zárkatárs lesz. Sehova se tud beilleszkedni, és már mindegy is, hogy azért nem jön ki a többiekkel, mert valóban ők „üldözik az árulkodásáért”, vagy azért, mert ő provokálja őket folyton az állandó gyanakvásával, hogy „üldözik az árulkodásáért”. Egy kívülről nem is igen tudja eldönteni, hol van az igazság. Bezárt emberek között az erőszak könnyen elhatalmasodhat, és egy „jó zárka” sokáig képes elviselni az ezzel járó feszültséget. Arra, hogy egyáltalán volt erőszakoskodás, majd csak egy másik büntető eljárás vagy „gyónás” derít fényt.

A nagy létszámú zárkák lakói a nap felében szinte teljesen zavartalanul élhetik az életüket, meglephetetlenül tehetnek, ami jólesik, gazságot is, „igazságot” is. Őket nem kötik szigorú szabályok az ítélkezésben sem, az ítélet végrehajtásában sem. Gyorsabban is dolgoznak isten malmánál. Az éjjeli üres folyosó a felügyelet minden mozdulatát felerősítve kongja szét. A zárkákból kiszűrődő hangok, még ha vannak is, jóval halkabbak. De nincsenek. Az erőszak csendesen, álarcban fojtogat. Tréfának maszkírozza magát a tettegesség, ártatlan kérdésnek sminkeli magát a véresen komoly követelés. Ráadásul az erőszak általában csak egyet, vagy legfeljebb néhányat fojtogat egyszerre a bábész többség cinkos fedezete mellett. Az erőszak bonyolult társasjáték, amiben valamilyen szerep mindenkinek jut, és néha nem is lehet tudni, hogy az aktív érintettek vagy a passzív szemlélők szerepe-e a főszerep. Vajon nem felelős-e az is, aki kárörvendve szemléli? Nem felelős-e, aki jóleső érzéssel nyugtázza, hogy nem ő szenved el? Aki figyelmesen tanulja, hogyan kell? Vajon nem felelős-e az is, aki szinte az igazság pillanatának éli meg, hogy lám mással is megtörténik, nemcsak ővele, hogy lám a világban lám mégiscsak rend van, itt is csak az erősebb kutya..., a gyengébb meg csak rá..., sőt szurkol, hogy ez a „rend” minél látványosabban, minél zaftosabban érvényre jusson? Szóval a „műsor” végül is az egész zárkáé, ezért olyan nehéz dolog egy határon belül kideríteni, hogy mi folyik odabent.

Sokszor maga az áldozat se veszi időben észre, hogy mi is történik vele. Aki először kerül be, nem is sejtí, hogy milyen veszélyek leselkednek rá. Nem is érzékeli, hogy mekkorát változott körülötte a világ. Hogy bent egy zárkában mekkora ára van mindennek, ami kint mindennapos és magától értetődő, egy plusz zuhanyzási lehetőségtől a márkás sampon vagy tréning ruha használatáig. A naivitásáért pedig keservesen megfizethet.

Sajnos egyelőre nincs remény arra, hogy nálunk is az egy-, vagy néhány személyes zárkák váljanak általánossá, mint Európa „európai” országaiban. A fogvatartás nálunk még jó darabig nemcsak a kedves személyektől való elzárást fogja jelenteni, hanem kevésbé kedves személyekkel való összezárást is.

Csak a nyilvánosság segíthet abban, hogy ne tetéződjének a bajok. Akinek tanulságos zárka-élménye van, akár elszenvedett sérelme, akár valami ügyes trükkje, amivel kivédte, hogy sérelem essen rajta, írja meg. Senki se szolgáltathat neki utólag igazságot, de minden tanulságos történet segíthet a megtévedt, peches vagy jégre vitt embernek, hogy szabadságvesztése letöltése után hozzátartozói ne egy kiégett, önérzetében megtört idegent fogadhassanak otthon, hanem azt, aki elment, és akire annyira vártak.

A börtönben a nevelőnek a legrosszabb

Azt hiszem, egy börtönben mindenkinek rossz, de a nevelőnek a legrosszabb. A nevelő olyan, mint Janus, a kapu istene a görög-római mitológiában, akinek két arc van a fején, egymásnak háttal. Egyszerre lát kifelé és befelé. Elválaszt és összeköt két világot, a kintit és bentit, melyek gyakran tudomásul se akarják venni egymást, nem akarnak egymással keveredni, védekeznek és acsarkodnak egymás ellen.

Az a vékonyka vasrács, ami az egyik és a másik oldalon lévőket elválasztja, sokszor áthatolhatatlanabb a legvastagabb falnál. Azon a vékonyka rácson át gyakran nem talál utat az emberi hang, azon a rácson átnézve elveszítik emberi formájukat és ellenséges szörnyekké torzulnak a másik oldalon levők. És mindkét oldalon sokan akarják, hogy ez ne is legyen másként, mert mindenkinek így egyszerűbb.

Mindkét oldal megfelelően fel van fegyverkezve közhelyekkel, előítéletekkel a másik ellen, és a saját környezetében bárki rendkívüli társasági sikereket arathat a másik oldal minél bennfentesebb áztatásával.

Nem érdemes taglalni a kintet és a bentet. A bezártak és a kint maradottak, a bévések és a fogvatartottak, a börtönben dolgozók és a másutt dolgozók között egyformán ott ridegkednek ezek a misztikus rácsok. Igen, a börtönben dolgozók és a többiek között is! Ki ne tudna a bévésekről megbélyegző közhelyeket, sommás előítéleteket citálni (még nagy személyiségektől is)?

Szerencsére a társaság mindig vevő néhány zaftos sztorira a gonosz bűnözőkről, és néhány első kézből való történetért hálából nem vonják kétségbe, hogy a mesélő azért mégiscsak a kintiek közé tartozik, még ha börtönben dolgozik is, és nem viszolyognak tőle jobban, mint mondjuk a hullamosótól.

Hogy miért a nevelőknek a legrosszabb? Mert a más szolgálati ágakhoz tartozóknak a fogvatartottal csak speciális, jól körülhatárolt tennivalóik vannak. Ezek végzése során a fogvatartott velük szembeni viselkedése is szabályozott: köteles az utasításait végrehajtani. Elég csak a nyilvántartási számát tudniuk, és a humánus bánásmód jegyében legfeljebb annyira egyéníteniük vele szemben a hangjukon, amennyit a róla első látásra felöltő előítéle-

tük sugall. A fogvatartott személyisége az egészből kimarad, teljesen mellékes, nem játszik szerepet a munkájuk során.

A nevelő is a büntetés-végrehajtási testület tagja, és a testület többi tagja el is várja tőle, hogy tudásával, képességeivel, tapasztalataival növelje a testület tekintélyét, erejét, befolyását, védje a mundér becsületét.

Csak hogy a nevelőnek a fogva tartottakkal is törődnie kell, erejétől és lehetőségeitől függően segítenie kell őket felmerült gondjaik megoldásában, nemegyszer a kollegáknak okozva ezzel többlet munkát, nehézséget. E munka során óhatatlanul feltárulnak előtte sorsok, tragédiák, rázúdulnak mélységes kétségbeesések, és ezek után nem tud többé a fogva tartottakra csak úgy nézni, mint egy-egy nyilvántartási szám viselőire.

Sajnos segíteni se nagyon tud. Az intézet normális üzemmenetének biztosítása is ró annyi feladatot rá, hogy emellett érdemi és rendszeres gondozásra nem is vállalkozhat. A mozgástere nagyon korlátozott, mindenről csak nagyon kevés információval rendelkezik, utána érdeklődni a dolgoknak pedig a telefonhelyzet miatt kigazdálkodhatatlanul nagy időráfordítást igényelne. Nincs ideje egy problémát alaposan körüljárni, érdemi tanácsot pedig nem lehet úgy adni, hogy az ember még a segítségért hozzá fordulóról is csak felületes információkkal és benyomásokkal rendelkezik, nem hogy a körülményekről, amik miatt az segítségre szorulna.

Marad hát a soha el nem végzett munka miatti örökös büntudat, a tehetetlenség érzése, és az örökké lesben álló lelkiismeret furdalás, ha egy alulértékelt probléma, egy meg nem hallott vagy elbagatellizált jelzés, netán egy idő híján elmulasztott meghallgatás miatt történik valakivel valami, amit esetleg meg lehetett volna előzni. Nem tud hát nyugodt lelkiismerettel, igazán felszabadultan zaftos történeteket mesélni se gonosz bűnözőkről, se csúnya kollegákról, így azt hiszik róla mindenütt, hogy ő a másik oldalhoz tartozik. Ugye, hogy a nevelőnek a legrosszabb a börtönben?

Pakkos paliból csicska

Az először bekerülő normális szabálysértéses nem is tudja, micsoda felbecsülhetetlen kincsekkel rendelkezik, amikor illedelmesen bevonul büntetése letöltésére, és hozza magával a legszükségesebbnek vélt dolgait, karóráját, cigarettáját, samponját, mappáját levélpapírral, bélyeggel, tollakkal, hogy a kedvesére emlékeztető arany karikagyűrűt ne említsük.

Ő a „pakkos pali”, akiért ölre mennének a „menők”, hogy az ő zárkájukba kerüljön, ha erről így lehetne dönteni. Aztán bekerül valahova, és meglepve tapasztalja, hogy nem is olyan rossz itt, mint képzelte. Kerül neki egy alsó ágy, mert valaki úgyis épp feljebb szeretne menni, takarítani se kell, mert van, aki ezt magától megcsinálja, mindenki barátságos vele, szépen megköszönik a cigarettáját stb.

Mikor aztán mindene elfogyott és nem várható, hogy hamarosan kap csomagot, olyan hihetetlenül gyorsan megváltozik minden, hogy nem is akarja elhinni. Még akkor se néz szembe a valósággal, amikor pitiznie kell egy szál cigarettáért, mikor egy „barát” érkezésekor megkérlik, hogy egy magasabban, vagy egy rosszabb helyen levő ágyra költözzön. Mikor egyszer csak kiderül, hogy épp most került rá a takarítás sora. Mikor megkérlik, hogy valakinek mossza el, ki vagy meg ezét-azát. Akkor józanodik csak ki, maikor ha kérésre nem hajlandó valamire, az arcába vágják, hogy kibírhatatlanul horkol, és a lába is bűdös, vagy megsértik a „barátság” ideje alatt kiismert érzelmeiben, mígnem azt hallja: „te csicska!”

Ekkor áll össze a kép. Mikor bejött, akkor arról az alsó ágyról annak a másiknak „önként” kellett feljebb költözködnie, mert a mandátuma csak egy „pakkos paliig” szólt. A cigit csak ő

osztogatta bekerülésekor abban a hiszemben dobozsámra a többieknek, hogy majd visszakinálják, ha neki nem lesz. Aztán amikor hallja, hogy kunyerálják el az újonctól az értékeit, már pontosan érzékeli, amit akkor, amikor ezt vele tették, még nem mert, nem akart észrevenni: hogy ez a kunyerálás fenyegető követelés, és tulajdonképpen szisztematikusan kirabolták, csak ő látta ezt az egészet egy rózsaszínű szemüvegen át.

Még csak nem is szólhat semmit. Tanú rá az egész zárka, hogy dolgait sajátmaga ajándékozta oda barátságból, és ezzel a barátsággal pont azt a semmit vette meg, amit meg is kapott: békén hagyták. Most, amikor ő takarít a „pakkosra”, mint rá annakidején mások, pontosan látja, hogy nem számíthat senkitől együttérzésére, segítségére. Visszatáncolni nem lehet. A kezdeti nem-takarításért, a nyugalomért előre is, utólag is meg kell fizetnie.

Ez persze egy végletekig vitt lecsúszás történet, ilyen ritkán fordul elő. Ha valaki nem követi el az első hibát, és nem kezd el „barátságból” adakozni, és nem fogadja el a jogtalan előnyöket, akkor el sem kezdődik a folyamat. Megállítani is bármikor meg lehet, akár feljelentést is tehet. A barátság illúziójával azonban feltétlenül le kell számolni.

Adalék a „börtönszexualitás” témájához

Hogy a börtön szexuális élete mennyire izgatja az emberek fantáziáját, azt nem is gondoltam, míg nem hallottam magam is, ahogy egyszerűbb lelkületű hölgyek az utcáról felordibálnak a zárkába, és közszemérem sértés számba menően érdeklődnek kedvesük hogylétén túl a zárkabéli túlméretes hímtagok és homokosok száma felől, mintha ez az intézmény nem is egy börtön, hanem egy férfikupleráj lenne.

Pedig nem az, és erről könnyen megbizonyosodhat, aki bekerül egy zárka kényszer közösségébe. A zsúfoltság is kifejezetten ellene hat az efféle közeledésnek, sok mindennek kell összejönnie ahhoz, hogy egy zárkában ilyesmi kialakulhasson. Az azonban, hogy együtt vannak-e ezek a feltételek, egy újonnan érkezett számára megítélhetetlen. Aki kint jó körülmények között élt, esetleg még katona sem volt, annak talán soha nem kellett eddig ennyi embert az intim közelségében elviselnie, még az általa választottakat is csak addig, amíg ő akarta. A számára teljesen extrém zsúfoltság bizarr körülményei között a „normális” is bizarr. Ha egy zárkában normálisnak fogadja el mindenki, hogy hátat mosnak valakinek, vagy megmasszírozzák, ha kéri, akkor az normális. Aki pedig ezt kéri, és akinek megteszik, még imponál is az igényességével, hogy a börtönben sem hagy fel a teste ápolásával, karbantartásával. Természetesnek is tartja, hogy a többiek hallgatnak rá, és egyenesen kitüntetőnek érzi azt a figyelmet, amivel ez a jeles személyiség öfelé fordul, hízélgő, hogy ömellelte szól, ha vitába keveredett, segít neki egy jó ágyat találni, kávéval, cigivel kínálja. Persze nem is igazán meglepő ez a figyelem, biztos látja, hogy ő is jobb napokhoz szokott kint, vagy csak észrevette a szimpátiáját, és azt viszonozza. Talán indulhat egy barátság köztük, hisz kivel is beszélhetnének itt a sok „szakadt csöves” között egymáson kívül.

A frissen mosdott, illatos jeles személyiség aztán bizalmasan, férfias cinkossággal sok izgalmas dolgot mesél sikerekről, balhékról, nőügyekről, lányokról, akik a lába elé tettek mindent, a buzikkal szembeni kényszerű türelméről a börtönben, és ettől egyre érdekesebb lesz, hogy mennyire különböznek ők ketten, mégis milyen közel tudtak kerülni egymáshoz. A többiek viselkedéséből is látszik, hogy már barátoknak tekintik őket.

Amikor aztán egy éjszaka a jeles személyiség valami görcsre ébred a combjában, kit is kelthetne fel mást kimasszírozni onnan, mint a legjobb barátját? Az ilyen kényes helyek masszírozása során ki lepődik meg, ha az alvó többiek bátorítóan egyenletes szuszogására

feljebb vándorol az a görcs, és eloszlatására már nem éppen tipikusan masszázs módszereket susog a barátja fülébe.

Ez a görcs feltétlenül döntő fordulatot hoz ebben a kapcsolatban. Csak ritkán fordul elő, hogy magától kell eloszlania. A jeles személynek nagy gyakorlata van abban, hogy kiválassza, kit és mennyi előkészítés után kérhet meg egy ilyenféle masszírozásra, akár férfi akár nő legyen az. Aki nem veszi időben észre, vagy gyávaságból, szégyenében nem tudatosítja magában az első eset után, hogy kezdettől egy szisztematikus csábítás tárgya, annak a megaláztatás poharát előbb-utóbb a legfenekéig ki kell innia. Ugyanazt fogja megélni, amit azok a lányok, akikről a jeles személy „bimbózó barátságuk” idején beszélt. (Börtönnyelven erről fensőbbeséges mosoly vagy bugyborgóan kárörvendő nevetés kíséretében egyszerűen csak annyit mondanak, „bejött mint Jancsi, hazament, mint Juliska.”) Amit a csábítás éjszakáján akár még kölcsönösen is tettek, azt a jeles személy előbb-utóbb viszonzatlan szolgáltatás gyanánt kéri, később kiköveteli tőle, lassacskán nemcsak éjjel, hanem már este is, a többiek eleinte csak sejtik, aztán már tudják, később egyenesen előttük zajlik. Amikor megjön az új kedvenc, és beáll az a szélcsend, amit érkezésekor maga is tapasztalt, azt hiszi, megmenekült. De téved. A jeles személy vagy szó szerint „eladja” valakinek, vagy „bedobja a közösbe”, amit ő úgy él meg, hogy vagy egyvalaki kezdi kérni tőle, amitől remélte, hogy végre megszabadult, vagy egyre többen. Még az eladással jár a legjobban, akkor legalább egy darabig megint csak egyvalakié. Menekülni nemigen van lehetőség. A megunt szerető még normális felállásban sem kelt túl nagy részvétet, nemhogy így. Szégyelli is magát más zárkába kérni, de tudja is, hogy a köcsög titulustól ott sem szabadul. Azt reméli, ha megbékél a sorsával, a megaláztatások legalább nem kerülnek nagydobra. Ám ebben is téved, mert szabadulása után is rettegni fog, hogy nem szégyeníti-e meg valaki egy kényes szituációban benti pályafutása felemlegetésével.

Az ilyen teljes bukás ritka, az áldozat nem is gondol rá. A veszélyt sem érezheti, mert a csábítónak mindig elég hatalma van ahhoz, hogy se jóindulatúan figyelmeztető, se kijózanítóan sértő reakciót ne merjen adni senki a csábítás hátráltatására, sőt, amíg a viszony tart, még akkor is barátságnak tekinti mindenki, ha tudja, hogy másról van szó. Amíg az intim kölcsönösség patt helyzete áll fenn, addig majdnem semmi sem történt. Az áldozat sorsa akkor pecsételődik meg, amikor engedi ebből ellépni a csábítóját, innentől minél későbbi, annál nagyobb véráldozat árán állíthatja vissza a becsületét, bár ez tényleges véráldozattal is csak ritkán sikerül. Ha ezt nem teszi meg mielőtt kegyvesztetté válik, azaz elveszíti csábítója őrző-védő érdeklődését, bukása gyakorlatilag visszafordíthatatlan.

A kiszolgáltatottság vámszedője

Volt a zárkában egy idősebb, gyenge fizikumú, visszahúzódo természetű férfi, akit Pillangó néven emlegettek, mert egy pillangót szeretett volna tetováltatni a homlokára, ehelyett azonban csak egy tépett, töredezett szárnyú, közönséges kis káposztalepke sikeredett, minden színes díszítés nélkül, egyszínű kéken a homloka közepére. Talán mégis ennek a börtönvilágban olyan nagy mítosz övezte motívumnak tudható be, hogy rá esett a választás azon az éjjelen. A zárkafelelős és helyettese „bedobizott”, azaz sok sötétre főzött teát ivott, és nem tudott aludni. Hogy elüssék valamivel az időt, úgy két óra körül felébresztették. Meglepően szívélyesek voltak vele, kínálták kávéval, teával. Nem tudta mire vélni a dolgot, szívesebben aludt volna tovább, de nem merte visszautasítani a kínálást, inkább ivott, és igyekezett leplezni kíváncsisággal vegyes félelmét, hogy vajon mi következik. Nem kellett sokáig várnia. Az utolsó korty után a főnök a kezébe adta a pengét, és ráparancsolt, hogy „falcoljon be”. Az első falc akkor is nehezen megy, ha az ember saját akaratából teszi, nemhogy parancsra. „Pillangó” vonakodott hát, megkísérelte tréfának venni a dolgot, ám a főnök erre a másiknak parancsolt

meg, hogy falcoljon be neki. Ez meg is történt, igaz, némi dulakodás árán, „Pillangó” ugyanis nem akarta szépen csendben és nyugodtan odatartani a karját. Alighanem a helyettesben halványan mégiscsak felpislákol az együttérzés, mert az eredmény mindössze két karcolás-számba menő vágás volt. A rituálé látványos befejezése érdekében a főnök szükségesnek látta, hogy maga is kezébe vegye a pengét, és ő vágjon megfelelően mély és megfelelően hosszú barázdát az eddig hegektől mentes alkarba.

Amint elkezdett folyni a vér, jött a második felvonás. A vérző embert nekilökdöste az egymáson sorjázó vasszekrényeknek, - az egyik nagy csörömpöléssel le is esett. - Tombolt, rázta, rángatta, lehordta minden mocsoknak, hogy nem átalált befalcolni és mindent összevérezni! Ahogy a ribillióra a felügyelet a szerencsétlent levitte egészségügyi ellátásra, kezdődött a harmadik felvonás.

A helyettesével felrázatta a még alvókat, lerángattatta az ágyról azokat, (vidéki, rövid ítéletes, béketűrő emberek), akiknek máskor is szívesen adott parancsot ilyesmire, és kilencszer öntette fel velük a zárkát éjnek éjszakáján, úgymond a vérnyomokat eltüntetni. A többiek végre is megelégtették a zaklatást, és kikeltek magukból ellene. Amikor a lázadásukat készült megtorolni, a kipattant összetűzés megszüntetésére külön-külön elkülönítették őt és a helyettesét.

Aznap délelőtt volt a parancsnoki kihallgatás napja, így az éjszaka eseményeinek fegyelmi kivizsgálása még délelőtt lezajlott. Senki se vallott ellene, talán féltek, talán valóban aludtak a súrolás kezdetéig. A „főnök” ezt nem tudta, sőt, biztosra vette, hogy a helyettese elárulta őt, ezért amikor a fogdáról a fegyelmi tárgyalásra elővezették őket, a folyosón több ember szemeláttára leütötte. Terhelő vallomások híján az éjszaki vérengzésért nem kapott semmit, de a túlzásba vitt rendcsinálásért leváltották zárkafelelősi megbízatásából, és másik zárkába került. A társa leütéséért a következő heti fegyelmi tárgyaláson kapott tíz nap fogdát. Ezt annyira jogtalannak tartotta, hogy a saját egészségét, életét is kockáztatva megsebesítette magát, hátha így nem kell letöltenie.

A „szállító” zárkában gyakran cserélődnek az emberek. Általában csak napokat töltenek ott ítéletük letöltésére való bevonulásuktól a letöltés helyére szállításukig. Az összetétel egészen vegyes, első bűntényes és rendszeresen visszajáró vendég, néhány hetes fogházra és hosszú fegyházas évekre ítélt, díjbirkózó és madárcsontú, vérszomjas ragadozó és álmodozó holdkóros mind előfordulnak. Tudják, hogy rövid időt fognak itt tölteni, és ezeket a társaikat valószínűleg sose látják többet, ezért többet túrnek, mint általában. Kerülnek minden összetűzést, hisz a rosszat is csak rövid ideig kell elviselni, viszont sokat veszhetnek, ha verekedésbe bonyolódnak. Ezt a megfontolt bénultságot persze a gátlástalanabbak, dörzsöltebbek ki is használják, ezért fontos, hogy legyen a zárkában olyan, aki tartósabban marad, fel tudja ismerni, ha ilyesmi készül, időben meg is tudja azt akadályozni, és hajlandó is elvállalni a feladatot. Ezt a fogvatartottat azért választottuk, mert jó beszédképességgel rendelkezik, ismeri a börtönviszonyokat, testi adottságai is jók, kigyúrt méretei mellé mellkasát kissé felfújva, a hasát kissé beszívva viseli; mindez garantálja, hogy se be nem viszi senki az erdőbe, se bele nem köt senki. Hosszan el is beszélgettünk vele, hogy azért őt bíztuk meg a feladattal, mert képesnek tartjuk, hogy megakadályozza a zárkában a nem kívánatos jelenségeket, egymás meglopását, csicskáztatását, sanyargatását stb., valamint azt is várjuk tőle, hogy a rá bízott embereknek segítsen, amiben tud, és kicsit viselje gondjukat. Várakozásaink részben be is igazolódtak. Valóban megakadályozott mindenki mást abban, hogy „leraboljon”, meglopjon, csicskázta, megalázza, sanyargassa, hamis játékkal lepusztítsa bárkit a zárkában. Pályafutása nem tett ki három napot, de hetek teltek el, míg volt zárkatársai elbeszéléseiből lassan fény derült rémuralma fontosabb mozzanataira, szigorúan köztünk marad alapon, csak az igazság kedvéért. Ő mindent tagad, és nem érzi annak a súlyát, amit csinált, nem is lehet vele a tetteiről, viselkedéséről beszélni. Szerinte azt tette, amit tennie kellett: tanította a

többieknek, mi az a börtön. „Pedagógiai” megfontolásból „ápolta a hagyományokat”. Ez persze nem önzetlen áldozat! A „hagyományok” szerint a börtönmúltja őt a többiek fölé emeli, és megtehet velük mindent, amit annak idején bizonyára vele is megtettek. Zupás őrmesteresdit játszhat; sorakoztatgathatja, megfektetheti, csúszathatja-mászathatja őket, felöntetheti és súroltathatja a zárkát, állat módjára bánhat és beszélhet velük, elkobozhatja a vacsorájukat és pitíztetheti érte, aki éhes; elveheti vagy általa választott fegyvernemmel vívott „nemes küzdelemben elnyerheti” mindenüket.

A kínai teáskanna története

A fiúnak először van dolga az igazság szolgáltatással. Alig töltötte be a tizennyolcat. Bekerülése előtt szakmunkásképzőbe járt. Szülei még kiskorában elváltak, de életük olyan kísérteties párhuzamban futott, hogy akár ép családban is felnőhetett volna. Az anyjánál maradt, akinek második házasságából újabb gyermeke született. Újra vált, majd élettársi kapcsolatot kezdett, de ezt a kétféle gyerek annyira megterhelte, hogy a pohár után nyúlt. Italozása annyira feszültté tette a családi légkört, hogy a korábbi házasságból származó, béketűrő, jóindulatú, csendes fiú inkább a másik szülőhöz költözött.

Az apa is túl volt már eddigre a második házasságán, és ugyancsak élettársi kapcsolatban élt. Itt is volt egy féltestvére, és a kétféle gyereket ez a hölgy is csak alkohollal volt képes elviselni. Legalábbis eleinte, mert hamarosan kiderült, hogy az apja mellett elfér a szívében annak felnőtt fia is.

A történetnek mégse lett szívderítő vége, mert a szíve után az ágyában is helyet csinált neki, sőt, ezzel egy vita során az apának még elő is rukkolt.

Az apában a férfi győzedelmeskedett, és a kíváncsú újszülött mostoha helyett utolsó éves iskolás fiát zavarta el otthonról a nagyvilágba. Egy osztálytársáéknál talált átmenetileg új otthonra, de zavarta, hogy élösködik a nyakukon, elment hát az osztálytársával, és elhozott az apjától egy kínai porcelán teáskannát, hogy legalább annak az árával hozzájáruljon a családra háruló plusz költségek fedezéséhez.

Az apában(?) ezúttal a tulajdonos győzedelmeskedett, és habozás nélkül feljelentette.

Ha ez Európában történt volna, a fiú zavartalanul járna tovább iskolába, első büntényes fiatakorúként kezelnék, és mint ilyen, nem ülne hosszú-hosszú hónapokat előzetesben a lehető legkevésbé kíváncsú társaságban. Még ha nem a saját apját, és akár sokkal nagyobb értékkel rövidítette is volna meg, peren kívül rendezték volna az ügyét. Felkészült szociális gondozók igyekeztek volna az apjában felébreszteni az apát, ha meg nem sikerült volna, kerestek volna a számára egy lakóközösséget, ahol sokáig ellakhat, és ahol sorstársakat, barátokat, sőt hivatásos segítőköt is talál.

Az eset azonban Budapesten történt.

A világgá zavart fiú huszad magával egy háromemeletes ágyakkal telezsúfolt levegőtlen helyiségben tárgyalásra vár társával, ráadásul „büntársak” lévén még csak nem is vele együtt. Eddig se volt éltanuló, de hogy már a fél tanévet itt töltötte, vélhetően végleg kimarad az iskolából. Egyik szülőjétől sem kapott még levelet sem, nemhogy csomagot, nem látogatja senki, nem tudja, mihez fog kezdeni, hol fog lakni, ha végre kiengedik, és nem érti, mit nevetnek a társai, amikor a tanácsukra a nővérkétől fogfájásra Bisecurint kér.

Másfél hét börtön - gyávaságért

A csizmás, kalapos, cowboyszerű fiatalember magyar nyelvű román állampolgár. Egy erdélyi kis faluból származik, a szülei, hugi ott is élnek. Kitanulta az ácsmesterséget, és rendszeresen jár át Magyarországra dolgozni. Másfél éve egy munkavállaló irodán keresztül ismerkedett meg egy keramikus házaspárral, akikkel tartós jó viszonyba került. Náluk is lakott, télen csak szívdességi alapon, szezoni idején azonban besegített a munkájukba is. Szinte családtagnak tekintették, külön szobája volt a házban. Segíteni akarták abban is, hogy megadják számára a letelepedési engedélyt is. A segítőkészségen és a szimpátián túl azért is segítettek, mert távolabbi terveik voltak a csendes, megbízhatónak ismert fiatalemberrel. Tanyát terveztek venni, és arra szánták gondnoknak, gazdának.

Egy napon azonban a Keletinél igazoltatás alkalmával három útlevelet találtak nála, és okirattal való visszaélés gyanújával letartóztatták: a pályaudvaron akarta eladni az idegen útleveket. Mivel minden vonakodás nélkül beismerő vallomást tett, három nap rendőrségi fogda után átkerült előzetesbe a börtönbe.

Másfél hétbe került, mire szállás- és munkaadói megtudták, mi történt vele, hol van, és sikerült tisztázniuk a dolgot.

Kiderült, át kellett szállnia a Keletinél, eközben állították meg az aluljáróban. Az igazoltatáskor nála talált útlevelek a szállásadói útlevelei voltak, amit az előző napi közös útjuk után nála felejtettek.

Először volt dolga a rendőrséggel, és nagyon megijedt. Labilis idegrendszere miatt nem is próbálta meg elmagyarázni a rendőrségnek a helyzetet, ugyanis tudta, hogy az izgalomtól klónusos dadogása annyira felerősödik, hogy úgyis képtelen lenne rá. Ellent se mert mondani vádra, nehogy erélyesebben lépjenek fel vele szemben, mert egy-egy nagyobb testi-lelki megrázkódtatás után meg napokig rosszul van.

Hogy neki nem volt-e túl nagy ár a másfél hét börtön a gyávaságáért, azt ő tudja, de ha végre szokás lenne nálunk is legalább a legközelebbi hozzátartozót értesíteni, ha letartóztatnak valakit, mindenki sokkal jobban járt volna.

Az ellopott lakodalom esete

Tartós élettársi kapcsolat után határozták el, hogy szombaton összeházasodnak. Egy kellemes vendéglőben lefoglalták a lagzihoz a helyet, elküldték a meghívókat, megrendelték, kifizették a vacsorát, és várták a jeles napot. Szerdán a vőlegény egy verekedés tanúja lett, amihez kihívták a rendőrséget, és az adatai felvételénél kiderült, hogy körözik.

Több évvel ezelőtt volt egy lopás ügye. Két tárgyalásra el is ment, ezeket elnapolták, nem ment viszont el a harmadikra, amire lakcím változás miatt nem kapta meg az idézést, így kiadták ellene a körözést. Most meglett. A verekedőkkel ellentétben őt nem is engedték el. A menyasszony hiába várta aznap is, másnap is, aztán is. Talán telesírta a párnát, hogy a vőlegénye meggondolta magát, és még érdeklődni se fog utána szégyenében. Talán önkívületbe nyugtatózva átaludta az „esküvőjét”, az esti vacsorát, az egész nászéjszakát. Csak a „mézeshetek” elején kapta meg vőlegénye portós levelét, hogy miért ne várja a múlt szombaton az esküvőjükre.

Ha ez Európában történik, lehet, hogy már a rendőrség értesítette volna a hozzátartozót a letartóztatásról, de hogy a börtönben az ottani „nevelő” megtette volna, az egészen biztos. Azonnal összehajthatott volna, mihelyt értesült az esetről, és elmehetett volna a meny-

asszonyhoz, hogy elmondja a történeteket, és amennyire lehet, megnyugtassa. Talán még a vacsorát is segített volna neki visszamondani, és ezzel megkímélte volna az ügyben teljesen vétlen hölgyet a hosszú kínos várakozástól, a kétségbeesett találgatástól, a szégyentől és nem utolsósorban a feleslegessé vált kiadások legalább egy részétől. És ha ezután úgy döntött volna, hogy mára megtette a kötelességét, és nem megy vissza az irodába, hanem inkább megejti a hétvégi bevásárlást, senki se mószerolta volna be a főnökének. Mindenki jól járt volna - már a körülményekhez képest persze.

Az eset azonban nálunk történt, tehát a rendőrség nem értesítette a letartóztatásról az érintett hölgyet. Két nappal később a fogvatartott kétségbe esését látva a börtön nevelőtisztje döntött úgy, hogy az esetleges számonkérést felvállalva megpróbál segíteni. Az irodájában telefonkönyv nem lévén, tizenöt percbe került, mire több ember közreműködésével sikerült kinyomozni a hölgy munkahelyi telefonszámát. Állandó vonalhiány vagy foglalt jelzés miatt újabb tizenöt perc után sikerült megtudni, hogy a hölgy a munkahelyen nem szólt az esküvőről, de szabadságot vett ki, és láthatóan zaklatott állapotban éppen az imént ment haza, ahol persze nincs telefonja. Ennyi pech már túl sok volt ahhoz, hogy annyiba lehessen hagyni a próbálkozást. Felhívta segítségért a kerületi rendőrséget, hátha a környéken szolgáló járőrök beszólnának a megadott címre. A közömbösség csak úgy süttött a kagylóból. Be kellett látni, nincs segítség, csak tanulság: vigyázzon minden házasság nélküli, aki lopásra készül vetemedni, mert könnyen lehet, hogy a saját maga lakodalmát lopja el önmagától.

Lepedő-kötelen

A börtönben rossz. Egy külföldinek még még ezerszer rosszabb.

A romániai nemzetiségi német Banfrid huszonkét éves, de testi adottsága, gyerekes viselkedése alapján sokkal fiatalabb is lehetne. Egy autóbalesetben elszenvedett fejsérülése miatt protézis van a koponyájában, testén is baleseti hegek láthatók, epilepsziája miatt folyamatos gyógyszerelésre szorul. Bent léte alatt is volt már rohama, görcsbe rándult, tehetetlen testével zárkatársai rohantak le az orvosi szobába.

Magyarul csak egy kicsit beszél, de bár önmagát németnek vallja, németül sem beszél igazán jól, írni olvasni pedig kifejezetten rosszul tud. Beszélgető társa se könnyen akad, a könyvtár kínálta szűkös lehetőségekkel se tud élni. Se levelet, se csomagot nem kap senkitől, a többiek látják el cigarettával. Tehetősebb németajkú fogvatartott társai meg-megajándékozzák ugyan néha egy-egy doboz cigivel, egy-egy üveg kávéval, de ilyenek igencsak kevesen vannak.

Felemás helyzete miatt még a „hivatásos kapcsolattartókkal” sincs szerencséje; a román konzulátusnak német, a németnek román, a magyar ügyvédnek meg bizonytalan hátterű, macerás külföldi.

A gyenge idegzetű fiatalembert lopás gyanúja miatt tartják fogva. és előző nap kapta meg a fogvatartását újabb negyed évvel meghosszabbító határozatot. A rendőrségi fogda után negyedéve vegetál már a bv. intézetben minden övéiről szóló hír nélkül. Állítólag élettársa és csecsemőkorú gyermeke van Németországban, de a nekik írt levelére nem jött válasz. Nála talált román nyelvű végrendelete megfontolt öngyilkossági kísérletre vall.

Kb. három percig lóghatott a vécében az összecsavart lepedőből készült hurokkal a nyakán, mikor társai gyanítani kezdték, hogy valami nincs rendben, és a szellőzőn benéztek rá. Rögtön hívták a felügyelőt, felfeszítették a vécéajtót, levágták az öntudatlan fiút, aki az első görcsös levegővételek után penetráns illatú babgulyással köhögte tele a parányi mellékhelyiséget, majd

végig az egész útvonalat, melyen az eszméletlen emberrel végigrohantak az orvoshoz. Azonnal megkezdtek az orvosi ellátását, majd a mentő egy külső kórházba szállította, ahol az esetleges tüdőgyulladásból is kikezelik, amit az önkívületben felöklendezett utolsónak szánt ebédjétől kaphat, ha belélegezte volna, mikor a lepedő szorításából szabadulva levegő után kapkodott.

Szeptemberre várhatóan egészségesen áll majd készen a fogvatartása újabb meghosszabbításáról, jobb esetben a távolmaradó tanúk vagy sértettek miatt tárgyalása elnapolásáról hozott döntés tudomásul vételére.

De vajon elegendő-e csak darabszámmra megőrizni, csak meghalni nem engedni a börtönbe került embereket, közben meg a bénítóan hosszú vesztegzárral ellehetetleníteni, hogy tovább éljenek?

Egy ember véget vetett az életének

„Egy ember véget vetett az életének.” Aki csak egyszer is látta volna az arcán azt a néma, mélységes szomorúságot, amivel sorsát viselte hosszú hónapokon át, az nem tudott volna többet írni ennél a szikár ténymegállapításnál. Ám aki sohasem látta, annak is tisztelnie kellett volna ezt a tényt annyira, hogy ne ferdítse sekélyes utánérzésekkel önmaga paródiájává, és ne degradálja olcsó börtönügyi élcelődés ürügyévé, mint némely napilap tollnoka.

Az önként választott halál mindig tragikus, komoly erkölcsi döntés, teljesen mindegy, hogy aki meghozza, épp fogvatartott. Halála nem egy véletlen leeső homlokzatdarab, nem egy borgőzös kocsmái késes adok-kapok, de még csak nem is valami hisztérikus roham ostoba következménye, hanem egy racionális döntése, és akik miatt erre kényszerült, jó lenne, ha a lelkükbe néznének.

Társai családszerető, unokáiért rajongó, embernek ismerték. Soha nem hangoskodott, nem erőszakoskodott, nem „menősködött”, de nem volt gyáva, meghunyászkodó sem. Mély szomorúsága dacára volt tartása. Még legreménytelenebb időszakaiban is, még ha nagyon el volt is keseredve, teremtdőtt körülötte egy kis béke, ami jó hatással volt az önmagukkal nehezen bíró, gyengébb idegzetű társaira. Úgy látszott, érett kora, unokái, felesége elegendő erőt adnak neki élete e nehéz időszakaszának átvészeléséhez. Nem így lett.

A zárkatársak visszaemlékezéseiből is nyilvánvaló utólag, hogy elszántan készült a halálára, és biztosra akart menni.

Utolsó napjaiban a szokottnál többet beszélt. Panaszolta, hogy rosszul áll az ügye. Többet magával követett el halálos kimenetelű bűncselekményt, de mert ő nem avatta be az övét a bűncselekmény részleteibe, immár ellenérdekű bűntársainak viszont voltak szabadlábon beavatott segítői, az ő szerepe egyre kedvezőtlenebb fénybe került. Újabb pótnyomozásra vitték volna a halála éjszakájára virradó napon is.

Utolsó estéjén feltűnően sok kávé ivott, és tőle szokatlan alapossággal tanulmányozta magát a tükörben.

Mikor a többiek már mélyen aludtak, zsilutpengével megvágta magát, ahol ütőeret tudott a nyakán, majd betakarózva várta, hogy elvérezzen. Mégsem az ágyában fedezték fel holtan. Szólította a szükség, és bizonyára úgy gondolta, elég szörnyű látvány lesz anélkül is, hogy a saját ürülékében találják, így hát feltápáskodott az ágyából, és az elfüggönyözött végére támolygott. A szűk térben ez a mindennapos mozgás nem maradt ugyan észrevétlen, de fel se tűnt. A szokott öblítésre azonban már nem volt ereje, csendes lélegzése pedig hörgéssé változott. Felriadt társai hiába jeleztek rögtön, addigra rengeteg vért vesztett, már nem lehetett segíteni rajta.

A holmija között megtalált megrázó búcsúlevele szerint, amit már napokkal a halála előtt megírta feleségének, attól tartott, hogy nem jönne már ki élve a fegyházból, ahol még látni is csak kéthavonta láthatna kedvesei közül néhányat. Ezért Úgy gondolja, mindenkinek úgy lesz jobb, ha inkább befejezi az életét.

Sikerült. Most már biztos, hogy embert ölt. Önmagát.

Egy almacsutkához

Egy pedagógust a gyerekek tanítanak meg a legtöbb valóban fontos dologra. Minden tudományos/tudálékos fejtegetésnél mélyebb hatást tett rám egy értelmes, tízéves nevelőotthoni gyerek. Egyszer szomorúan guggolt az udvar sarkában, néhány kavicsot piszkálgatott maga előtt, és a „Na mi a baj?” kérdésre csak ennyit válaszolt: „Olyan vagyok én, mint egy almacsutka két pad közé behajítva!” Még a mozdulatot is látom magam előtt, ahogy mutatta, hogy dobták el a szülei azt a felesleges és közömbös képzeletbeli almacsutkát: őt magát.

Ha nem kérdezik, piszkálgatta volna tovább maga előtt a kavicsokat a vacsorához sorakozásig, mint aki „jól elvan”. De kérdezték, és már soha nem lehet elfelejteni, mit válaszolt és hogyan.

Pontosan tudta, hogy rá nincs feltétlenül szüksége senkinek. Még ott az otthonban is csak azzal a feltétellel hagyják békén, hogy „jól elvan”, akkor eggyel több vagy kevesebb nem számít a csoportban. Ha nem teljesíti ezt a feltételt rövid úton megszabadulnak tőle.

És ez a kis ember együtt tudott élni ezzel a szörnyű érzéssel!

Nem lázadozott, nem panaszkodott, csak mélységesen szomorú és határtalanul magányos volt.

Ő döbrentett rá, mennyire életfontosságú igénye az embernek, hogy valakinek feltételek nélkül szüksége legyen rá. Ezért az érzésért, azért a személyért kész megtenni mindent, ha „kell” bűnözik érte, hogy annak jobb legyen, és „jó lesz”, ha az kell ennek az érzésnek a megőrzéséhez. A „jószág” vagy a „rosszaság” csak eszköz, és tulajdonképpen közömbös a számára.

A legtöbb megrögzött rabló és betörő azokra hivatkozik, akikhez tartozik. „Értük” kezdi a pályáját, és az „irántuk érzett szeretetből” tapos bele más emberek érzelmeibe, életébe!

Hogy övéi feltétlen ragaszkodása egyre inkább a nekik hozott javak mennyiségétől kezd függeni, arra csak akkor döbben rá, ha lebukása után egyszerre csak egyedül marad, és övéi félreérthetetlenül eltávolodnak tőle. Talán szégyellik, hogy börtönbe került, talán az ezzel járó kellemetlenségeket elégelik meg, talán egyszerűen csak kikopik mindennapjaikból, lassan nem lesz köze a dolgaikhoz. Kétségbe esetten mentegeti őket, amiért nem törődnek vele. A postát vagy a börtönt hibáztatja, hogy nem jön levél, csomag, csak ne kelljen belátnia, hogy övéi részéről személye feltétlen elfogadásából lassacskán közönséges kihasználás lett, és most itt áll kifosztott múlttal, előre felégetett jövővel.

Még csak egy udvar sincs kavicsokkal, ahol zavartalanul „ellehetne” a langyos naplementében vacsoráig. A zárkák kényszerű közösségeiben épp az a zavartalan, csendes nyugalom a legritkább vendég, amiben magát se kímélve tisztázhatná, kinek is szükséges ő, és ki, mi is szükséges neki magának feltétlenül.

Sok közülük soha nem lesz képes olyan belenyugvó, bölcs szomorúsággal szembenézni a helyzetével, mint az a hajdani kicsi ember, pedig addig ha olykor ki is engedik, soha nem szabadul.

Rágódás a rágalmon

A rágalom mélyre hatoló, alattomos fegyver, sebe örökre, gyógyíthatatlanul megbetegíthet. Az áldozat gyanútlanul, nyugodt lelkiismerettel teszi a dolgát, és egyszer csak rádöbben, alig úszta meg, hogy egy ellene felheccelt idegen megmártsa benne rugóskése pengéjét, vagy hogy egy rendőrségi fogdán kezdje el érezni a meghurcolás ártatlanul is égető szegyenét.

Mert mit használ, hogy a rágalom cáfolásra sem szorulna, magától összedőlné, ha a kés előbb jár a felheccelt italos idegen kezében, mint ahogy a gyanútlan megrágalmazott egyáltalán érzékelné, hogy veszélyben van? És mit használ a tiszta lelkiismeret, ha a rágalom csak egy kicsit hihetőbb, és az áldozat egy rendőrségi zárka mélyén bizakodhat napról napra ártatlansága gyors kiderülésében, törheti a fejét azóta ügyvéddé lett barátnője asszonynevéen, amin el lehetne érni, és aki nem kételkedne az ártatlanságában, ha végül rászánná magát, hogy annyi év után épp egy ilyen méltatlan ügygel keresse meg, hogy a segítséget kérje.

A profi rágalom hatékonyságának titka, hogy egy súlyos vád fantomképének megrajzolásához aprólékos kisipari mives munkával csak kicsit torzítja el áldozata valós tulajdonságait, tetteit, szokásait, élete történeteit, hogy valóságtartalmuk közvetett bizonyítékként hasson a rágalom igaza mellett.

Az áldozat körül kettéhasad a világ, elveszít embereket, akik barátaivá válhattak volna, ellenségeivé vadulnak olyanok, akik eddig épp csak nem szimpatizáltak vele, és akik az egyszer lett garas elkötelező ereje miatt, ha idővel ingani is látnák a hamis vádat, önigazolásukra maguk kezdenék makacsul tódítani.

Ha az áldozat tisztázódik is a vád alól, jó időre meginog a világról, az emberekről alkotott addig mértéktartóan pozitív véleménye, és a hideg otthontalanság, fenyegető kiszolgáltatottság torokszorító érzése szállja meg. Hosszú, álmatlan éjszakákon tépelődik azon, hogy kerülhetett ilyen helyzetbe, mivel adhatott alapot a rágalomra, mivel ingerelte maga ellen a rágalmazóját, hogy nem vette időben észre, micsoda embereket engedett be az életébe. Keserűen latolgatja, vajon hányan lesznek a környezetében akik szemben részvétet mutatnak, a háta mögött meg rákezednek a „nem zörög a haraszt”-ra? És nyomasztja a dilemma: feljelentse-e a rágalmazóját?

Egy tehetséges és szorgalmas profival szemben talán érdemes lenne felvállalni a bírósági tárgyalásokkal járó tortúrát, mert ha elnyeri méltó „jutalmát”, talán elmegy a kedve a továbbiakban mások rágalmazástól is. De csak talán. Lehet, hogy még vadabbul mérgezné a légkört embertársai között.

Tartós békét csak a megbocsátás hozhat, és ehhez még emelkedett szellemre, nemes gesztusra sincs szükség, elég a józan emberi belátás. Egy rágalmazó inkább szánszalmat érdemel, mint bosszút. Iszonyú lehet úgy élni a világban, úgy járni-kelni az emberek között, hogy mindenütt és mindenkin a gonoszt, az ellenséget fürkészi, látja, féli. Emellé fölösleges újabb büntetés!

Egy eltévedt kis levél

A börtönben sokszor a levélosztás az egyetlen jelentősebb esemény az egész nap folyamán, sokak számára a levél az egyetlen szál, ami az élethez köt, késlekedése vagy elmaradása szó szerint is élet-halál kérdése lehet, de mindig nagy bonyodalmat okozhat az is, ha jön, az is, ha nem.

Épp ezek miatt sok ember életét keserítik meg a pontatlanul, olvashatatlanul címzett levelek. Megkeseríti a küldőkét, akik hiába várnak választ, megkeseríti a címzettét, aki hiába várja,

hogyan legyen mire válaszolnia, de megkeseríti azokat az embereket is, akik a címzett és a feladó közé kerülnek, és tétován dugdossák egymáshoz a problémás leveleket, hátha a másik tud velük mit kezdeni.

Ha a címzettnek gyakori neve van, nyolc-tíz személyt is végig kell kérdezni, de végül csak sikerül célba juttatni, ha a feladó nem szégyellte a nevét a börtön címével együtt a borítékra írni. A feladó nélküli levelek azonban nagyon kellemetlenek. Se a címzettjét nincs minek alapján kinyomozni, se visszaküldeni nincs hova, egy-egy gyakori vagy olvashatatlan nevű címzett esetén még azt se lehet eldönteni, melyik nevelő kezdje el a nyomozást, hogy az írás, a tartalom, vagy az aláírás alapján esetleg mégis eljuttathassa a levelet a címzettjéhez. Ezek a levelek vándorútra kelnek, körbejárnak minden lehető helyet, hátha valaki mégiscsak ráismer a névre vagy az írásra, vagy valahol elfekszik, mert hátha nagyon fontos volt, hátha keresik majd, és akkor kitudódik, honnan is tartott hova.

Egyikről-másikról soha sem, vagy csak a nagy rendcsinálások idején derül ki, kinek és miért írták, mint erről a következő Nagy Ignác névre címzett, alig olvashatóan írt szomorú levélkéről.

„Tisztelt Igazgat ur

ezen kéresem fordulok Igazgat o szine elé hogy kerésem támogat tás találjon. Nalam lakik Takács Gábor mikor haza engedték megfogata hogy többet nem iszik de az ígéret bizony nem akar megvalosulni mihelyt pénzt kap, már megint a rég kerékbe csöpen vissza és eszt csak úgy lehet meggátolni ha behívják letöltni a kiszabott 4 évi büntetését hogy ne kerüljön vissza a régi vágányban nagyon jó munka erő Tiszta Pedáns nem szekánt de ha pénzt kap a kézben mindenről megfélekedezik. Kerem tisztelt igazgató urat hogy teljesüljön a kéresem hogy újra új ember faragjunk belőle mert a hajlam megvan benne a javulásra az ő tudta nélkül irom eszt pár sort bízom aba hogy kérem meghalgatasra fogtálalni

Maradok Szivelyes üdvöz letel Kárász Péter”

Humánusnak kell-e lennie a bévének?

A jövőt meghatározó új törvényi szabályozásra várva, egyre gyakrabban és egyre élesebben vetődnek fel kérdések, hangzanak el néha egészen megdöbbentő vélekedések, homlok-egyenest ellentmondó állásfoglalások a bévé jelenéről, múltjáról.

Nem csoda. A börtön intézményében feloldhatatlan ellentmondás rejlik.

Benne találjuk a tetten ért bünt, ami testet öltve, megmarkolhatóan áll előttünk, és gyűlölni lehet azért a kiszolgáltatottságért, amit nap mint nap átélünk a fenyegetésében. Sose tudhatjuk, mikor lopnak meg, mikor rabolnak ki bennünket, vagy mikor aláznak, mikor vernek meg útban hazafelé valami banda tagjai egy tomboló, részeg éjszaka delikát fogása gyanánt.

Naponta együtt kell élnünk ezzel a szorongással. Nem lehet a tavaszi csendbe és a rügyfakadás illatába belefélekedezni egy parkban, mert lopva azt kell figyelni, hogy a szembe jövő másik nem kést rejteget-e a nem látható kezében? Nem lehet elálmodozni a buszon, mert markolni kell a félténivalót, nem merünk a gyengébb védelmére kelni egy verekedésnél, nehogy csak egy színjáték statisztái legyünk, ami alatt a körülállókat megkopasztják szorgos kezek.

A láthatatlan és megfoghatatlanul fenyegető bűn ölt testet és arcot itt a börtönben, arra csábítva minket, hogy azt higgyük, most aztán megvan, és bosszút állhatunk rajta. De ez csak csalóka látszat. A nekünk kiszolgáltatott bűnösön minden eddigi sérelmünkért kényre-kedvre

bosszút állni éppúgy bűn, mint az övé, amit gyanútlanágában és jóhiszeműségében öneki kiszolgáltatott áldozata ellen követett el. Nincs igazuk azoknak, akik sötét zárkában, kenyéren és vízen tartanak a foglyokat, akik a fejüket, életüket követelik, de akár még akik csak a tévénezést tiltanak is meg nekik a háromszintes vaságyakon.

A börtönben rejlő feloldhatatlan ellentmondás másik fele az, hogy ugyanöbennük ölt testet a bűnhődés is, és ezzel az a reményünk, hogy mégiscsak érdemes jónak lennünk, mert a bűnök előbb utóbb úgyis elnyerik büntetésüket, hogy a világban mégiscsak rend van valamennyire. A bűnös a tettéért bíróságtól megkapja az ítéletét, azt bűnhődésül letölti: összenyomorodva lakik sokadmagával, olyan társakhoz kell alkalmazkodnia, akiket kint messze elkerült volna, diplomás létére hordja a trágyát a sertéstelepen, havonta egyszer láthatja a szeretteit, nincs egy zuga, ahol zavartalanul elgondolkodhat, nincs egy zárható szekrénye, sose lehet biztos semmiben, sose tudhatja biztonságban semmijét. Egy szóval: megbűnhődik, és ha letölti az ítéletét, megszabadulva a bűnétől, akár új életet is kezdetne.

A tiszta lap, az újrakezdés lehetősége az egész börtönbüntetés értelme. A letöltött büntetés után lehetőséget kell adni az újrakezdésre. Lehet, hogy erre a „tisztességes” lehetőségre sokan nem is tartanak igényt, de annak se tudjuk felkínálni, aki tán nem került volna börtönbe se, ha valaki segítette volna élni. Az igazat megmondva ez nem is a bévé feladata kell, hogy legyen. A bévé ebben csak tippet adhat a szabadulónak, közvetíthet közte és a neki valónak ítélt segítők között.

Lassan ugyan mozdul már valami, vannak lakóközösségek, önszervező csoportok, nívósabb átmeneti lakóhelyek, de ez még mind nagyon kezdetleges, és esetleges, erre nem lehet a börtönben a szociális munkát alapozni. Amíg pedig az újrakezdés lehetőségét nem tudjuk odakínálni, addig ne kívánja tőlünk senki, hogy még a tévét is elvegyük a fogvatartottak elől!

„A jószándék kevés...”

Irigykedve olvastam egy számomra sajnálatos ítéletet. Egy német önkéntes szociális munkás egy tévéműsorban kifakadt a fogva tartottakkal szemben alkalmazott bánásmód ellen, mire az illető börtön a szakszerűtlen és illetéktelen kijelentések miatt feljelentette. A bíróság bűnösnek találta, és megvonta tőle a szociális gondozásra kapott engedélyét. Az ügy körül felizzott szakmai viták az esetet példaértékűvé avatták, amely rendkívül fontos tanulságokat hordoz a laikusok börtönbeli tevékenységére nézve. Bár a mi viszonyaink a németországitól még nagyon messze vannak, az ügyön nekünk is érdemes előre elgondolkodni.

Két roppant fontos társadalmi érdek kerül itt látszólag szembe egymással. Az egyik, hogy aki bűnt követett el, az bűnhődjön, a másik, hogy aki letöltötte a büntetését, azt segíteni kell visszailleszkedni a törvényi tisztelő állampolgárok körébe.

E kétféle érdek érvényesítői érthetően gyakran markánsan ellentétes érzelmi beállítódásúak.

Nem lehet csodálkozni azon, ha a bűnhődésért felelős szervezet tagjai a legcsekélyebb fenntartás nélkül elfogadják a bűnüldöző szervek véleményét, hogy a gondjaikra bízott személyek elkövették a terhükre rótt bűncselekményt, vagy Uram bocsá, hogy netán valóban egyenesen megátalkodott bűnözők. Szó sincs persze arról, hogy meg lehetne engedni a rossz emlékű „Ne csak őrizd, gyűöld is” elv érvényesítését, de az nemigen várható el a testülettől, hogy túlszordulón humánus érzésektől és mélyre ható szociális érzékenységtől eltelve sajnálkozzanak a kezükre bízottakon, és naponta mea culpázzanak pusztán azért, mert a kötelességüket teljesítik velük szemben.

A biztonságos őrzés egyik legfontosabb feltétele az éberség, ami szerint inkább tíz lehetőséget fölöslegesen szűrjenek ki, mint hogy a valóban veszélyes tizedik felfedezetlen maradjon. Ezt a hozzáállást persze egy civil agyú kívülálló nagyon könnyen gyanakvásnak, rosszhiszeműségnek, sőt alaptalan rosszindulatnak értékeli, és felháborító sértésként kéri ki magának.

Annak is természetesnek kellene azonban lennie, hogy a reszocializációt szem előtt tartó másik oldal a fogva tartottban a leendő szabad embert látja, és az önbecsülése megőrzésére, helyreállítására törekszik, hogy a büntetés letöltése után legyen ereje törvény tisztelő életmódot folytatni. Mert a büntetett előítélet terhével ehhez kell a több erő! Sokkal kézenfekvőbb „nekem már úgyis mindegy” alapon a kisebb ellenállást választva a bent „tanultak” és a benti „összeköttetések” hasznosításával „bepótolni a börtön miatt elszalasztottakat.”

Hathatós segítségről viszont megértés, bizalom nélkül nem lehet szó, szerintük inkább mutakozzon utólag kilenc érdemtelennek és őszintétlennek, mint hogy attól az egytől is megtagadják a bizalmat, aki rászolgált volna!

A néhány feltehetően tényleg szélhámossal szemben is megnyilvánuló bizalmat viszont a felügyelet tarthatja túlzott hiszékenységnek, rossz emberismeretnek, valóságtól elrugaszkodott puhányságnak, amit nemigen sokra becsül.

Ha azonban végiggondoljuk a fentieket, beláthatjuk, hogy nem ellentétes célokat követ a két tábor, a feladataik köre nem is érintkezik. A társadalomnak egyformán érdeke, hogy mindkét fél jól végezze a dolgát.

Az őrzés biztonsága furcsa módon még a fogva tartottnak is fontos! Ha sűrűn kínálkoznának alkalmak, és engedne egy csábításnak, nálunk súlyos hónapokkal kellene a szökésért fizetnie! (Nyugat-Európában természetesnek tekintenék, de talán még a bv-st se nyúznák meg, és megkerülése után legfeljebb kedvezményeket nem kapna, különben ott folytatná a büntetése letöltését, ahol a szökése miatt megszakadt.)

A fenti per laikus szociális gondozója épp a szakképzése híján nem látta tisztán lehetőségei korlátait: nem arra kapott felhatalmazást, hogy bent képviselje védencét, hanem arra, hogy kint! Nem értette meg a maga teljességében azt az alkut sem, ami alapján a munkára egyáltalán lehetőséget kapott: róla feltételezik, hogy a legjobb tudása szerint segíti védencét kinti ügyeiben, neki viszont ugyanezt kell feltételeznie azokról, akinek bent van dolguk vele.

Bárcsak nálunk is lennének már ilyen pereskedések! Sajnos, egyelőre nincs rájuk alkalom. A mi börtöneinkben ugyanis még helyesen értelmezve se lehet szociális munkát végezni!

A szürkeruhás angyal

A felügyelő felsége sokáig nem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy az ő jóra való, makk egészséges, dolgozó, becsületes ura egyszerűen az utcára kerülhetett, és jó szakmájában sehol sincs neki munka. Aztán meg azon ette magát, hogy pont a börtönben talált magának állást. Hosszú hónapok teltek el, mire nagy nehezen bele tudott nyugodni, és már nem is féltette annyira. Lassan még egy kis jóleső büszkeséget is érzett, amikor ura az őt övező kitüntető tiszteletről beszélt, hogy máris híre ment, nála bizony hiába próbálkoznak a tekergők, őt ugyan rövid szolgálati ideje dacára sem viszi be a erdőbe a tekergő, övele ugyan nem játszadózhat egyik se, mert nincs kecmec, jön a fegyelmi lap, az elkülönítés, meg a kényszerítő eszköz!

Megörült hát az asszony, amikor a kiabálóan színes utca karácsonyi kavalkádjában a fenyődíszek között felfedezett egy kis szürkeruhás angyalt, és alig várta a fa díszítést, hogy feltehesse.

Szentestén a kisebbik gyerek olyan hatalmas szemeket nyitott a csillagszórótól szikrázó, fényes karácsonyfára, hogy tán el se férnek a fényképeken, amiken a felügyelő megörököltette. Még a nyála is kicsordult a nyitva felejtett kicsi szájából.

A fenyőillatban sokáig együtt játszadoztak a gyerekekkel, és hagyták, hogy az ajándékokkal menjenek ágyba. Úgy szedegették aztán ki mellőlük, nehogy rájuk forduljanak álmukban.

Lefekvés előtt még megálltak a fa előtt, nézték a szürkeruhás angyalt. „Csak nem tud megbékélni az asszony szegény ezzel a szürke ruhával.” - gondolta a felügyelő, és megsimította a mellkasán pihenő fejet. „Megértette, hogy nekem ő szürke ruhában is angyal marad.” - gondolta az asszony, és egy kicsit szorosabban ölelte át.

A felügyelőnek furcsa álma lett. A kis szürke angyal elevenen jelent meg neki, és szelíd szavakkal beszélt hozzá. „Láttam, milyen szép szeretetben élsz a családdal, hogy mennyire fontosak Neked. Hogy lehet, hogy azokkal ott bent olyan tudsz lenni, mintha nem is érző emberek lennének? Milyen lennél Te az ő helyükben ott bent? Hogy viselnéd Te el ott a hosszú-hosszú hónapok várakozását? Bírnád-e erővel, reménnyel, bizalommal, hogy itthon minden úgy fogad, ahogy hagytad?

„Tudtad, hogy a kényszerítő eszközzel megkezelt MC 48-91-es épp ilyen szerető családból szakadt oda, és napról napra retteg, hogy nem is lesz már soha olyan a család körülötte, mint annak előtte? Ő is munka nélkül volt, vállalta, hogy hazaszállít egy megvásárolt autót, a bele rejtett heroinról nem is tudott semmit! Tudtad, hogy a folytonos gyógyszerért zörgésért megfenyített CH 57-87 sose kapott családi szeretetet, hogy esténként arcát a párnába rejtve sír a kilátástalan sorsa miatt, és legszívesebben meghalna minden karácsony este? Tudod, hogy a leköcsögözött élőhalott FR 40-73 egyedül neveli három gyereket, gondozta fekvőbeteg kilencven éves apját, a kórházban látogatta beteg anyját, egy négy éve ismerősi körben történt kisebb összetűzés miatt ül most itt, miközben anyja semmit sem tud róla, apja talán már meg is halt, és a gyerekei otthon vannak pénz nélkül. Soroljam még? Nem akarom az álmodat egészen elrontani. Most megyek. Mindenesetre gondolkodj el, ha egy bévés angyal ilyeneket mond neked, mit gondolhatnak a többiek?!”

Az álombéli látogatás nem maradt hatás nélkül. Felügyelőnk alapján jó ember volt, szilveszterre leszerelt, hogy az új évvel új életet kezdjen. Vettek fel helyette újat. Ennek se szakmája, se családja, se szürkeruhás angyala nincs. Legalábbis egyelőre. Úgy tűnik, még az angyalok is túl lőnek a célon, mihelyt szürke ruhát öltenek!

Minek a szociális gondozás?!

Aki a börtönben lévő szociális gondozásáért emel szót, gyakran hallja a heves ellenvetést: „Minek bűnözött? Most vessen magára! Ha ellenem követte volna el, én elláttam volna úgy a baját, hogy nem nézhetné a börtönben a becsületes adófizetők pénzén teljes ellátás mellett színes tévén a műholdas adást!”

Ez a vélekedés olyasmi, mint az angoloknál a „Hogy vagy?” Nem illik komolyan venni. Meg sem kell hallani. Aki csak valamennyit is tud a hazai börtönökről, viccből se állítja, hogy irigyelni lehetne, aki az adófizetők pénzén ott lehet, akár még ha a rá eső $\frac{1}{7}$ vagy $\frac{1}{23}$ tévé színes lenne is. Aki ilyesmit mond, nem tudja, mit beszél. Egyelőre! Mert ha más ügyekben is ilyen alapos, mint a vélemény alkotásban, könnyen tapasztalhatja majd személyesen, hogy a tévé sem színes, a teljes ellátás sem lát el teljesen.

Akkor majd azt fogja kérdezni, mire jó a börtön egyáltalán?

Hogy elrettent? Kit? A börtönben lévők kétharmada visszaeső, felük életük nagy részét ott is tölti. Ha őket rettentette el, hát nem sok sikerrel. A bűnözés növekedésében épp a börtönben tartózkodásuk miatt nem ők a bűnösök, hanem az a sok más, akit ugyancsak nem rettentett el. A börtön nem teszi jóvá a bűnt sem, és nem teremt békét sem az érintettek között. Ráadásul a hivatalból üldözendő cselekmények elkövetője aránytalanul hátrányosabb helyzetben van egyéb elkövetőkkel szemben, letartóztatása után a helyzete különösen felemás. Ártatlannak kell tekinteni, ennek dacára gyakran hosszú hónapokat, olykor több félét tölt bénaságra kárhoztatva, mintha nem is lenne az életükben más, mint az a bűncselekmény, amivel gyanúsítják, és nem lenne más dolga mint állóképpé fagyva hagyni, hogy az igazságszolgáltatás körbetanulmányozhassa, mikor éppen ráér vele foglalkozni. Esetleges ártatlansága bizonyítására egy ügyvéd megfogadásán kívül szinte semmit nem tehet. Még ha meg kaphatja is aktáját egy pár órára, nincs egy nyugodt sarok, ahol elgondolkodhatna a saját ügyén, míg ellenérdekű felei korlátozatlanul fáradozhatnak a részletek megítélésének egyeztetésén. Ha mégse bizonyul bűnösnek, és nem ül még egy darabig az eddig leült időhöz, míg kijöhet, már az előzetes ideje is elég hosszú ahhoz, hogy azalatt elveszthet mindent, ami a legális életvitelt lehetővé tenné számára, munkát, lakást, hozzátartozókat, befejezetlen marad az iskolája, bedöglik a vállalkozása, elhagyja élete párja, stb.

A szociális gondozás miattuk elengedhetetlen, nem a ki-bejárók miatt, azok megvannak enélkül is, megbékültek már az „egyszer hopp egyszer kopp” bűnözői sorssal, és nem is akarnak vele szakítani.

A szociális gondoskodás azokért kell, akikbe nem égett még bele túl mélyen a bélyeg, akiknek van hova visszakerülni, akinek lenne tovább útja. Az első büntényes és a fiatal fogvatartottak miatt, és azok miatt, akinek kint a családjá, a gyerekei kerülnek veszély helyzetbe. Ha a hosszú hónapok elfecsérlése mellé a fogvatartott egész korábbi élete is ellehetetlenül, vagy folytathatatlanul válik, ha nem lesz már kiért „megjavulni” sem, és a túlélésre csak az illegális út marad, ez kinek lesz jó? Csak őt fogja sújtani a következő tévénezős börtön büntetés az adófizetők pénzén?!

Egy bíró kötelelet követel

Nagy szomorúsággal olvastam a BÚ 10. számában „egy bíró” magánvéleményét a halálbüntetés mellett. Szerintem méltatlanul kevés bölcsességre vall, hogy egy bíró megkérdőjelezi a bűnözés másutt hivatásként foglalkozók „szakembervoltát” elvágva ezzel az érdemi eszmecsere útját is, amikor véleményéhez nem adja a nevét. Pedig lenne min vitázni, hiszen „érvei” csupán hangzatos és egymásnak (is) ellentmondó közhelyek, amiket csak szakmai csőlátásra valló elfogultsága terel egy csokorba. Csak egy bíró gondolhatja, hogy jogos döntése egyúttal igazságos is és képes orvosolni a sérelmeket! Két dologért mégis elismerés illeti: véleményét nem általánosítja az összes bíróra és egyértelművé teszi, hogy hiábavaló is lenne a vita, a legkisebb hajlandósága sincs véleményén változtatni.

Én sem hiszem, hogy a halálbüntetésre vonatkozó véleményemet megváltoztathatom. Talán bölcsészdiplomám is az oka, hogy kategorikusan ellene vagyok, mégsem csak lelkizős érveket hozok véleményem alátámasztására.

Még abban az esetben sem tartanám üdvöztetőnek a halálbüntetést, ha az igazságszolgáltatás tévedése kizárható lenne. Hangzatos közhely, de súlyos tévedés, hogy legalább kivételes esetekben, életért élettel kell fizetni. Egyenesen profán végiggondolni, hogyan nézne ez ki a gyakorlatban! Ha egy tízszeres gyilkost halálra ítélnék, akkor az áldozatai élete csak egy-egy tizednyi életet ért? Innen már csak egy lépés a fordítottja, hogy valakinek valami sérülése

kerüljön okozója életébe! Nem, nem mehetünk vissza az igazságszolgáltatás őskorába! Abban is tévednek a halálbüntetés-pártiak, hogy bárkit bármitől elrettentene, ha legsúlyosabb büntetésként ott lebegne a halálbüntetés a feje fölött. Közhely, hogy a gondolkodva ölő bérgyilkos mindössze többet kér, ha nagyobb a rizikója, a hirtelen felindulásból vagy a pszichopátia miatt gyilkoló pedig nem mérlegeli tettei következményeit akár van halálbüntetés, akár nincs.

A halálbüntetés egyáltalán nem nevel senkit emberségre, törvénytiszteletre, meg semmi más emberire. Nemcsak azt nem, akin végrehajtják! A potenciális elkövetőket sem! Ha ugyanis maga az állam is azt vallja, hogy lehet olyan eset, amikor valaki jogosan fosztható meg az életétől, akkor ugyanazt vallja, amit a gyilkos vall, amikor megfosztja életétől az áldozatát, akiről valami miatt azt gondolja, hogy „jogosan” teszi ezt vele.

Amerikában vajon megszűnt az emberölés attól, hogy gyakori a halálbüntetés? Sokszorosan tévednek, akik az emberi élet értékének védelmében tartják szükségesnek legsúlyosabb büntetésként a halált. Tévednek a büntetés súlyának megítélésében, hiszen a hosszú, végeláthatatlan börtön súlyosabb büntetés a sokkal rövidebb idő alatt lezajló halálbüntetésnél! Az elítéltnak ki sem kell józanodnia gyilkos indulatából, bűnhődés helyett megdicsőülve, emelt fővel mehet a vesztőhelyre! Éppen az ítélet igazolja tettének jogosságát: ő is kioltotta annak idején a hatalmába került életet, most az állami erőszakkal szemben „ő a hunyó”, így a saját értékrendje szerint egyenesen természetes, hogy vele is ez történik. Éppen a szabadságvesztés az, amely felértékeli az emberéletet. Rádöbenthetjük a tettet arra, milyen súlyos és végzetes dolgot tett, így az ő életének a megkímélése csak még súlyosabb bűnné teszi áldozata életének elvételét.

A legnyomósabb érvem azonban az, hogy nem hiszek az igazságszolgáltatás tévedhetetlenségében. Egy téves halálos ítélet orvosolhatatlan, az elítélt nem rehabilitálható, épp ezért örökre el is veszhet a lehetősége az igazság kiderülésének, épp a visszafordíthatatlanság miatt még az igazságszolgáltatás is ellenérdekelt.

Mindig felháborít egy amerikai börtönigazgató nyegle mondata: „minél kétesebb az ítélet, annál gyorsabban kell végrehajtani.”

A halálbüntetés ügyében egyáltalán nem tudom elfogadni azt a szemléletet, hogy inkább bűnhődjön tíz ártatlan, mint hogy egy bűnös megmeneküljön, hiszen ha nem derülhet ki már soha, hogy tíz ártatlan bűnhődött, épp akkor menekül meg tíz bűnös. Tévedéseket elkerülni pedig leginkább azzal lehet, ha nem adunk rá lehetőséget. Ha megengedjük az élet büntetlen elvételét, mindig lesznek, akik ezzel a radikális eszközzel vissza tudnak élni.

Kóbor lelkek

Sokáig nem vettem komolyan a misztikát, az ezoterikát, újabban viszont mégis egyre érdekesebbnek tartom. Nem a nyilvánvaló és kökemény igazságok és lehetőségek birodalma ez, nem is vonatkozhatnak rá annak a szabályai. Képlékeny tündér- vagy épp démonjáték, ahol a sorsesemények formálásában egyenrangú tényező a látszat és a valóság, a hit és a tény. Különös sorsú szörnyekké, rejtélyes szertartásokká, mély igazságú törvényekké olvadnak itt össze a tapasztalati világ olyan elemei, amelyeknek a józan szemlélő számára semmi közük egymáshoz. Mégis olyan hitelesnek és igaznak tűnhet, ami összeáll belőlük, hogy ránk tudja hozni a tartós hideglelést, ha egy óvatlan pillanatban elénk villan.

A minap láttam egy filmet, amiben „kóbor lelkek” játszottak ilyen ezoterikus kulcsszerepet. A főhősnő belefűl az úszómedencébe. Együtt siklunk vele puhán egy kellemes meleg színű, bársonyos alagútban valami hívogatóan ragyogó fény felé a végén. Egyszerre azonban a kül-

világ hívogatásának engedve visszafordul. Látjuk, hogy árnyak nyúlnak utána, megragadják, megpróbálják erővel visszatartani. Magához térve éktelenkedik is egy nagy kék folt a karján. Aztán különös körülmények között több ismerős és ismeretlen megpróbálja, hogy elüsse, megfojtsa, vízbe ölje, nyakát szegje, lemészárolja, stb. Utánuk kutatva megdöbben: röviddel a támadás előtt hivatalosan már valamennyien halottak voltak.

Egy jósnő fedi fel a rejtélyt: Rövid időre meghalt, ezért a holtak birodalmának lakói már maguk közé tartozónak érzik, és megpróbálják újra és újra visszaszerezni. A következő holdtöltéig még távvezérelt báb módjára friss hullákban „kóbor lelkek” indulnak érte, hogy lelkét újra kiszabadítsák porhüvelyé börtönéből.

A kölcsönvett tetemek ereje nem emberfeletti, támadásaik kivédhetők, megghiúsult kísérletük után pedig végérvényesen meghalnak. Csak éppen felismerni nehéz őket, hisz ki gondolná egy szembejövőről, hogy az már csak túlvilági szolgálatára távvezérelt hulla? A főhősnő végül hajszaál híján bár, de életben marad.

Hogy jön ide mindez?

Aki börtönbe kerül, ugyanolyan helyzetben van, mint a film főhőse. Visszakerül ugyan korábbi világába, de őt is sajátjának tekintheti, utána is folyton utánanyúlhat az a másik, a börtön! Még az is hasonló a „kóbor lelkek”-re: előéletét ismerve szándéka ellenére rántatják új bajba evilági külsejű, de bentről távvezérelt, még le nem bukott bűnözők.

Milyen jó lenne, ha fordítva is megtörténhetne! Ha a kinti élet is utána nyúlhatna az embernek az önkéntes segítők, szociális munkások révén a börtönbe, hogy benti társai láthassák: ő mindennek dacára a kinti életet választotta. Minél hamarabb adhatná ennek a választásának tanújelét, talán annál kevésbé állna fenn a veszély, hogy szabadulása után a bűnbe próbálja újra visszarángatni valaki.

Rémálom

Mostanra eggyel több olyan visszatérő álmom van, amiből első ízben ki is kellett menekülnöm az ébrenlétbe, annyira tovább-álmodhatatlanul kínos helyzetben voltam. De azt az első felriadást soha nem felejttem el.

Ma is élénken él bennem, ahogy rám csapják a zsúfolt zárka szürke vasajtáját, ami mögött kiszolgáltatottan várom a sorsomat: örülnek-e a többiek, ott körben, a kétemeletes ágyakon, hogy segíthetek nekik levelet meg mindenféle hivatalosat írni, vagy „túlképzettségem” netán csípni fogja a menő szemét, és úgy dönt, inkább kipróbáltatja rajtam udvartartása teljes sikanéria-repertoárját. Csak úgy feszít a megszégyenüléssel vegyes, tehetetlen düh a gúnyos, nyegle, „kószolgotó” megjegyzések miatt, amik elszenvédésének bármikor ki vagyok téve, akár egy középkori pellengéren, és nincs hova fordulnom védelemért.

Senki se hiszi el, hogy ártatlanul kerültem be. Akiről látom, hogy más körülmények között bizalmas, jó viszonyban lehetnék, az is kerüli a tekintetemet, riadt szégyenkezéssel háritja el legártatlanabb kéréseimet. Pedig lenne kérésem elég! Nincs tisztasági szerem, pénzem, levélpapírom. Semmim. Még ha értesíthetnék is valakit, hogy ne vesszen éhen a lakásban nemrég született hét kölykével a macskám, a címe, telefonszáma nincs nálam, fejből meg nem tudom! Újabb és újabb a kinti teendők, kötelességek elmulasztásának terhe nyom, és ahogy telik az idő, csak egyre halmozódik, amiről lemaradok, amit elszalasztok, elveszítek, amíg itt gubbasztok bent a vaságyon. Ki tudja meddig?

Azóta már felébredés nélkül is tudom, hogy csak álom, régi ismerősként üdvözlöm és kíváncsian álmodom tovább. Legfeljebb újra felébredek, ha nagyon elvadulna. Én megtehetem.

Nevezzük nevén?

Furcsa dolog ez a nevekkal! Amikor mértékadó körök a személyiségi jogokra hivatkozva még a sok szempontból praktikusnak tűnő személyi szám ellen is tiltakoznak, más társadalmi csoportokat úgy tűnik, nevük titokban tartásának a joga sem illet meg. Teljesen esetleges, hogy a sajtóban kiről jelenik meg valami teljes névvel kiről csak kezdő betűkkel, illetve fantázia név alatt. Úgy látszik, erre nincs semmilyen szabály, pedig a sajtóban megjelenő információk megbízhatósága igencsak kérdéses! Sokszor be is vallják objektivitásuk hiányát, ami olykor odáig megy, hogy maga a valóság esik áldozatul az szenzációhajhász tálalásnak. Méghozzá a helyreigazítás esélye nélkül, hisz az áldozatnak nincs lehetősége rá, hogy vélekedését „sajtóértékesítés” alakíthassa át.

A börtönvilágban a nyilvánosság különösen veszélyes lehet: egy „jól megírt sztori” szereplője könnyen áldozattá válhat a rács bármelyik oldalán! Nagyobb veszélyben persze az van, akit egy újságíró valami nagy felzúdulást keltő bűncselekmény okán a rács mögött tűz a tolla hegyére, kap a lencséje végére. Nemcsak azért, mert a benn lévők zöme nem tapasztalta még saját bőrén a sajtóoptika „szakmai” torzításait, és esetleg szó szerit kéri számon, torolja meg a szájba adott kijelentéseket!

De még ha tisztában is lennének az olvasottak bizonytalan hitelével! A leírtak óhatatlanul állásfoglalást jelentenek az érintettek vonatkozóan, erősítenek vagy gyengítenek a benti pozíciójukon, borítanak az addig fennálló konszenzuson, amin a benti fegyverszünet alapult. Ez még akkor is feszültségekhez vezet, ha a cikkbeli állásfoglalás tulajdonképpen egybecseng a benti értékeléssel! Mindenki igyekszik kipróbálni, hogy ez a „külső megerősítés” jelent-e változást a benti hatalmi viszonyokban? Még nagyobb bonyodalmat okoz, ha a nyilvánosság „igazságot” próbál szolgáltatni a belső erőszak áldozatának, akit ezzel csak még jobban kitesz annak, hisz nem magától értetődő, sőt, sokszor lehetetlen is, hogy az kikerüljön a társai közül, és eztán azért terrorizálják, mert nem tűrte tovább, hogy eddig terrorizálták.

Még ennél is tragikusabb következményekkel járhat a nevesítés, ha az újságíró már ülő gyanúsítottról kanyarít egy jó zaftos sztorit, és az a személyes beszélgetés során maga adja a nevét az anyaghoz, abban a reményben, hogy végre nyilvánosságra juthat az ő igazsága is. Bizonyos bűncselekmények gyanúsítottja épp azzal hívhatja ki maga ellen az elkerülni remélt keserves sorsot, hogy paradox módon nyilvános tagadásából tudják meg a társai, mivel is vádolják.

Miért írtam mindezt? Mert hiszek abban, hogy az emberek eredendően jók, de semmiképpen nem „javíthatatlanok”, ezért nem szabad őket a nyilvánosság pellengérére állítani. Az elkövető, (pláne a gyanúsított!) megnevezésének a közösségi haszna nem áll arányban a neki okozott károkkal! Még az sem biztos, hogy ő legközelebb elköveti ugyanazt a bűncselekményt, az pedig szinte kizárható, hogy máskor, netán majd az olvasóval szemben ő próbálná meg elkövetni. Egy-egy bűncselekmény sokoldalú, pontos és hiteles feltárása sokkal több és hasznosabb tanulságokat hordoz, és az általánosítható információk a bűnmegelőzést is sokkal jobban szolgálják, mint egy-egy konkrét tettes neve. Jó lenne, ha mind az újságírók, mind a leendő cikkhősök elgondolkodnának a fentiekben, és gondosan mérlegelnék, kiírják-e valakinek a nevét, vagy ne.

Hátlap

A bűnözés problémájával hosszú évek óta foglalkozó kriminológusként tudom, hogy a büntető igazságszolgáltatás csak a vesztesek, az egyébként is kedvezőtlen társadalmi, illetve rossz szociális helyzetben lévők kezelésére képes.

Dr. Végh József művéről mondhatnám azt is, hogy gyújtó hangú röpirat a vesztesekért, a szerző azonban nem téveszti szem elől, hogy aki bűncselekményt követett el, azt meg kell büntetni. Az igazi kérdés azonban nem a büntetés szükségyszerűsége - ami természetes -, hanem a végrehajtás „mikéntje”. Ez az a terület, ahol a szerző műve igen informatív, s meggyőző módon mutatja be a szabadságelvonnások inhumánus működési mechanizmusát. A szerző a stigmatizáció elméleti hátterének felvázolásával, a börtönviseltség stigmája működési mechanizmusának bemutatásával pontos leírását adja azoknak a szociálpszichológiai folyamatoknak, amelyek nehezítik - ha ugyan éppen lehetetlenné nem teszik - a bűnelkövetők, még inkább a börtönből szabaduló elítéltek társadalmi reintegrációját.

A szerző megfogalmazásával, miszerint a börtön „vakfolt a társadalom érzékelésében”, szakemberként messzemenően egyetértek. Éppen ezért támogatom melegen Dr. Végh József művének könyv alakban történő megjelenését, hogy a börtön csak az arra valóban rászolgáló bűnelkövetők kezelésére szolgáljon, hogy a polgárok is szenzitívebben érzékeljék a társadalom kirekesztő mechanizmusait, s hogy ezáltal is csökkenhessen a laikusok börtönviseltekkel kapcsolatos stigmatizáló elkötelezettsége.

Dr. Kerecsi Klára
az állam- és jogtudományok
kandidátusa

Végh József a stigmatizációt vizsgálja. Elemzi a stigmatizáció általánosabb jellegzetességeit, a minősítés intra- és interperszonális előfeltételeit, és azt, hogyan folyik a minősítés a büntetés-végrehajtás intézményeiben.

Elsőként foglalkozik érdemlegesen a magyarországi börtönlakók stigmatizációjával és meggyőző módon tipizálja a börtönnépesség stigmáit.

Elsősorban saját interjúira, Magyarországon és Ausztriában végzett kutatásaira, önálló elemzéseire épít, de felhasználja az ide vonatkozó, nagyon szűkös magyar nyelvű és a bővebb külföldi, főként német nyelvű szakirodalmat is.

Mindennek alapján a könyvet szakmailag megalapozottnak tartom és támogatom.

Somlai Péter
tanszékvezető egyetemi tanár